

# Language and Literary Studies of Warsaw



Rocznik Naukowy  
Lingwistycznej Szkoły Wyższej  
w Warszawie

Nr 8

### **Wydawca / Publisher:**

Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie  
al. Jerozolimskie 148, Warszawa, 02-326

### **Redakcja / Editorial Board:**

Redaktor Naczelny / Editor-in-chief: prof. dr hab. Krzysztof Fordoński  
Redaktor prowadzący / Executive Editor: dr Paweł Wojtas  
Redaktor językowy sekcji polskiej / Polish Language Editor: mgr Klaudia Ciesłowska  
Redaktor językowy sekcji angielskiej / English Language Editor: dr Matthew Foley

### **Rada Naukowa / External Board:**

Przewodniczący Rady Naukowej: Prof. dr hab. Jan Franciszek Nosowicz  
(Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie)

Prof. dr hab. Zofia Jancewicz (Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie)

Prof. dr hab. Leonarda Dacewicz (Uniwersytet w Białymstoku)

Prof. dr hab. Jacek Fabiszak (Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu)

Prof. dr hab. Stanisław Obirek (Uniwersytet Warszawski)

Prof. dr hab. Piotr Urbański (Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu)

Dr Sabina Siebert (Uniwersytet w Glasgow)

### **Recenzenci / Reviewers:**

Prof. dr hab. Paulina Ambroży, Prof. dr hab. Silvia Bonacchi, Prof. dr hab. Piotr Briks,  
Prof. dr hab. Robert Cieślak, Prof. dr hab. Jacek Fabiszak, Prof. dr hab. Małgorzata Fabiszak,  
Prof. zw. dr hab. Siergiej Griniev-Griniewicz, Prof. dr hab. Roman Hajczuk, Prof. dr hab. Zofia  
Jancewicz, Prof. dr hab. Jan Franciszek Nosowicz, Prof. dr hab. Tomasz Kaczmarek,  
Prof. dr hab. Aniela Korzeniowska, Prof. dr hab. Ewa Kujawska-Lis, Prof. dr hab. Jo Lewkowicz,  
Prof. dr hab. Katarzyna Poloczek, Prof. dr hab. Hanna Rutkowska, Prof. dr hab. Halina Stasiak,  
Prof. dr hab. Małgorzata Tryuk, Prof. dr hab. Piotr Wilczek, Prof. dr hab. Krzysztof Witczak,  
Dr Jarosław Aptacy, Dr Daniel Banasiak, Dr Sławomira Brud, Dr Anna Bielska, Dr Dominika  
Buchowska-Greaves, Dr Wojciech Charchalis, Dr Agnieszka Chmiel, Dr Iwona Drabik, Dr Alicja  
Fandrejewska, Dr Małgorzata Hołda, Dr Mariusz Górnicz, Dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk,  
Dr Anna Jaroch, Dr Marcin Jurkowicz, Dr Sylwia Krukowska, Dr Paweł Kapturek, Dr Monika Kresa,  
Dr Łukasz Karpiński, Dr Robert Kusek, Dr Anna Kwiatkowska, Dr Tomasz Łysak, Dr Joanna  
Maciulewicz, Dr Piotr Michałowski, Dr Tomasz Ososiński, Dr Maciej Parkitny, Dr Radosław Piętka,  
Dr Piotr Podemski, Dr Jacek Pokrzywnicki, Dr Iwona Puchalska, Dr Katarzyna Remiszewska,  
Dr Anna Rogos-Hebda, Dr Piotr Romanowski, Dr Agata Rozumko, Dr Tomasz Sikora, Dr Elwira  
Stefańska, Dr Piotr Stępień, Dr Artur Stępelewski, Dr Przemysław Wilk, Dr Józef Ziemczonok

### **Projekt okładki / Cover design:**

Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie

### **Skład i łamanie / Typesetting:**

Adrian Szatkowski

### **Druk / Print:**

Sowa – Druk na życzenie  
www.sowadruk.pl  
tel. (+48) 22 431 81 40

Wersja papierowa stanowi wersję pierwotną czasopisma.

© Copyright by Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie

ISSN 2300-5726

# Language and Literary Studies of Warsaw



Rocznik Naukowy  
Lingwistycznej Szkoły Wyższej  
w Warszawie

Nr 8

LINGWISTYCZNA SZKOŁA WYŻSZA W WARSZAWIE

Warszawa 2018



# Contents / Spis treści

Od redakcji.....	7
Editor's Preface.....	9

## Literary and Cultural Studies / Studia Literaturoznawcze i Kulturoznawcze

“Scratching Claw Marks on the Lid”: The (Dis)abled Female Character in Marina Carr’s <i>Portia Coughlan</i> <i>Justyna Dąbrowska</i> .....	13
Artistic Forms of Consciousness Representation in the Dramatic Works by Oleksandr Oles Zemlya <i>Obitovana</i> and <i>Nich na Polonyni</i> <i>Viktoriya Atamanchuk</i> .....	31
The Ethics of Female Silence in the Works of Witold Gombrowicz and J.M. Coetzee <i>Paweł Wojtas</i> .....	43
The Viability of Experimental Narratives: A Contextualization of Robert Coover’s “The Babysitter” in the Era of Media Streaming <i>Lech Zdunkiewicz</i> .....	59

## Linguistic Studies / Studia Językoznawcze

<i>Unieważnienie małżeństwa / nullité de mariage: analiza porównawcza terminów i ich funkcjonowanie w dyskursie normatywnym polskim i francuskim</i> <i>Paulina Mazurkiewicz</i> .....	75
<i>Przezwisło</i> oraz jego miejsce w systemie polskiego i wschodniosłowiańskiego onomastykonu – próba redefinicji <i>Magdalena Kawęcka</i> .....	93
Animals as a Source Domain for Metaphorical Expressions in English Economic Discourse <i>Maria Lojko</i> .....	107
(Nie)oficjalna toponimia Sankt Petersburga <i>Róża Kochanowska</i> .....	125

<i>Frazeologiczny obraz świata w aspekcie lingwistyki antropologicznej</i> (na przykładzie funkcjonowania związków frazeologicznych we współczesnym języku rosyjskim)	
<i>Elwira Stefańska</i> .....	151
Primus inter pares – jak rozwijać i wykorzystywać potencjał ucznia zdolnego na zajęciach językowych	
<i>Eliza Chabros</i> .....	167
Procedura recenzowania i przyjmowania do druku .....	185
Uwagi techniczne dla autorów .....	188
Reviewing and accepting for publication .....	191
Notes for Contributors .....	193
Authors' biodata .....	197

## Od redakcji

Zapraszamy Państwa do lektury ósmego już numeru *Language and Literary Studies of Warsaw*, rocznika naukowego Lingwistycznej Szkoły Wyższej w Warszawie. Jak co roku przygotowaliśmy różnorodny wybór dziesięciu artykułów z języko- i literaturoznawstwa. Mamy nadzieję, że zainteresują one Państwa i zainspirują. Jesteśmy szczególnie szczęśliwi, widząc na liście autorów wiele nowych nazwisk, to dla nas dowód, że nasze pismo dociera do wciąż nowych ośrodków akademickich i jest czytane z zainteresowaniem.

Dział poświęcony studiom literaturoznawczym rozpoczynamy dwoma artykułami dotyczącymi dwudziestowiecznego dramatopisarstwa. Justyna Dąbrowska omawia złożone losy postaci kobiecych w sztuce *Portia Coughlan* współczesnej irlandzkiej dramatopisarki Mariny Carr, podczas gdy Viktoriya Atamanchuk zajęła się twórczością sceniczną wybitnego ukraińskiego poety i dramaturga Ołeksandra Ołesia. Dwa pozostałe artykuły w tym dziale omawiają tematy związane raczej ze współczesną prozą. Paweł Wojtas poszukuje znaczeń kobiecego milczenia we wczesnych sztukach Witolda Gombrowicza i powieściach J.M. Coetzee’ego, a Lech Zdunkiewicz podjął próbę nowego odczytania opowiadania Roberta Coovera *The Babysitter* w czasach powszechnie dostępnego streamingu.

Dział językoznawczy niniejszego wydania naszego pisma jest zdecydowanie bardziej różnorodny, obejmuje bowiem artykuły z terminologii, onomastyki, toponimii, frazeologii, lingwistyki kognitywnej oraz glottodydaktyki. Rozpoczynamy artykułem Pauliny Mazurkiewicz, która przeprowadziła porównanie polskiej i francuskiej terminologii dotyczącej unieważnienia małżeństwa oraz jej praktycznego użycia w systemach prawnych obu krajów. Magdalena Kawęcka podejmuje próbę redefinicji pojęcia „przezwisko” oraz jego miejsca w systemie polskiego i wschodniosłowiańskiego onomastykonu. Maria Lojko zajęła się zaś metaforami odzwierzęcymi i zaletami ich zastosowania w angielskim dyskursie ekonomicznym.

W swoim artykule Róża Kochanowska zabiera nas nad Newę w językoznawczą podróż po Petersburgu i odsłania tajemnice oficjalnej i nieoficjalnej toponimii dawnej

stolicy Rosji. Elwira Stefańska na przykładzie funkcjonowania związków frazeologicznych we współczesnym języku rosyjskim próbuje opisać frazeologiczny obraz świata w aspekcie lingwistyki antropologicznej. Zamykamy zaś obecny numer artykułem Elizy Chabros, która zastanawia się nad tym, jak na zajęciach językowych rozwijać i wykorzystywać potencjał zdolnego ucznia.

Nasza praca na ten rok jest już zakończona. Wypada nam podziękować wszystkim autorom, którzy zaufali nam, przesyłając swoje prace do druku, a także coraz liczniejszemu gronu recenzentów, którzy z życzliwością i cierpliwością pomagają nam w doborze najlepszych artykułów do publikacji. Obecne wydanie jest nieco szczuplejsze od poprzednich, mamy jednak nadzieję, że okaże się na tyle interesujące, by skłonić kolejnych autorów, by przesłali nam swoje prace do publikacji w wydaniu na rok 2019. Na samym zaś końcu wypada nam podziękować władzom Lingwistycznej Szkoły Wyższej w Warszawie, które wspierały nas w pracy nad tym wydaniem, jak i poprzednimi. Mamy nadzieję, że nasza współpraca będzie trwać nadal.

Krzysztof Fordoński  
Paweł Wojtas  
Klaudia Ciesłowska  
Matthew Foley



## Editor's Preface

We would like to invite you for the eighth time to the *Language and Literary Studies of Warsaw*, the academic journal of Warsaw School of Applied Linguistics. As every year we have prepared a varied selection of ten papers on linguistics and literary studies which, as we hope, you will find interesting and inspirational. We are especially happy to see so many new names among our authors as it proves that our journal reaches to still new academic centres and it is read there with interest.

We begin our literary studies section with two papers on 20<sup>th</sup> century drama. Justyna Dąbrowska discusses (dis)abled female characters in the play *Portia Coughlan* by the contemporary Irish playwright Marina Carr while Viktoriya Atamanchuk analyses two dramatic works of the eminent Ukrainian poet and playwright Oleksandr Oles. The two other papers in the section focus more on prose. Paweł Wojtas seeks the meaning of female silence in the early plays of the Polish writer Witold Gombrowicz and the novels of the South African novelist J.M. Coetzee, while Lech Zdunkiewicz attempts to reassess Robert Coover's classic short story "The Babysitter" in the contemporary era of media streaming.

The linguistic studies section is even more varied as in the current issue we present papers in terminology, onomastics, toponymy, phraseology, cognitive linguistics, and, ultimately, glottodidactics. We begin with Paulina Mazurkiewicz who compares the linguistic aspects of Polish and French judicial terminology, and its practical use concerning the annulment of marriage in the respective legal systems. Magdalena Kawęcka seeks to redefine the changing concept of nickname in Polish and Eastern Slavonic onomastics. Maria Lojko discusses in her paper animals as the source domain of metaphorical expressions in contemporary English economic discourse as well as looks into benefits resulting from the use of such expressions.

Róża Kochanowska takes us to the banks of the Neva river on a linguistic tour of Saint Petersburg and reveals the secrets of official and unofficial toponymy of the former Russian capital. Elwira Stefańska uses anthropological linguistics in order to analyse the

phraseology of the media discourse of the contemporary Russian language. We complete this issue with Eliza Chabros and her paper on the ways of developing the potential of gifted students during language classes.

Our work for this year is done, we should finish this introduction expressing our gratitude to all the authors who trusted us with their work, our still more numerous reviewers who took it upon themselves to help us choose only the best of the submissions we received. This volume is somewhat slimmer than the recent ones, still we hope that it is interesting enough to the readers and that it will attract new authors to submit their work for the 2019 issue. Last but not least, we would like to thank the authorities of Warsaw School of Applied Linguistics whose unwavering support has helped us prepare this issue and, as we all hope, many more issues to come.

Krzysztof Fordoński  
Paweł Wojtas  
Klaudia Ciesłowska  
Matthew Foley

**Literary and Cultural Studies**

**Studia Literaturoznawcze  
i Kulturoznawcze**



# **“Scratching Claw Marks on the Lid”: The (Dis)abled Female Character in Marina Carr’s *Portia Coughlan***

**Justyna Dąbrowska**

**University of Łódź**

## **Abstract**

The paper focuses on the Irish playwright Marina Carr’s play *Portia Coughlan* and its eponymous character. Portia is a woman who does not fit in the traditional gender roles assigned to women in the Irish society. Due to her behaviour, strongly influenced by her craving after her lost brother, and thus different from the rest of the characters, she is deemed eccentric, strange, and excluded from the “normal” society, and labelled as a mad person. However, it is possible to argue that what “disables” her are, in fact, the social standards she does not fit in. In order to fully understand Portia’s “madness,” it is important to look at the matrix of intersecting social and cultural factors, in other words, to examine the character through the prism of disability studies, gender studies, the trauma theory and Christina Wald’s concept of the Drama of Melancholia.

**Keywords:** Marina Carr, Portia Coughlan, disability studies, gender studies, the Drama of Melancholia

**Abstrakt**

Artykuł skupia się na sztuce irlandzkiej dramatopisarki Mariny Carr oraz jej tytułowej bohaterce Porcji Coughlan. Porcja jest kobietą, która nie wpisuje się w tradycyjne role genderowe przypisane kobietom w irlandzkim społeczeństwie. Przez jej zachowanie, które znacząco różni się od pozostałych osób w jej otoczeniu i które wynika z jej tęsknoty za tragicznie zmarłym bratem, Porcja jest uważana za kobietę ekscentryczną i dziwną. Zostaje wykluczona z „normalnego” społeczeństwa i uznana za szaloną, jednakże to standardy, w które Porcja się nie wpisuje, a nie jej zachowanie, mogą być uznane za „nie-sprawniające”. Chcąc zrozumieć „szaleństwo” Porcji, należy przyrzeć się jej poprzez pryzmat wielu nakładających się na siebie nawzajem czynników, zarówno społecznych, jak i kulturowych. Innymi słowy, warto przeanalizować tę postać z perspektywy: studiów nad niepełnosprawnością, gender studies, teorii traumy oraz koncepcji „dramatu melancholii” Christiny Wald.

**Słowa kluczowe:** Marina Carr, Portia Coughlan, studia nad niepełnosprawnością, gender studies, „dramat melancholii” Christiny Wald.

Marina Carr is often seen as the one who refashioned the Irish stage, because she was among the first women writers who stood in opposition to “the traditional male hierarchy that had been predominant in theatre in Ireland” (Scaife qtd. in Sihra 2007, 204). Carr’s plays are mostly about women and are written from their perspective. These works can be juxtaposed with such canonical texts as, for example, Brian Friel’s *Dancing at Lughnasa*, which was, in fact, a play about women, but nevertheless, narrated from the male perspective (Sihra 2007, 208). Carr’s characters are usually subversive and they do not follow the traditional path of women which is limited to family life, children and the household. She tackles a number of women’s issues and frequently examines most difficult and traumatic experiences women deal with in their lives. Some of these problems are explored in *Portia Coughlan*, whose protagonist Sihra describes as “a woman who ultimately rejects the socially prescribed roles of wife, mother and daughter, finding solace in the Belmont River” (Sihra 2007, 209).

In her review of *Portia Coughlan*, Medb Ruane states: “*Portia Coughlan* is a brutal and passionate drama of family relationships and personal disintegration” (2003, 83). She later adds that “[w]hether physically or psychically, every character is damaged”

(Ruane 2003, 84). It is true that many characters in the play experience various problems, but not every character is labelled as “abnormal” or “cracked” (Carr 1999, 203) by society. With this in mind, I would like to argue that Portia, due to many reasons such as: the approach of society towards impairment, especially mental illness, gender issues, class issues, society’s perception of melancholia, and the personal experience of trauma, is a character who finds herself doomed and miserable at the end of the play.

In order to explain why Portia is considered bizarre, it is important to start with disability studies and to examine the social model of disability, with particular focus on the ways in which its assumptions are developed by intersectional analysis. As Konstantin Butz argues, intersectionality “uncovers differentiating categories that are used to discursively render everybody, i.e. literally *every body* identifiable according to attributes of race, class, gender, sexuality, ethnicity, age, ability, and so on” (2017, 100). Such an analysis is “politically informed and thus reveals precisely those axes of differentiation that have either oppressive or privileging effects for the body and its associated identity” (Butz 2017, 100). In this article, I would like to show how the aforementioned factors intersect and render the protagonist of Carr’s play socially disabled due to the ostracism she experiences because of the fact that she does not fit in the norms that are formed by the local society, which leads to her exclusion and demise.

In his article on the social model of disability, Tom Shakespeare explains why people with disabilities have started their struggle against oppression, bringing a new understanding to their problems. These problems “have been explained historically in terms of divine punishment, karma or moral failing” (Shakespeare 2006, 197). People with disabilities have often been treated as an underprivileged group since their impairments were believed to be caused by fate or God, and they have been seen as morally corrupted and deserving punishment. Such an approach to people with impairments is often called the religious model of disability. The medical model, which largely replaced it when medicine started, offered scientific explanation to certain disabling conditions, assumes that disability has to be cured and removed. It distances itself from the religious model and offers a more rational approach to disability. However, the approach that it represents is very limiting and does not allow for the idea that impairment does not have to be an obstacle. Thus, the social model, which Shakespeare elaborates on, is a third approach according to which “it is society which disables physically impaired people” (Shakespeare 2006, 198). If society was not prejudiced against disability and the built environment was more accessible to, for example, wheelchair users, we would not probably talk about disabilities at all. As Shakespeare concludes, “the disability movement has focused attention

onto social oppression, cultural discourse, and environmental barriers” (2006, 197). However, removing all the barriers is a utopian idea as it seems impossible to create such an environment that would be accessible to all.

In Portia’s case, when it comes to her being assessed by the people around her, it can be very interesting to, first of all, look at some instances of how her disability is understood by the society, which can be analysed referring to the religious and medical models of disability perspectives. Moreover, in order to widen the understanding of Portia’s condition, it is also important to take recourse to the social model of disability, which can be an analytical tool that will help examine the character beyond the scope of the local society’s grasp of her situation. The protagonist of Carr’s play struggles with the fact that society sees her as a person with a certain impairment that needs to be healed, but does not see its own disabling impact on Portia. What is more, Portia has some mental issues, mostly because of the fact that certain social roles are imposed on her, and the social prejudices against mental illness exclude Portia from a “normal” society. Additionally, most of her local environment sees her as deficient and odd because she is not a good mother and wife, and thus she is seen as “disabled” in the eyes of her family, friends and neighbours.

The protagonist is considered different by many characters in the play, just like her deceased brother was. When she meets with her lover Damus, and does not want to make love to him, but talks about the river, he ends their conversation with a statement: “You’re cracked as your twin” (Carr 1999, 203). Portia’s mother Marianne tells her husband Sly (Portia’s father): “[s]ometimes, Sly, I do wonder be that girl stable at all” (Carr 1999, 215), and thus hints at Portia’s, according to her, poor mental condition. When Marianne quarrels with Portia, she also uses phrases like “You’re not right in the head!” (Carr 1999, 248). Even Portia’s grandmother has some doubts concerning her granddaughter’s mental well-being: “[t]here’s a devil in that Joyce blood, was in Gabriel, and it’s in Portia too” (Carr 1999, 215). It seems like almost every character in the play considers Portia to be different, strange and even mad.

Such an understanding of Portia’s condition fits in well with the religious and medical models of disability. Portia’s grandmother reflects on the hereditary nature of madness or devilishness that has been passed down in their family, which suggests that some impairment hindering normal functioning in society was passed on to Portia by her maternal ancestors whom the woman describes as: “black-eyed gypsy tribe with their black blood and their black souls!” (Carr 1999, 215). Portia’s grandmother thus identifies mental illness with the action of some dark, unknown forces. Moreover, certain prejudices



connected with madness are clearly visible in the quotes in which Portia’s mother questions her mental wellbeing on the basis that she subjectively treats her as a bad wife and mother. When Portia talks about her longing for Raphael, her mother says: “If ya passed your day like any normal woman there’d be none of this!” (Carr 1999, 211). She thus suggests that if Portia carried out her duties as a mother, she would not fall into depression and madness. Moreover, Marianne’s statement parallels well with Damus’ comment: “If ya spent less time thinkin’ about that silly little brother of yours and more time on how I could please ya, you’d be a happy woman” (Carr 1999, 235–36). Thus, Portia is considered strange because she does not fit into the roles other members of the society would see her in. Everything is discussed from the perspective of Portia’s problem. Other people’s behaviour is not questioned at all. Additionally, Portia is treated mostly like a medical case, a woman who has mental issues and thus is not able to be a proper wife and mother, which automatically excludes her from the society and makes her an object of medical analysis. Such an understanding is suggested by the phrasing used by the characters in the play who describe Portia as being unstable, cracked, unwell, and as a woman not spending her day like a normal person. When Portia’s friend Stacia talks with her aunt Maggie, two women who seem to best understand Portia, she says: “She’s not well, Maggie May” (Carr 1999, 244). When Portia does not want to take care of her children, her husband says: “Portia, you’re not well” (Carr 1999, 234), or “It’s not normal the way you’re talkin’ and thinkin’, not normal at all” (Carr 1999, 234). He suggests that Portia should probably go to the doctor and try to receive treatment as her behaviour is far from normal. Moreover, she is considered strange and unusual, and her “impairment,” paralleling the religious model, is considered a character flaw and an unwanted trait, which was passed on her by some evil forces.

In Portia’s case, her otherness is constructed on the premise that she does not fit into the social roles prescribed for women, especially the role of a wife and mother. She is considered different, strange and asocial. She also lacks motherly instincts. As Sihra puts it, “[a] young woman in the 1990s, Portia Coughlan contrasts radically with passive and idealized images of femininity which present woman variously as symbols of nation, the maternal and the domestic” (2007, 210). Carr herself stated:

I don’t think the world should assume that we are all natural mothers [...] The relationship between parent and child is so difficult and so complex. There’s every emotion there. We mostly only acknowledge the good ones. If we were allowed to talk about the other ones, maybe it would alleviate them in some way. (Carr qtd. in Shira 2007, 211)

Portia does not fit in the role of a mother. She does not feel the need to take care of her children. She is not even happy to have them. In the scene in which Portia comes back home after Raphael has prepared dinner and has been waiting for her, they start to argue about her duties and family. She says: "I never wanted sons nor daughters and I never pretended otherwise to ya; told ya from the start. But you thought you could woo me into motherhood ... You've your three sons now, so ya better mind them because I can't love them, Raphael. I'm just not able" (Carr 1999, 221). Because of her being unwilling to take care of her children, Portia is automatically considered mad and damaged.

The issue of being psychically healthy is closely connected with fitting into certain gender roles like being a wife and a mother. When Raphael hears Portia saying that she would be happy if she were able to kill her children and that she also hates him, he says: "Portia... this isn't you" (Carr 1999, 222). He hence suggests that he does not want to take into account the fact that Portia would like her life to be different, but just dismisses her words as if they were mad talk. What is more, he does not want to do much about her condition or feels overwhelmed by it and, because of that, does nothing. Furthermore, when Portia is already dead, after her funeral, Stacia, her best friend, says: "Sure, I knew she was unhappy, but who isn't these days, must be a terrible state of mind to do what she done" (Carr 1999, 227). This hints at the fact that the society did not want to do much for Portia and help her. What is more important is the fact that she was recognized as leprous and odd, and that the people around her did not want to give her any help understood as, for example, friendly talk. She was perceived as a person who does not fit into the traditional female role of a mother minding her children, feeding and driving them to school. Probably, if she did so, but still felt inner disgust towards them, the society would believe that she is a good mother and she would be considered "normal." Nonetheless, Portia does not want to pretend and keep up appearances and is thus considered disabled.

As Lennard J. Davis observes,

we live in a world of norms. Each of us endeavours to be normal or else deliberately tries to avoid that state [...] There is probably no area of contemporary life in which some idea of norm, mean, or average has not been calculated. (2006, 3)

In order to fit into the society, everybody has to fulfil certain standards. By rejecting the norms, Portia condemns herself to a life of a disabled outcast, but, in fact, it is not so much her, but the society that makes her disabled and in need of being fixed by limiting her position only to the narrow role prescribed by social conventions.

Portia does not fit in what Rosemarie Garland-Thomson calls “the normate” and defines as

the constructed identity of those who, by way of the bodily configurations and cultural capital they assume, can step into a position of authority and wield the power it grants them. (Garland-Thomson 1997, 8)

Garland-Thomson stresses that the category is very oppressive as, in fact, “by peeling away all the marked traits within the social order at this historical moment, what emerges is a very narrowly defined profile that describes only a minority of actual people” (1997, 8). Approached from the perspective of gender studies, the ideal “normate” figure is a non-disabled, white, heterosexual, educated male who plays the central role in the patriarchal order. Thus, by virtue of being a woman who does not fit in with the mental “norm” and strongly resists all the normalizing forms of pressure exerted by those around her, Carr’s protagonist is instantly labelled as strange, different, and disabled.

When Portia meets Fintan by the river, she asks him if he remembers why the Belmont River is called this way. He mentions the woman whose story was connected with the river, referring to her as “a mad hoor of a witch... doin’ all sorts of evil round [there] but... [the people] fuckin’ put her in her place, by Jaysus they did” (Carr 1999, 219). Portia responds to his repulsive comment: “[s]he wasn’t a mad hoor of a witch! And she wasn’t evil! Just different, is all, and the people round here impaled her on a stake and left her to die” (Carr 1999, 219). This shows that Portia may herself feel like the woman from the legend, who was not accepted by the people around her, who eventually killed her. She thus knows how she should behave according to the standards and norms enforced by the society, yet she does not want to follow them and be a part of the system. What is also interesting is the fact that Fintan mentions that “the witch” was suppressed, suggesting that such “rebellious” women should always be tamed by traditional, Christian beliefs, and that what is normal for a woman is to stay within the realms of domestic and religious principles.

It is crucial to mention that Portia’s behaviour also results from her past experiences with her late brother, Gabriel. Portia had a very strong bond with him. She mentions that they were usually mistaken for one another and that they deliberately assumed each other’s identities: “[h]e used call me Gabriel and I used call him Portia. Times we got so confused we couldn’t tell who was who and we’d have to wait for someone else to identify us and put us back into ourselves” (Carr 1999, 241). The traumatic experience of his death

changed Portia, but her position in the society would probably be different, if she was not considered a woman with an impairment, which is regarded as a flaw in the character, according to the religious model of disability, as a moral depravity, and, additionally, as it was believed in Victorian times – a trait characteristic especially to women which shows in their madness. Portia's strong relationship with her late brother further disables her since as a result of her the trauma of losing him she often behaves strangely, and this even accentuates her "madness" as viewed by people around her.

Portia is surrounded by people who want her to be different, to fulfil either the role of a saint, or a whore. Her lovers would see her as "normal" if she made love to them. Her husband Raphael, by contrast, would see her as "normal" if she were a proper mother and housewife. At one point, he tells Portia: "[w]hen I first seen you walkin' by the river, I prayed to God to let me have ya, I showered ya with everythin' I thought a woman could want" (Carr 1999, 254). He thinks that since he proposed to Portia, gave her nice jewels, and had three boys with her, she should be thankful and happy. Such a scenario was supposed to be idyllic for her, and her dreams should come true. Portia should be "the self-sacrificing mother whose world was bound by the confines of her home, a woman who was pure, modest, who valued traditional culture [...] a woman who knew and accepted her place in society [and] served the purposes of the ruling Irish male elite" (Valiulis qtd. in Shira 2007, 211). Instead, Portia is a woman who "reject[s] male authority, seek[s] new lives beyond the strictures of the family unit, and refuse[s] to be haunted by the sick, dying and dead patriarchs in [her life] who left traumatized the women of the previous generation" (Singleton 2007, 186). Being such a rebellious woman, Portia excludes herself from the patriarchal society.

In the play, there are many characters who have some visible impairments, Raphael has a limp, Stacia, Portia's friend, has an artificial eye, and Blaize, Portia's grandmother, uses a wheelchair and is grappling with some illnesses related to old age, but only Portia is considered to have some disabling deficiencies. It can be argued that Portia's disability is invisible and thus rendered less serious and not considered a serious impairment, but a case of hysteria, or melancholia which can easily be healed. Yet, in order to fully explore her situation, it is crucial to take recourse to intersectionality and analyse Portia's case taking into account more factors.

Intersectional studies provide a broader context and show a matrix of factors that decide why a person experiences social exclusion and marginalization. The analysis of Portia's story makes for an interesting case with regards to class issues, trauma theory, and the notion of melancholia and gender issues. Shakespeare notes, "like gender,

disability is a culturally and historically specific phenomenon, not a universal and unchanging essence” (2006, 198) thus clarifying the similarities between disability and gender, which could be taken into account when speaking about the character of Carr’s play.

Christina Wald coined the term “the Drama of Melancholia” to denote plays whose “protagonists are unable to accept the loss of their loved ones, but resurrect the dead in their imagination and thus psychically preserve their presence. Freud describes this state of unresolved or disavowed mourning as melancholia” (Wald 2007, 161). This is precisely what happens in *Portia Coughlan*’s case. She is considered disabled and deviant because she does not fit in the stereotype of a virgin or a whore, but nobody ponders on the reasons of her melancholic state. She is instantly deemed unable to fit in the “normal” society, but no one examines the origins of her sadness. Some characters only acknowledge the fact that she is as different as her brother was, but even her husband does not seem to understand why Portia behaves the way she does. Raphael only says: “Portia, you’re not well” (Carr 1999, 234), or “It’s not normal the way you’re talkin’ and thinkin’, not normal at all” (Carr 1999, 234). Raphael uses some clichéd phrases, but does not try, and, maybe, does not want to fully understand Portia’s state and the reasons for her behaviour.

Christina Wald observes that another scholar, Naomi Schor, classifies “the current return of melancholy [as one that] exceeds any particular approach or single period; [and] would speak rather of the melancholy of the disciplines” (2007, 163). What is more, as Wald further argues, “melancholia in contemporary drama [...] becomes [...] a touchstone for subject formations, and in particular for formations of gender identity” (2007, 163). This leads to “Butler’s notion of gender as an inherently melancholic activity” (Wald 2007, 163), which should be examined as “the gendered reactions to loss depicted in the plays” (Wald 2007, 163), and Carr’s *Portia Coughlan* among them. Portia feels a strong bond between her and her brother: “[c]ame out of the womb holdin’ hands – When God was handin’ souls he must’ve got mine and Gabriel’s mixed up, aither that or he gave us just the one between us and it went to the Belmont River with him” (Carr 1999, 211). Portia feels a connection with her brother even after his death. She tells Raphael that she made love to her brother several times: “me and Gabriel made love all the time down the Belmont River among the swale, from the age of five – That’s as far back as I can remember anyways – But I think we were doin’ it before we were born” (Carr 1999, 253–254). Portia is not at all embarrassed or uneasy about the fact that she and her brother had an incestuous relationship. By talking so openly about it

she considers it as normal or, rather does it provocatively in order to question the established norms, thus highlighting the fact that they were close not only as typical siblings, but their relationship had also some romantic qualities. This can also accentuate the fact of the gender mix between the two. They were often mistaken for one another so the fact that they also had sex may draw attention to the homosexual aspect of their relationship, and the notion of some troubles deciding on their gender self-identity. The first quote where Portia suggests that her and Gabriel's souls were connected can imply that she also recognizes their genders as being mingled. The play features numerous hints at the fact that Gabriel was very feminine. In the conversation between Damus and Fintan after Portia is found drowned in the river, the connection they make between Portia and Gabriel is striking. They also highlight the blurring of gender lines between the siblings:

DAMUS Looked like a girl

FINTAN Sang like one, too.

DAMUS Aye – one thing I always found strange about them Scully twins.

FINTAN What was that?

DAMUS You'd ask them a question and they'd both answer the same answer – at the same time, exact inflexion, exact pause, exact everythin'. (Carr 1999, 224)

This suggests that the gender binary of male vs. female was blurred with regard to Portia and Gabriel. He was very girlish and very similar to Portia, while she also resembled him. The bond between them was both psychical and physical. Thus, such a relationship may have had an impact on Portia's behaviour after Gabriel's death. She shows symptoms of "melancholic incorporation" in which "the subject refuses to acknowledge the loss to the point of having hallucinations about the persistent presence of the lost one" (Wald 2007, 164). Portia has such hallucinations and is constantly drawn to the Belmont River where she hears Gabriel's voice.

Additionally, as Wald suggests, in the process of melancholic incorporation "the libido is withdrawn into the ego, where it establishes a narcissistic identification with the abandoned object" (2007, 164) and even "the subject desires to devour the object in order to incorporate it" (Wald 2007, 164). In the course of the play, we get to know that Portia witnessed Gabriel's suicide, and was initially planning to commit it together with him, but refrained from it at the very last moment and was unable to stop him. This can be the reason why Portia has, in a sense, incorporated Gabriel's soul and body into her own, and the fact that the Belmont River devoured his body can be seen as a mirroring

of Portia’s devouring Gabriel. Furthermore, this may also indicate a desire to come back to their initial phase when they were together in their mother’s womb. It can further be argued that Portia was the major reason why her brother committed suicide. She was very close to him up to the age of fifteen when the suicide took place, and on the day of the suicide she incorporated him into herself, thus creating two entities within one, and also incorporating his gender into hers. This experience empowered Portia, but at the same time, the realisation of the loss made her crave for the times when Gabriel was physically present.

Considered by society as dysfunctional and hysterical, Portia’s behaviour is exactly what Wald highlights in her analysis of the Drama of Melancholia: “[the characters’] reaction to the loss has melancholic qualities as described by Freud, because the protagonists hallucinatorily resurrect the dead and are unable to transfer their desire to a new object” (2007, 166).

Portia cannot love any other man, because as she claims many times, the only man she ever loved was Gabriel. She also admits that “the only reason [why she] married Raphael was because of his name, a angel’s name, same as Gabriel’s, and [she] thought be osmosis or just pure wishin’ that one’d take on the qualities of the other” (Carr 1999, 210), or she concedes that the only reason why she met with Damus Halion and wanted to make love with him by the river was because “he knew Gabriel” (Carr 1999, 213). Such behaviour disables Portia and makes her incapable of fitting the roles of a woman, lover, mother, and daughter. What is more, it is visible that her personal trauma is a dominant factor conditioning her behaviour and life.

Using Butler’s description of melancholic incorporation, Wald explains that “in the process of melancholic incorporation, the notion of ‘incorporation’ can be taken literally in the sense of an ‘incarnation’” (2007, 168). She later illustrates her point with a notion similar to “Freud’s concept of hysteric conversion, which assumes that psychic processes lead to physical symptoms” and that “this conversion can involve the literalisation of a metaphorical expression” (Wald 2007, 168). This explains why the fact that Gabriel is dead may have a direct influence on Portia’s state, and why the fact that the twins were different from the rest of the local community may lure the society into being sceptical of Portia’s well being.

Wald further suggests that the “fantasies of psychic and physical fusion of twin sister and brother in *Portia Coughlan*” (2007, 170) may be a trace of what Butler would call “a causal link between melancholia and gender, [which is why] melancholia in [Carr’s] plays can be regarded as a metonymy for gender identity” (2007, 170). This corresponds

to what happens in *Portia Coughlan* where Portia is similar to her brother, and he to her. They are both considered strange, Portia's mother responds to Portia's anger over the loss of Gabriel with the following words: "you're so dark Portia; always were" (Carr 1999, 210), or Sly, Portia and Gabriel's father, sees Gabriel as different: "Gabriel. Forget Gabriel, that unnatural child that shamed me and your mother so" (Carr 1999, 213). Even their parents recognize them as strange and different from everyone else in the community. What is more, as was already hinted at above, their genders seem to mix, just like their characters are similar, their genders change into one.

When Portia speaks about Gabriel, she often talks of him like of her lover. She says to Sly when he wants her to forget about Gabriel and busy herself with her family:

Forget Gabriel! He's everywhere, Daddy. Everywhere. There's not a corner of any of your forty fields that don't remind me of Gabriel! His name is in the mouths of the starlin's that swoops over Belmont hill, the cows bellow for him from the barn on frosty winter nights. The very river tells me that once he was here and now he's gone. (Carr 1999, 213–214)

When leading a love monologue about Gabriel, Portia often uses natural imagery and references to nature. This is similar to the biblical *Song of Songs* where two lovers talk about each other using imagery connected with nature and the natural environment. Portia thus treats Gabriel as an impeccable lover and an unattainable ideal male figure. Her craving for Gabriel and the fact that she often mentions that they were connected and often accidentally mistaken for one another may suggest that she also craves some attributes of the other gender, i.e. male traits. She ignores the other men in her life, as if she thought they are not only useless, but also too weak and too vulnerable to deserve to be her man. She often shows pride and superiority over them. Sometimes, she is not even afraid to show them that she needs them only to use them and dispose of them. When she meets Fintan for a date by the river and he proposes to take her out for dinner, she says: "[c]an have dinner at home, only want to fuck ya, find out if you're any good, see if there's anythin' behind that cowboy swagger and too honeyed tongue" (Carr 1999, 208). She often behaves like a macho who uses the other sex only to derive pleasure for himself. By such behaviour she puts on a mask in order to cover up her real traumas and problems and to fight with the society which assesses her cruelly for assuming a role which in a patriarchal society is connected with a position of power, not inferiority. Nonetheless, she is still deemed disabled, mentally ill and not fitting the social norms. As her mother tells her, trapping her yet one more time into the confines of gender, social, class, and



religious norms, “If ya passed your day like any normal woman there’d be none of this! Stop it! Stop it!” (Carr 1999, 211). By saying “none of this” she has in mind Portia’s melancholic state and weeping after the deceased Gabriel.

Wald aptly observes that Portia’s state can be considered melancholic on the basis of Freud’s definition of melancholia: “a profoundly painful dejection, cessation of interest in the outside world, loss of the capacity to love, inhibition of all activity, and a lowering of the self-regarding feelings” (qtd. in Wald 2007, 185). Portia is treated by the society as an abnormal person who does not fit into the traditional female roles, and is thus deemed an insane person. Her behaviour is treated as infantile and deviant, hence she spends most of her time by the river where she hears Gabriel’s voice. As has already been mentioned, her mother suggests that Portia’s state results from the fact that she does not busy herself with household chores and activities typical of a mother of three children.

Gender issues show themselves both in Portia’s not fulfilling her role as a mother, and also in the fact that she sometimes seems to “confuse the boundary between masculinity and femininity and establish an androgynous ‘anatomy of melancholia’” (Wald 2007, 189). The fact that she cannot unite with Gabriel confuses her and influences her behaviour, which bears traces of melancholic apathy. If Portia were an upper-class lady, her melancholia would be considered eccentric or artistic. If she was born in the Victorian era, she would be treated for hysteria. She is a middle class woman and as such has a specific role to perform. She is not supposed to act like a rowdy lower-class girl, but cannot afford behaviour characteristic of an artistic and eccentric upper class lady either. Thus, Portia feels trapped and knows that no one understands her, and her “suicide shows how unliveable her fantasy of androgynous oneness is in the present-day rural Irish community” (Wald 2007, 214). In Portia’s case “melancholia [...] tends to be a malady [...] even a fatal malady” (Wald 2007, 223).

I believe that the madness/rebellion configuration subtly reinforces what has become an almost monolithic way of reading mental illness within feminist literary criticism, and perhaps in the larger culture of women’s studies scholarship. Elizabeth J. Donaldson criticises women’s madness as a form of rebellion against patriarchal rules, saying that “psychiatry, feminist critics pointed out, unfairly pathologizes women” (Donaldson 2011, 92). She claims that even though “in the face of [...] repression, ‘going mad’ might be considered the only sane response to an insane world” and that “the ability to ‘go mad’ also functions as a class marker of a higher sensibility”, “using madness to represent women’s rebellion has undesirable effects due primarily to the inevitable slip-page [...] between ‘madness’ and ‘mental illness’” (Donaldson 2011, 92–93). This is

what happens to Portia. Her individual trauma, which shows itself in her melancholic behaviour, is understood by other people around her as a mental illness, disability to cure and mend, but nobody cares to understand it and help her. When Portia tells Raphael in fury that she is so tired of her life with him and their family, and that her dream is to kill the children and smash their heads against the wall, he replies: "It's not normal they way you're talkin' and thinkin', not normal at all" (Carr 1999, 234), but he does not want to look deeper into Portia's behaviour and thoughts. He seems to be uninterested in really helping her, understanding her grief. He never asks her how she feels about the situation she is in, how she truly feels about Gabriel. When she finally says that she only loved Gabriel, he just replies: "I've waited thirteen year for you to talk about me the way you've just talked about him. I'm weary of it all" (Carr 1999, 254). This, of course, can be understood as an expression of his breakdown and collapse, but if he wanted to help Portia, he could talk to her about her feelings, rather than reprimanding her for failing to take care of the children, or wash the dishes.

Thus, "[h]owever it is romanticised, madness itself offers women little possibility for true resistance or productive rebellion" (Donaldson 2011, 93), usually due to the fact that the society does not see their madness as a personal trauma, a problem, but only as a unit of medical characteristic which has to be treated with particular kind of pills and medications. Thus, as Donaldson observes, "theories that pay attention exclusively to the social causes and construction of mad identity while overlooking the material conditions of the body, and the body as a material condition, have a limited political scope" (2011, 95). Indeed, one could argue that when madness is used as a metaphor of feminist rebellion, mental illness itself is erased. Following this way of thinking, it is impossible to fully analyse Portia's madness or melancholy only from one angle, such as the one offered by gender studies or disability studies. It is essential to look at such characters taking into consideration a matrix of factors, such as class issues, gender issues, melancholia, trauma, and disability. Here the intersectional model comes in handy, as it helps examine various factors causing social exclusion and oppression. As Donaldson suggests, what we need is a shift from "the model of madness-as-rebellion currently in circulation within women's studies scholarship, and [there is needed] a more detailed analysis of some of the central terms and concepts of disability studies" (2011, 104).

Butz argues that "Intersectionality theory, I would like to think, will help us to produce and make way for such imaginings and *re-imaginings* as it deconstructs the coded barriers that hinder our imagination's free floating development" (2017, 102). Intersectionality theory thus considers many different aspects of an individual's situation. When

examining the (dis)abled protagonist of Carr’s play, it would not be sufficient to analyse her situation from a single perspective only. I would like to argue that only through a matrix of factors, which are, as I have already mentioned above, gender issues together with their feminist disability theorists’ commentary on the Drama of Melancholia, class issues, the religious, medical and social models of disability, it would not be possible to show that Portia Coughlan is disabled, meaning having very limited opportunities for self-development, being oppressed and discriminated which lead to her exclusion from society and, finally, untimely demise.

In order to position melancholia or madness as a disabling illness which the society tends to ostracise, it is important to think about mental illness in both medical and physical (and also social) terms (Donaldson 2011, 106). This also suggests using the intersectional model as a way of promoting a plurality of approaches which have to be examined in order to draw some conclusions. It is also important to mention that Portia is just one example of a character perceived as a patient with a mental illness, and that “the barriers confronting people with severe mental illnesses and cognitive disabilities are more complicated because they involve concept of the self that is the very foundation of our political system” (Donaldson 2011, 105).

Additionally, I would like to suggest that in the play, when it comes to Portia, there is more to her than just being a rebellious woman who tries to play pranks on the patriarchal society by refraining from fitting the norms. The problems lurking in the play and influencing her condition are also “the conflict of the idealized past versus the commonplace present” (O’Brien 2003, 203), “[t]he unhappy, unholy family [...] in the process of tearing itself to pieces” (McGuinness 2003, 79), or “helplessness (not quite total) in the hands of The Powers” (Mac Intyre 2003, 80). Claudia W. Harris aptly observes that Carr’s female figures fight for freedom and self-realisation, but in the end are conquered by prejudice and discrimination of the society and their struggle is like “scratching claw marks on the lid” (2003, 230). When analysing Carr’s play, it is rudimental to take recourse to many different categories which shape the understanding of the protagonist, and which are reflected in the intersectional model of analysis that takes into consideration a matrix of factors influencing the reading of the character, namely different models of socially constructed disability, gender issues, the Drama of Melancholia perspective or class conundrum.

## Works Cited

- Butz, Konstantin. 2017. "Reponses to Dan Goodley." In *Culture, Theory, Disability. Encounters between Disability Studies and Cultural Studies*, edited by Anne Waldschmidt, Hanjo Berressem, and Moritz Ingwersen. Knowledge Unlatched. Open Access: University of Cologne. <http://dnb.d-nb.de>.
- Carr, Marina. 1999. *Plays One*. London: Faber and Faber.
- Davis, Lennard J. 2006. "Constructing Normalcy. The Bell Curve, the Novel, and the Invention of the Disabled Body in the Nineteenth Century." In *The Disability Studies Reader*, edited by Lennard J. Davis, 3–16. New York: Routledge.
- Donaldson, Elizabeth J. 2011. "Revisiting the Corpus of the Madwoman. Further Notes toward a Feminist Disability Studies Theory of Mental Illness." In *Feminist Disability Studies*, edited by Kim Q. Hall, 91–113. Indiana: Indiana University Press.
- Garland-Thomson, Rosemarie. 1997. *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. New York: Columbia UP.
- Harris, Claudia W. 2003. "Rising Out of The Miasmal Mists: Marina Carr's Ireland." In *The Theatre of Marina Carr: 'before rules was made,'* edited by Cathy Leeney, Anna McMullan, 216–232. Dublin: Carysfort Press.
- Mac Intyre, Tom. 2003. "*Portia Coughlan*: Programme Note: Peacock Theatre, 1996." In *The Theatre of Marina Carr: 'before rules was made,'* edited by Cathy Leeney, Anna McMullan, 80–82. Dublin: Carysfort Press.
- McGuinness, Frank. 2003. "Masks: An Introduction to Portia Coughlan from The Dazzling Dark." In *The Theatre of Marina Carr: 'before rules was made,'* edited by Cathy Leeney, Anna McMullan, 78–79. Dublin: Carysfort Press.
- O'Brien, Matt. 2003. "Always the Best Man, Never the Groom: the Role of the Fantasy Male in Marina Carr's Plays." In *The Theatre of Marina Carr: 'before rules was made,'* edited by Cathy Leeney, Anna McMullan, 200–215. Dublin: Carysfort Press.
- Ruane, Medb. 2003. "Shooting from the Lip: Review of *Portia Coughlan*, *Sunday Times*, 31 March, 1996." In *The Theatre of Marina Carr: 'before rules was made,'* edited by Cathy Leeney, Anna McMullan, 83–86. Dublin: Carysfort Press.
- Sihra, Melissa. 2007. "The House of Woman and the Plays of Marina Carr." In *Women in Irish Drama. A Century of Authorship and Representation*, edited by Melissa Sihra, 201–218. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Singleton, Brian. 2007. "Sick, Dying, Dead, Dispersed: The Evanescence of Patriarchy in Contemporary Irish Women's Theatre." In *Women in Irish Drama. A Century of*

- Authorship and Representation*, edited by Melissa Sihra, 186–200. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Shakespeare, Tom. 2006. “The Social Model of Disability.” In *The Disability Studies Reader*, edited by Lennard J. Davis, 197–204. New York: Routledge.
- Wald, Christina. 2007. *Hysteria, Trauma and Melancholia. Performative Maladies in Contemporary Anglophone Drama*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Waldschmidt Anne, Hanjo Berressem, and Moritz Ingwersen., ed. 2017. *Culture, Theory, Disability. Encounters between Disability Studies and Cultural Studies*. Knowledge Unlatched. Open Access: University of Cologne. <http://dnb.d-nb.de>



# **Artistic Forms of Consciousness Representation in the Dramatic Works by Oleksandr Oles *Zemlya Obitovana* and *Nich na Polonyni***

**Viktoriya Atamanchuk**

**Taras Shevchenko National University of Kyiv**

## **Abstract**

This article attempts to examine the genre features of the dramatic works of Oleksandr Oles. The specific features of the reflected world outlook, and ideological contradictions that determine the deployment of the dramatic action and the development of a dramatic conflict will be determined. Attention is paid to the study of various forms of artistic conditionality which the writer uses in order to display the characteristic features of internal processes that influence the ways of perception and interpretation of external reality. Internal vicissitudes that occur in the minds of the heroes become the source of the formation of illusions that separate the heroes from the outside world. The playwright depicts paradoxical phenomena occurring due to the existence of parallel planes: the realities of objective reality and the illusions of the heroes. The writer shows the mechanism of the formation of illusions and their self-reproduction, which ultimately leads to devastating consequences.

**Key words:** hero, dramatic action, dramatic conflict, consciousness, artistic convention

**Abstrakt**

W artykule badane są cechy gatunkowe dzieł dramatycznych Ołeksandra Olesyi, jak również specyficzne cechy przedstawionego światopoglądu i ideologiczne sprzeczności, które determinują rozmieszczenie działań dramatycznych i rozwój konfliktu dramatycznego. Zwrócono uwagę na badanie różnych form uwarunkowań artystycznych, których autor używa do ukazania charakterystycznych cech procesów wewnętrznych wpływających na sposób percepcji i interpretacji rzeczywistości zewnętrznej. Wewnętrzne perypetie, które pojawiają się w umysłach aktorów, stają się źródłem powstawania iluzji, oddzielając bohaterów od świata zewnętrznego. Dramat opisuje zjawiska paradoksalne ze względu na istnienie równoległych płaszczyzn obiektywnej rzeczywistości i złudzeń aktorów. Pisarz ukazuje mechanizmy powstawania złudzeń i ich samoodtworzenia, co ostatecznie prowadzi do druzgocących konsekwencji.

**Słowa kluczowe:** aktor, akcja dramatyczna, konflikt dramatyczny, świadomość, konwencja artystyczna

Many scientists (Kudryavtsev 1997; 1999; Nevrlly 1994) have studied the dramatic works of Oleksandr Oles in the context of ideological paradigms studies and genre systems research. Mykhailo Kudryavtsev analyses the author's plays as the dramas of ideas (1997). The researcher also examines the aesthetical and artistic signs of the plays (Kudryavtsev 1999). Mikylash Nevrlly explores the semantic, stylistic, and genre aspects of Oles' dramaturgy (1994).

Stepan Khorob pays attention to the analysis of symbolism in its typological peculiarities (2007). The scientist compares the dramatic works of Oles and Maurice Maeterlinck in order to address definite symbolic characteristics in the dramaturgy of the Ukrainian writer and a Belgian playwright as well as to determine the specific traits of their dramatic works. One more comparative study is represented in the article of Olga Blashkiv, who observes typological similarities in the dramatic works of Oles and William Butler Yeats at the level of mythological and symbolical structures (2008).

Halyna Sapozhnykova studies symbolic implications in the dramatic works of the playwright (2011). She analyses different symbolic projections in Oles' plays which correlate with ontological models defining the whole world structure (Sapozhnykova 2011).



Therefore, the literary critic observes the corresponding symbolic codes in the writer's dramaturgy and designates their artistic and structural functions.

Philosophical and artistic aspects of the dramaturgy of Oles' works are analysed in Iryna Chernova's study (2016). The researcher examines the aesthetical peculiarities corresponding to the expression of pantheistic world perception. The linguistic approach to the analysis of the playwright's dramatic work is used in the article of Halyna Vyshnevska (2010), who explores conceptual frames. Different aspects of scientific studies applied to the analysis of the dramaturgy of Oles' works prove its multidimensionality in literary, aesthetical, philosophical etc. planes. The dramatic work of Oles *Zemlya obitovana* (*The Promised Land*; 1935) has aspects of a tragedy, although the author himself defines it as a drama. The playwright addresses the problem of fanatical blindness, which leads to the complete destruction of the family, as depicted in the literary work on the physical and moral level. The writer analyses ideological distortions that create an illusory dimensionality, which is alternative to reality, to which the heroes' consciousness is subjected. The conflict of the composition has a marked tragic orientation, as it touches upon the ideological crisis of the 1920s and 1930s, which led to the domination of destructive phenomena in public life. The moral and physical destruction and self-destruction of the members of the Shumitsky family are projected onto the entire Soviet society. The conflict is based on the principle of tragic irony, and the title of the literary work is focused on it. The heroes make decisions based on their own fantasies about the promised land, which leads to their destruction.

Grygory Luzhnytsky expresses his thoughts about the playwright's literary work as follows:

Meanwhile, *Zemlya Obitovana* by Oles is the most powerful and the most penetrating contemporary play [...] Maybe Oles as a lyric poet felt the tragedy of the Krushelnytsky family (the Shumitsky family in the play) very deeply. This pain (and it is evident in the play) could not be performed in the lyrical form (one that is too modest and narrow). It had to be presented in the form of a drama (2004, 262; my translation)

Anton Krushelnytsky, a Ukrainian writer, publisher, a minister of Ukrainian National Republic, emigrated to Vienna with his family after defeating the national liberation struggle. He returned to Soviet Kharkiv in 1934. Krushelnytsky was accused of attempts to destroy the Soviet state and was executed. Almost the whole family of Krushelnytsky (his daughter and four sons), who represented the Ukrainian intelligentsia, was

destroyed by the People's Commissariat of Internal Affairs. These biographical facts, which emphasize the tragedy of a literary work, were addressed by Oles in his play.

The playwright reveals the nature of illusions that cover mass consciousness and rigorously determines the limits of its functioning. Shumitsky's inflectional tendency to change the world reflects contemporary social trends that did not foresee a particular internal development. The writer examines the process of forming Shumitsky's fanaticism as an irreversible process. This is because illusions become a kind of substitute for the inner essence of the hero, the meaning of his being. Obsessive ideas that torture him determine the way of his own being and the being of his family are the result of Shumitsky's self-deception. The hero concentrates on artificial mental structures, which seem to him better than reality. But in no way can he withstand its pressure.

Of great importance in deploying a conflict there is the image of the magnitude of the hero's self-deception. Shumitsky's self-assertion becomes the main factor in his worldview, which closes in the limited frameworks and causes their further narrowing to the point of complete unconsciousness in the final scene. The conflict becomes peculiar, as it develops due to the moral self-destruction of Shumitsky. His illusions are constantly being destroyed and he is constantly faced with a terrible reality. However, with the help of absurd rationalization, he justifies the suffering and death of his relatives in order to maintain his own destroyed illusions.

In the image of Shumitsky Oles focuses on the exaltation of the hero, which is multiplied by his literary talent and education and gives him the opportunity for a large-scale simulation of the future. However, the playwright shows the lack of control of this process, because excessive emotions that overwhelm Shumitsky blunt his ability to think critically. From the very beginning, the hero focuses on his own feelings, which are formed under the influence of propaganda ideas, as a result of which he loses the grasp of reality. His perception of ideas is characterized by fanaticism, because the hero absolutizes them, thus getting stuck only on the external form of ideas, which reflect the speculative desire of the masses to change. The excessive elevation of the hero is determined by his naive belief in the possibility of exercising controlled social changes based on his own fantasies.

Supported by stern feelings, the fantasies about the new social order acquire a special status in Shumitsky's worldview. He exaggerates the achievements of the new ideology, thereby completely ignoring its negative impact. Instead, the hero rejects the real facts that deny the heroes' claims to change the outside world. The excitement of the exalted feelings of Shumitsky prevents his objective assessment of events.

The ideological confrontation of Shumitsky with his son Boris becomes a peculiar indicator of the starting positions in Shumitsky's image of the world, which in the future deployment of events will have tragic consequences. The beliefs of the hero in the building of the promised land in Ukraine are completely irrational, as they are based on his passionate aspirations, for which the manifestations of a true reality are distorted or ignored. The real evidence of discrediting the Soviet system makes the hero irrationally turning into a confirmation of his own illusions. The hero has created his own myth about a new arrangement, a constant focus on which becomes a trap for him, and he deprives himself of the possibility of getting out. In the future, the chosen way of self-deception will lead him to a complete immersion in his own illusions.

In the discussion of Shumitsky with his son Boris, the playwright outlines some of the characteristic phenomena that collectively lead to the total crisis of humanism in the twentieth century. On the one hand, these are destructive ideas and actions that seem to be right. Their attractiveness and popularity are determined by the propagated ephemeral possibilities of changing the social structure, which illusorily increases the value of the adherents of these ideas without the need for personal development. On the other hand, it is a deliberately detached position of those who are aware of the illusory nature of totalitarian reforms, but ultimately succumbed to the ideological pressure.

The image of Boris reveals the principle of tragic irony. The observer who saw the devastating results of totalitarian ideology dies as a result of repression. The writer strengthens the inner conflict of the hero, which he tries to solve at the expense of a significant decrease in the level of awareness, which leads to the deployment of destructive processes. Boris cannot escape the internal conflict by refusing his own views. The hero morally destroys himself for the sake of adapting to a devastating ideology, but the result of his actions is a physical death.

An important aspect of the dispute between Shumitsky and Boris is the assessment of the situation in Galicia. Boris considers an adaptation to ideological destruction in Galicia as acceptable but refuses to accept that the Bolshevik ideology is more devastating. On the contrary, Shumitsky completely condemns fascist ideas and exalts the Bolshevik ones. Each of them sees deficiencies only in the opposite ideologies.

In the play, the heroes are contrasted with each other, which emphasizes their one-dimensionality. The playwright emphasizes the illusions of Shumitsky with the help of expressive symbols, which, with the development of the action, are alarming. The hero is aware of the irreversibility of their actions, but the expected consequences are associated with their own unrealizable fantasies: "Yes, but a ship with blue sails flows and

takes us all from a deserted island to the promised land, where all wounds are healed” (Oles 1990, 148). Shumitsky’s euphoria caused by his expected trip to Kharkov, overwhelmed by revolutionary transformations, is contrasted with the disturbing prejudices of his wife, which are expressed in the excessive idealization of life in Western Ukraine.

In Shumitsky’s dialogues and monologues, Oles explains the deep mechanisms of the Soviet ideology, which were based on the distorted substitutions. Shumitsky reflects the need to change the communal mode of existence, which, with the help of the communist doctrine, unobtrusively aims at the idealization of totalitarianism. As the demonstration of the key principles of Bolshevik worldview, the conversation between Shumitsky and Fanya is indicative as she illustrates and confirms the views and convictions captured by Shumitsky himself.

The playwright emphasizes the sacralization of processes associated with revolutionary changes. The perception of the revolutionary cult figure in the play is conditioned by the promoted external enhancement of personal aspirations towards large-scale, but illusory, goals. Shumitsky’s fantasies about revolutionary restructuring, which are the signs of self-reproduction, are based on hypertrophied exaggerations and idealisations: “You imagine this crazy overclocking! [...] To overcome centuries of history, cultural development, civilization of other peoples for these decisively couple of years! A miracle on earth, I repeat, creates only the revolution and its brilliant leaders” (Oles 1990, 153; my translation).

The writer comprehensively depicts the consciousness of Shumitsky, which operates in a sealed space, built up by fanatical ideas, which prevents the perception of any revealing information. The euphoric statements of Shumitsky are contrasted to dangerous perspectives that the hero ignores. Kozenko’s sarcastic remarks about the forthcoming journey of Shumitsky, due to his bitter experience, turns into a forecast: “And write, comrade, whether the frosts are great in Siberia... and don’t you want to go back backwards, to warm up at this old crust” (Oles 1990, 155; my translation). Kozenko demonstrates to Shumitsky an alternative version of the Soviet reality: “For some reason, the commissars themselves, and the sodkoms, and the GPU – in boots, and the rest – are barefoot, or even naked” (Oles 1990, 155; my translation). Kozenko’s sarcasm testifies to his detached position, conditioned by the inability to change the catastrophic situation in society.

Oles shows the atmosphere of danger, reinforcing the reaction of various characters to the situation in Soviet Ukraine. In particular, Kozenko confirms the information of the nurse, although the tone of their messages is completely different. The nanny gives

an emotional description of the scale of the socio-political catastrophe that takes on the form of tragedy, which serves as an unobstructed warning from the dangerous intentions of Shumitsky. It reproduces apocalyptic pictures of Soviet existence, focusing on details that trace the tragedy as much as possible, and emphasizing the authenticity of information.

Characteristically, the nanny tried to convince Shumitsky to refuse the travel to Soviet Ukraine twice, and her caution, through spontaneity and sincerity, has a special force and emphasizes the absurdity of his intentions. The repeated warnings to Shumitsky, which were different in tone, but shown the threats to existence in Soviet Ukraine, create an idea of the reality that the hero perceives through his own projections. The colossal difference between the illusions of Shumitsky and the reality becomes the basis for the deployment of a tragic conflict, which causes the personal self-destruction of the hero.

Kulchytsky reflects Shumitsky's position in a way that reflects excessive self-confidence in the assessment of political phenomena. If Shumitsky perceives the warning as jokes or ignores them, believing them to be false, then Kulchytsky justifies the devastating effects of Soviet authority. In a conversation with Kulchytsky, Shumitsky formulates the principles of the domination of speculative theories over manifestations of human nature, which, with the development of action, will receive maximum exacerbation and distorted forms. Shumitsky declares: "A woman, unfortunately, still remains a woman and, above all, a mother. The children are for her a common blood, not a common idea... But a couple of years will pass, and the social upbringing of children will fill this gap between a woman and a man" (Oles 1990, 158; my translation).

The playwright depicts the process of Shumitsky's final immersion in his own illusions, which leads him to Soviet Ukraine. The writer manifests the paradox of the image due to the sharp contradictions between Shumitsky's misconceptions and the conditions of existence in the Soviet state, since the hero resorted to absurd self-deception for denying the obvious facts that heavily destroyed his imagination. Shumitsky's self-assassination leads to fatal consequences, because in the final scene the hero loses his mind by justifying the extermination of his entire family. The playwright strengthens the tragedy of the literary work, showing members of Shumitsky's family who were aware of the devastating effects of the Soviet ideology as victims of his fanaticism.

Oles recreates the breakdown of the Shumitsky's soul as a result of a passionate fascination with the Bolshevik ideas that replaced those aspects of reality which he sought to deny, and at the same time caused the personal degradation of the hero due to his belief in ephemeral convictions. The writer emphasizes Shumitsky's sense of inferiority, which

deepened the hero's fanaticism, as he tried in any way to obtain the approval of the orthodox Bolsheviks. The image of Shumitska gains special traits of tragedy, because she was frightened by her own premonitions. She did not only watch the brutal Bolshevik reality, but also experienced terrible metamorphoses of her relatives, first of all, with Shumitsky. The personal collapse of the hero acquires a visible manifestation because of the betrayal of his old friend in order to assert, according to Shumitsky, the ideals of the revolution.

By changing the angle of the depiction, the writer reveals the absurd cruelty of the totalitarian system. The author changes the way of focalisation after the arrest of Shumitsky and his relatives. The further development of the action is shown from the standpoint of the Bolsheviks. They consider the family of Shumitsky to be spies, whom they want to destroy, baselessly accusing them of crimes, and to Shumitsky they are treated as objects of mockery.

Shumitsky's reactions to the extermination of his family reproduce the destruction of his consciousness. The hero cannot endure the loss of his sons and his wife and finally immerses in his crazy delusions, in which he presents himself as a commissioner of education, performing punitive functions. The dismissive attitude of the guard emphasizes the absurdity of Shumitsky's monologues. The symbolist elements of the literary work are manifested through the voice of the deceased wife of Shumitsky, who reproaches him for the death of their children. The voice of Shumitska becomes the embodiment of the cruel truth from which Shumitsky was removed, to his own insanity. The writer reproduces the all-encompassing fanaticism of the hero, which makes him design his own insanity to the image of his wife. The playwright shows Shumitsky's fragmented consciousness, since the conversation with the wife's voice takes place in the imagination of the hero and symbolizes his irreconcilable inner struggle between the subconscious understanding of truth and the illusions that destroyed his own life and the lives of his relatives.

The final scene of the literary work has a symbolic meaning. Shumitsky does not give up his erroneous illusions but strives to join his dead wife and sons. At the same time, the final episode is characterized by ambiguity, since the author does not reveal the consequences of the fall of Shumitsky on the path to an imaginary reunification with his family and continues the conflict of the prisoner existence of the hero.

The tragedy of Oles *Zemlya obitovana* (*The Promised Land*) reflects the phenomena of distortion and destruction of personal consciousness as a result of interaction with destructive ideas. The writer reveals the mechanism of masking ideological destructiveness by focusing on those aspects which are proclaimed positive and evolve within the limits of the dominant ideology. The playwright reveals the essence and tragic

consequences of the artificial introduction of ideas that are characterized by exceptional unilateralism, schematics and contradict the natural development of personality and society. At the same time, the writer analyses the problems of radical transformation in the mass consciousness, comparing different positions due to different cultural-historical and political experiences, which leads to the erosion and loss of moral values in the process of violent confrontation.

The title of *Zemlya obitovana* (*The Promised Land*) represents a sarcastic allusion to a fake image of Soviet reality. In the title, the playwright concentrates on the meaning, which is expressed as a tragedy in the opposition between mental constructions and reality. Oles depicts the self-development of illusions of the protagonist in the tragedy about the Soviet way of life and the creation of the Soviet totalitarian regime, which to a certain moment develop in parallel planes. Shumitsky's move to Soviet Ukraine means for the hero a devastating collision of illusions and reality, but the playwright emphasizes the fatalism and irreversibility of the hero's fanaticism, which overcomes the impulses of mental and physical self-preservation, which, in turn, leads to catastrophic losses that the hero cannot fully comprehend.

The dramatic poem by Oles *Nich na polonyni* (*The Night on the Mountain Valley*; 1941) combines dramatic (internal and external confrontation, which manifests itself in the collision of contradictory aspirations of heroes), lyrical (reflection of inner states and feelings of the heroes) and epic (external descriptions) components based on a fantastic reinterpretation, which mixes images in the sphere of artistic convention.

A notable feature of the literary work of Oles is the clear concentration of the writer on the images that embody meaningful symbolist significance. In the area of the valley, which appears in the title of the dramatic poem and determines the place where the dramatic action is deployed, the phenomena of unusualness and danger are concentrated, and the night-time of their actions intensifies the atmosphere of anxiety.

The playwright is programming the development of the action by outlining the greatest dramatic tension from the outset. In the dialogue between the heroes of the dramatic poem, Ivan and Stepan, there are indications of important content components that will determine the artistic structure of the literary work, which are revealed in the story of Stepan in the valley and in the description of the love conflict between Ivan and Mariika. In the work, the author differentiates the dream from a fantastic reality, but at the same time he points to the relativity of such differences, because of the decisive role of the consciousness of the hero, since different projections of reality reveal various aspects of his worldview.

The image of the *mavka*, which embodies the expression of the natural element, becomes a peculiar reflection of the hero's duality. Ivan, who lives an earthly life and is in love with the earthly girl, contemplates the possibility of love with *mavka*, which, however, is regarded as sinful. The fantastic picture of the world that unfolds before Ivan on the mountain valley captivates the hero as an alternative version of his usual reality. Ivan's acquaintance with the amazing *mavka* and mysterious world of the mountain valley destroys his formative ideas about the future life.

The confrontation between Mariika and *mavka* in a dramatic poem symbolizes the uncertainty of Ivan's position, who stands before the choice voiced by *mavka* in a conversation with her rival: "He is as mine as yours. / Whom of us he will choose – it is not known" (Oles 1990, 219; translation mine). Love conflicts become tragic in the sense of the consequences of non-reciprocal feelings, which deepen through the inharmonious interaction of the two worlds. Ivan does not understand his feelings, but he shows his interest in *mavka*, who decides to influence the situation using a devil in love with her, who, in the face of his own terrible calculations, pushes Mariika to the abyss. The playwright peculiarly builds a dialogue between Ivan and *mavka* in parallel planes. *Mavka* tells him about the death of Mariika, while Ivan tells her about his love. The writer also emphasises some discrepancies, thus showing two parallel scenes: a woodman is trying to save Mariika; Ivan with *mavka* are discussing their poetic plans about their future.

The further deployment of the dramatic action reflects the gradual extinction of Ivan and the *mavka* who suffer because the death of Mariika. The internal conflicts experienced by the heroes are aggravated by their alienation from their own nature through contradictory and painful feelings and the confusion of their existence between the two worlds. Ivan and *mavka* feel their own responsibility for the death of Mariika, which changes the characters themselves and their feelings. The playwright shows the insensibility of the heroes when they begin to build hypothetical versions of their probable life by blaming each other. Ivan showed his indifference to Mariika, but after the death of the girl he creates a concept of love for both Mariika and *mavka*. *Mavka* explains her desire to eliminate the rival, which lead to the tragic consequences, by expressing her hopes which Ivan had provoked. *Mavka* and Ivan clarified the causes of their actions by their desire for the unknown, represented by love between a human and a forest creature. Such aspirations are turning to the heroes with their lost lives and sufferings. Mariika's voice causes different reactions: Ivan proclaims the desire to join her; instead, *mavka* resists the offer of Ivan.

In the final scene of a dramatic poem Oles maintains a certain ambiguity. The experience of Ivan's twilight is projected into reality after the hero's awakening. The playwright



focuses on ambiguity: after awakening, Ivan denies Mariika's death, but the hero denies not the fact, but his own reaction to this fact; he calls mavka, which testifies to her existence as a real person; his negative state is maintained after awakening.

The playwright uses fantastical elements that reflect the symbols of the ancient Ukrainian mythology and contain information about certain stereotypical situations, actions, feelings. The consciousness of the heroes becomes the background of the development of dramatic collisions and their projections, the various combinations which lead to the erosion of the facets between reality and the various forms of its display. The reflection of the sphere of consciousness of Ivan plays the role of the primary form, which covers all other types and levels of artistic image, since all the vicissitudes of the literary work are determined by Ivan's dream. The writer preserves the impartiality of the image, which causes the disclosure of the main intrigue, an important feature of which is the duality of perception, in the final episode of the literary work.

In the dramatic poem *Nich na polonyni (The Night on the Mountain Valley)* Oles depicts the movement of the hero in the fantastical space and time that leads to his internal transformations, the starting point of which is the activation of the unconscious aspirations of the hero in new conditions that are unusual for him, thus causing the conflict to unfold through intricate interactions with other actors.

## Works cited

- Blashkiv, Olga. 2008. "Mify ta folklorni symvoly yak markery lirychno-apelyatyvnoyi struktury dramatychnykh tvoriv O. Olesya ta V.B. Yeytsa." *Studia Methodologica* 25: 213–217.
- Chernova, Iryna. 2016. "Panteyizm yak osnova svitohlyadu i poetyky O. Olesya." *Humanitarnyy visnyk Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi* 67: 233–241.
- Khorob, Stepan. 2007. "Dramaturhiya Oleksandra Olesya i Morisa Meterlinka: typolohiya symbolistskoyi ideyno-estetychnoyi svidomosti." *Studia Methodologica. Teoriya literatury. Komparatyvistyka. Ukrayinistyka: do 70-richchya profesora Romana Hromyaka* 19: 293–301.
- Kudryavtsev, Mykhailo. 1997. *Drama idey v ukrayinskiy novitniy literaturi XX st. Kamyanets*. Podilsky: Oium.
- Kudryavtsev, Mykhailo. 1999. "Dramaturhiya O. Olesya u konteksti filosofskoyi «pro-rochoyi» dramy pershoyi polovyny 20 st." In *Oleksandr Oles. Tvorchy spadshchyna i suchasnist*, edited by Rostyslav Radyshevskiy, 22–29. Sumy: Kozatskyyval.
- Luzhnytsky, Grygory. 2004. "Nova ukrayinska pyesa." In *Luzhnytsky G. Ukrayinskyy teatr. Naukovi pratsi, statti, retsenziyi*, edited by Lidia Snicarchuk 1: 262–263. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv.
- Nevrly, Mikylash. 1994. *Oleksandr Oles. Zhyttya i tvorchist*. Kyiv: Dnipro.
- Oles, Oleksandr. 1990. *Tvory u dvokh tomakh*. Kyiv: Dnipro.
- Sapozhnykova, Halyna. 2011. "Model svitu O. Olesya-dramaturha: symbolika svitovoyi vertykali." *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka* 3: 170–176.
- Vyshnevskya, Halyna. 2010. "Osoblyvosti obyektivatsiyi kontseptu mavka u poetychniy dramy Oleksandra Olesya 'Nich na polonyni'." *Movoznavchyy visnyk* 10: 307–310.

# The Ethics of Female Silence in the Works of Witold Gombrowicz and J.M. Coetzee

Paweł Wojtas

Warsaw School of Applied Linguistics

## Abstract

This article attempts to interrogate the ways in which silence, as demonstrated in the works of Witold Gombrowicz and J.M. Coetzee, is staged to undo the instrumentalising narrative tactics that are oppressive to female characters. The first part of the article discusses the fictional representations of female silence in the fictional works of both authors in general, while the second part offers a close comparative reading of the play *Princess Ivona* (1958) by Witold Gombrowicz and the novel *Disgrace* (1999) by J.M. Coetzee with an eye to tracing the extent to which the ethics of feminine silence serves to offset the oppressive effects of male-dominated narratives. The paper ends with a reading of the works under discussion via the lens of the philosophical and ethical concepts of the Dutch philosopher, Søren Kierkegaard.

**Keywords:** woman, silence, the other, narrative, ethics

### Abstrakt

Celem niniejszego artykułu jest przyjrzenie się sposobom konstruowania kobiecego milczenia, które stanowi kontrpunkt do opresyjnych zabiegów narracyjnych prowadzących do instrumentalizacji roli kobiety w tekstach literackich, na podstawie twórczości Witolda Gombrowicza i J.M. Coetzee'ego. Podczas gdy pierwsza część stanowi przekrojowe omówienie zagadnienia kobiecego milczenia w twórczości obu autorów, część druga skupia się na komparatywnej analizie sztuki Gombrowicza *Iwona, księżniczka Burgunda* (1958) i powieści *Hańba* (1999) autorstwa J.M. Coetzee'ego w celu zbadania, w jaki sposób etyczne aspekty kobiecej ciszy przyczyniają się do obnażania opresyjnych zabiegów narracyjnych. Artykuł zamykają rozważania na temat etyki kobiecego milczenia w świetle filozofii etycznej duńskiego myśliciela Sørensa Kierkegaarda.

**Słowa kluczowe:** kobieta, cisza, inna, narracja, etyka

## Introducing Women in Gombrowicz's and Coetzee's fiction

Scholars and critics have been quick to notice that Gombrowicz was never overly generous to his female characters. The Polish writer's fictional accounts of women often border on misogyny and sexism: peripheral or secondary at best, sexualised when young, appallingly demonised when middle-aged or old, mocked if unprepossessing, timid, lacking in agency, narrative voice or outstanding personality, Gombrowicz's female characters are often reduced to mere narrative functions around which the narrators-protagonists – inexorably white, male, middle-aged, and usually modelled on Gombrowicz himself – structure their narrative accounts. Put as such, it seems unsurprising that Gombrowicz has often been criticised by feminist critics.<sup>1</sup>

But to dismiss Gombrowicz as misogynistic towards his female characters is to miss much about their narrative agency. In Gombrowicz's major novels and plays there is a systematic pattern of structuring female characters. They are mostly teenage, unassuming, timid and often serve to disrupt narrative events. Their subdued voices convey

---

<sup>1</sup> Some critics, however, consider his complicated accounts of women as nuanced. For more information on the feminist aspects of Gombrowicz's works, see Softysik (1998, 254).

the lack of agency, on the one hand, and strengthen the rhetoric of otherness, on the other. Women, who often embody the failure of communication, are often poised to play the role of the objects of male obsession. Gombrowicz's female characters – victims to the protagonists' or narrators' scheming – become the metaphors of the writer's failed attempt to control his work. Structurally and in terms of gendered metaphysics of writing, women in Gombrowicz occupy the space of written texts, ones subjugated to the demiurgic powers of their authors as well as narrative principles of male-dominated discourses and cultural assumptions.

To demonstrate the metafictional agency of Gombrowicz's female characters, in *Ferdydurke* Joey falls in love with the trendy Zuta, who “put the screws to [his] mug,” which in Gombrowicz's neologistic jargon means that she wields a total psychological control over him. The protagonist admits resignedly: “I sat there for her, for her I sat, ... she enclosed me within herself” (Gombrowicz 2000, 137). Overpowered by his infatuation or obsession, Joey immediately realises the form into which he got himself entangled: falling in love with cool girls is after all much in keeping with social convention and expectations. To extricate himself from her influence over him, the narrator now embarks on exposing the fallacy of all that she represents: that is, the seemingly unshakable integrity of her modern lifestyle and values. To demystify social conventions, the narrator masterminds a number of absurd situations as a way to “pull [Zuta] into the orbit of [his] activity” (148). Having recognised the fallacy of the form he has fallen into, the narrator takes pains to expose the façade and artificiality of modern living as represented by the girl. In so doing, *Ferdydurke* introduces a structural algorithm that would permeate Gombrowicz's further works: a female character occupies an awkward presence of the seemingly unfathomable other, which the protagonist-narrator attempts to expose or humiliate through a tactical subterfuge (in an attempt to re-write, so to speak, or translate the female otherness into the domain of the familiar) or violence (as demonstrated in *Cosmos* and *Princess Ivona*). A woman, or her peculiar metonymic or synecdochic displacement, is often poised to introduce a narrative complication. The attractiveness of Lena and repulsiveness of Katasia in *Cosmos* (2005); the youth of Henia in *Pornografia* (2010); the titular virginity of Alice in “Virginity” (2004), Albertine's dream of nakedness in *Operetta* (1998), all stand for the various ways in which the figure of a woman is instrumentalised to disrupt narrative structure and to help restore fictional equilibrium by being comfortably removed from the narrative.

Considering the above, it could be argued that Gombrowicz does not shy away from instrumentalising women in his works – a position that I will attempt to render more

complex in the close reading to follow. At this point, however, it may be worth considering to what extent Coetzee's depictions of women subvert or else reinforce such instrumentalising narrative tactics. Although it might not be entirely unjustified to apply this Gombrowiczian narrative pattern – woman as the writer's object of art, subject to the writer's perverse scheming as well as pressures of form – to the relation between JC and Anya in *Diary of a Bad Year* (2008), the reader is invited to read the novel in ethical terms the same way as s/he sees it on the page – in layers. There is a strong sense in which Anya is a passive object of JC's projected desires, one that is employed to mediate his text not just as a typist, but to occupy the narrative function of the text on which JC grafts his artistic/erotic fancies. Subversively, even though the graphic split of independent narratives on the page seems to intensify the novel's metafictional import, by characters discussing JC's "Strong Opinions" as the plot progresses, this graphically-layered multiple narration deflates uniformed metafictional readings of Anya's instrumental role in the narrative in that she recuperates her active agency through her first person narrative. The narrative structure makes Anya into a liminal figure: doubly inscribed onto the narrative canvas by JC, as a passive typist of his text or an object of his desire, and as one recuperating her independent voice via the first-person narrative account.

If Gombrowicz's female characters might suffer under the psychological tyranny of male narrators, Coetzee's *Foe* demonstrates an inverted logic of this premise: for it is Susan Barton who, although the novel's narrator, keeps questioning her own authorial agency. Her desperate cry: "Who is speaking me?" by which she imagines herself being possibly Foe's narrative creation, dramatizes a female anxiety of authorship and fear of being reduced to a mere figure of narration inhabiting a male dominated (hi) story: as if a female voice was constitutionally unsuited for carrying the heavy burden of logos, reason, voice, and narration (Coetzee 1987, 133). In a similar vein, Magda, in *In the Heart of the Country*, is a curious case in point of a female narrative voice resisting male-inflected metaphysics of writing (Coetzee 2004a). Her seemingly inconsequential accounts extend beyond mere unreliable narration towards the ethics of otherness via which a female voice, by attempting to defy the gravity of narrative logic and linearity, strikes at the foundations of western logos defined by reason and Judeo-Christian mono-semantic authoritative word.

Indeed, voice and language seem for Coetzee's women unwieldy instruments of human interaction. They are unsure as to how or indeed whether to speak at all. As if implicitly aware that to speak is to enter the political space of dialectical power relations. In defiance of the political register of language, some of Coetzee's female characters

resist communication by resorting to silence, which is often intertwined with the metaphysics of the body. The barbarian girl from *Waiting for the Barbarians* occupies an interstitial space on the symbolic plane of the novel: she speaks, but she fails to provide answers; her “alien” body evokes desire and revulsion alternately; she can see, but not completely. Her “secret body”, full of scars and disfigurements, is a most forceful, if tacit, reminder of colonial and patriarchal violence (Coetzee 2004b, 46). It seems that for all this contradictory semiotics of the female presence, it is what escapes language that speaks most vehemently. Is this not a sufficient reason why Mrs Curren entrusts the unreliable Vercueil with posting a letter to her daughter after her death even though “he will not promise. And even if he promises, he will do, finally, what he likes”? (Coetzee 1998, 32). If promise, as an illocutionary speech act, belongs to language, and language is the instrument of oppression of the other, including woman as the other, the ethics of alterity may help “resist the meaning-making impulse” by occluding the logic of logos (Drichel 2011, 166). It is because she cannot trust Vercueil’s words that she *must* trust him (echoing Kierkegaard’s famous line). And in so doing, Mrs Curren seems to do justice to the other: even if such ethics, defined by the logic of silence, indeterminacy and liminality, is notoriously difficult to grasp.

With all of the above in mind, I will attempt to argue that female characters in Gombrowicz’s *Princess Ivona* and Coetzee’s *Disgrace* resist this *meaning-making impulse*, suggesting alternative ways in which the text of female silence operates beyond the dialectic framework of understanding; thus eliciting alternative liminal responses: ones that simultaneously eschew and embrace gendered metaphysics of writing.

## Ivona and Lucy

Ivona, the eponymous character of Gombrowicz’s pre-war play, *Princess Ivona*, and Lucy from Coetzee’s *Disgrace*, occupy different planes of textual presence. Their narrative roles – marked by a refusal to speak or justify their actions – open up textual spaces that fail to yield to other characters’/readers’ rational interpretations. Ivona is seen as a quiet, unattractive girl, whose awkward silence and looks, cruelly mocked by other characters in the play, provoke Prince Philip to propose to her. Philip’s unexpected, and deliberately subversive, resolution to propose to Ivona, to the amazement of his trendy friends and against his high-born parents’ will, may be read as a whim of the unruly prince, but in fact Philip’s decision is motivated by his urge to undo Ivona’s otherness:

Simon: (*disapproving*) Why are you doing this, Philip?

Philip: Why? Why? Don't you see she's my own dragon to be slain, my Gordian knot to be cut. I am a hunter in the night, going single-handed after a lion. I am Theseus taking the bull by the horns. Simon... Or it may just be irresistible curiosity. Rather as if one were prodding a worm with a stick to see if it will turn. (Gombrowicz 1998, 28)

Rather than responding to her otherness by respecting her refusal to speak, Philip is now adamant that he penetrate the imponderable silence of Ivona. Considering Philip's diatribe above, replete with the rhetoric of violence and subjugation, Ivona's fate is to occupy the space assigned to the emblematic others in the western culture: one to be conquered, subdued in the name of the metaphysical principles of domination ("dragon to be slain"), reason and knowledge ("curiosity"). If she is obdurately silent, she must now be reconverted to the comfortable domain of the word, which she continues to resist. Lucy, on her part, operates on a different plane of textual silence. She is not silent in the way Ivona is. She does speak, and she is very articulate at that, but she refuses to account for her decisions, by which she chooses to enter the rational and political discourse that breeds systemic violence to which she fell victim.

Gombrowicz and Coetzee offer somehow incongruent versions of women as silent others, which may be partly put down to the authors' disparate narrative styles. If Coetzee's characters, including their ethical decisions, usually submit to the pressures of realism, Gombrowicz's representations of characters, and their existential-ethical dimensions, are coloured by absurd and caricature (as such Gombrowicz's novels and plays can be read along the lines of Beckett's). Given Gombrowicz's penchant for the absurd, the silence of Ivona operates on the principle of cultural asymmetry, which engenders a sense of estrangement. This is a climate in which Gombrowicz's characters must confront Ivona's alterity, but also come to terms with the painful awareness that her otherness infects the world around them. Ivona's refusal to speak in public is a catalyst for other characters' radical responses.

Silence, by operating beyond, or perhaps beneath, language frustrates the logocentric comfort zone of logic and reason: it annuls social conventions that heavily depend on language for their existence. Incapable of coming to terms with the indeterminacy of silence – that is, incapable of reading *from* it – male characters begin to read *into* the silence of women to make sense of it. At this point, Ivona morphs into a semantic vessel onto which Philip must project his meanings as a desperate, and rather predictable, response to her alterity. Jerzy Franczak claims that Ivona acts as a sort of psychoanalytical



Rorschach test onto which other characters pour their fears and desires (2015, 463). Configured as such on the narrative axis, Ivona assumes the role of a text: one shaped by the subversive gaze of its reader or writer. Philip, by taking pains to make Ivona speak for herself, turns into a peremptory writer of Ivona as text. If Ivona's silence threatens to assert itself as absolute, autonomous, and self-sufficient, she must now succumb to the gaze of her farcical fiancé and his family. According to Tamara Trojanowska, Philip fails in the end, because he "disavows Ivona's autonomy" by confusing "interpretation with domination" and "explanation with domestication" (2010, 254; translation mine).

The relationship between Ivona and Philip can be considered vis-à-vis one of Lucy and David in Coetzee's *Disgrace*. When Rosalind asks David about the decision behind his refusal to speak for himself to the university committee: "What was the principle you were standing up for?", David retorts: "Freedom of speech. Freedom to remain silent" (Coetzee 2000, 188). If both *Princess Ivona* and *Disgrace* dramatize, albeit in different ways, the characters' anxiety to have others acknowledge their autonomy, it is the freedom from language that they seek in the first place. If, as variously argued by Lévi-Strauss (1976) and Foucault (2010), language is the oppressive instrument of western logos employed to subjugate the other, silence, the polar-opposite of language, promises a safe refuge for those who find themselves on the receiving end of social or political pressures (like David, Lucy or Ivona). But that David should be the author of this memorable passage may strike one as acutely ironic. For it is David who most glaringly fails to afford Lucy the comfort of silence when pressing his daughter to justify her resolutions to stay in Cape in the aftermath of her rape, marry Petrus and refuse to undergo abortion. Curiously, not only does David consistently act from the position of an oppressor, but does it, tellingly, with the implement of language. When his verbal persuasions fail, he unexpectedly resorts to writing a letter to Lucy (although at this point in the novel they continue to live under the same roof) in which he warns her of the error of her ways. Lévi-Strauss' diagnosis that "the primary function of written communication is to facilitate slavery" helps the reader understand why David turns to writing in a last-resort attempt to bend Lucy to his will (1976, 299). Lucy is aware of her failure to ever succeed in communicating her complex ethical decision to the outside world: "I know I am not being clear. I wish I could explain. But I can't" (Coetzee 2000, 155). Elsewhere, Lucy is reluctant to employ reason and language to defend herself, as if in a desperate act of defiance against the implement of male violence. In her curious tirade against David, which echoes his committee speech, she exclaims: "and if there is one right I have, it is the right not to [...] have to justify myself" (133).

If Lucy laments her inability or refusal to express herself in language, Ivona goes a step further by refusing to use language whatsoever (for reasons unexplained in the play). Out of odd forty lines assigned to Ivona in the play, she speaks in only nine, with the remaining lines being filled with stage directions such as: “Ivona: (silent)” or “Ivona: (nothing)”. Whenever she does speak, however, she rarely speaks in sentences: she usually utters inconsequential, idiosyncratic words or hasty exclamations. Given the conventionalised setting (the royal court and characters identified by their official or social functions, such as Beggar, Queen, Marshall, Chamberlain), Ivona’s antisocial behaviour is an issue. Indeed, Ivona’s silence may be read as an implicit protest against social conventions, empty language or patriarchal stereotypes. By refusing to speak, she fails to adopt a fixed gender role bestowed on her by society. She is a living threat to language which links the subject to the social world. Since Ivona’s silence has a subversive agency (as it threatens to expose the sins and private fears of other characters) and one that eludes rationality, logos must now resort to its customary instrument of a domestication of the other: violence. Incapable of annulling Ivona’s silence in language and social conventions (like marriage, love, etc.) the characters must overcome or annihilate Ivona. By doing so Gombrowicz parodies the Renaissance revenge tragedy convention.

Curiously, much like David’s recourse to language as a means to subjugate women, King in Gombrowicz’s play literally murders Ivona *with* language. In the closing scene where the royal family conspires to make Ivona choke on a fishbone, one reads: “King: (*gets up, points menacingly to Ivona*) She has choked. A bone in her throat... a bone, I say.” (Gombrowicz 1998, 76). Since this rather pithy line remains the only account of Ivona’s death, it is far from evident whether Ivona does choke on the fishbone. What is more likely is that the King *tells* her to choke on it through the imperative “I say” (in the original Polish version this phrase is followed by an exclamation mark which further strengthens the imperative mood). Ivona’s death (if the reader is prepared to accept this unhappy ending) allegorises a ritual killing through language. Symptomatically, in Gombrowicz’s works language is an active narrative vehicle. Specific words (usually neologisms or diminutives) influence plot development. Ironically, logos (a figurative implementation of oppression of western reason) is in Gombrowicz’s play a literal agent of the annihilation of the oppressed other. Along those lines, Franczak goes on to argue that Ivona is murdered in order for the characters to recuperate the lost language, but, ironically, her murder results in nothing but silence. As such, her silence is brought to fruition and the social world, which is infected with silence, cannot restore itself to the symbolic (2015, 464).

## Inwardness and subjectivity

If both *Disgrace* and *Ivona* dramatize a refusal to assert oneself in language then, by extension, the singular silences of the female protagonists act as useful conduits for articulating a wider epistemological crisis of logocentric subjectivity. In his reading of Kierkegaard in *Doubling the Point*, Coetzee observes:

All versions of the *I* are fictions of the *I*. The primal *I* is not recoverable. Neither of the words *I* and *You* can exist pure in the medium of language. Indeed, after the experience of the Word in relation to one's existence, life cannot go on as before. "Self-annihilation [that is, annihilation of the self] is the essential form for the God-relationship," writes Kierkegaard. (Coetzee and Attwell 1992, 75; square brackets and italicised words in the original)

Lucy and Ivona share, if in different ways, a peculiar anxiety about subjectivity. They both refuse to speak for the *I*, that is, for themselves, or more precisely, to justify their actions in language. If, in Foucault's terms, individuals can occupy subject positions only in language, which delineates and legitimises the political power of the speaking subject (2010), Lucy's and Ivona's silence extends beyond the symbolic order of language. Their refusal to articulate the *I* is also a refusal to acknowledge themselves as subjects on the terms enforced by society. If the only subject is the *speaking* subject, their silence is an agent of the Kierkegaardian annihilation of the self. Further on in *Doubling the Point*, Coetzee puts forward the notion of the

poetics of failure [which is] a program for constructing artifacts out of an endlessly regressive, etiolated self-consciousness lost in the labyrinth of language and endlessly failing to erect itself into autonomy. The poetics of failure is ambivalent through and through and part of its ambivalence is that it must parade its ambivalence. (Coetzee and Attwell 1992, 87; square brackets mine)

Put in these terms, Ivona and Lucy might be read as the figures of the poetics of failure. That is, as narrative artefacts whose rhetoric of silence, which marks a gesture of denial of the self, acts as an implicit auto-commentary of the impossibility of the work of art to exhaust itself in meaning or narrative structure. They seem to fit into strictly narrative roles that, in their inability to speak for the *I*, and to profess their subjectivity in

language, become metaphors of mute texts: ones that never exist except in the mediating gaze of the reader/writer.

But to read Ivona and Lucy as negative figures of the poetics of failure, defined by their inability to uphold their autonomy in the epistemological order, or else as impassive instruments of discursive self-reflexivity, is to overlook insightful points about considerations of ethical import. Kierkegaard argues that if a human being holds fast “to the objective uncertainty with all the passion of inwardness [...] faith lies exactly in this contradiction, in this risk” (2009, 176). Lucy’s persistence to remain in Cape against all odds instantiates this Kierkegaardian investment in inwardness against objective certainty. Her failure to justify her personal choice to David, or else her sense of futility thereof, exposes the rhetoric of ambiguity. But it is precisely the defiance of reason over objective certainty in support of her inward choice that marks the moment of the ethical: one that, along the lines of western epistemology, borders on the absurd, leaving David baffled, not to say repulsed. But Kierkegaard persists that “it is precisely through the objective repulsion that the absurd is the gauge of faith’s strength in inwardness” (2009, 177). Ethics makes impossible demands. Part of its impossibility lies in the fact that one might have to respond to the incomprehensibility or repulsiveness of the Other. To remind, in *Princess Ivona*, Philip proposes to Ivona not *in spite* but *because* of her objective repulsiveness (largely attributed to her unresponsiveness):

It is your silence, the way you look offended... You are disdainful, you are soured, arrogance and vinegar. I recognize that for everyone there is, somewhere, somebody capable of firing them to white heat; you do that to me, you must be mine, you shall be mine. (Gombrowicz 1998, 21)

Ivona as the radical other provokes a radical ethical response of the prince precipitated by the effect of social asymmetry. As stated by Levinas: “The relation with Others challenges me, empties me of myself [...] Where others are from the start under my responsibility, ‘something’ has overflowed my freely made decisions [...] alienating my identity” (2006, 29–30, 62). Confronted with Ivona’s disturbing silence, Philip is left with no other alternative but to respond: “I will marry her. I simply have to. She is my own turmoil”, be it at the expense of compromising one’s values or identity (as Philip and Lucy alienate themselves against the outside world) (Gombrowicz 1998, 22). To take a leaf from Levinas’ radical ethics, the encounter with the Other (re)defines the self, empties it of itself. The self does not exist except in its encounter with the Other, and the

encounter necessitates a response to and responsibility for him/her. It is along these lines that Philip feels that he “has to” marry Ivona. She is a figure of negative otherness that demands a radical, if asymmetrical, ethical response.<sup>2</sup> In like manner, Lucy seems to stay in Cape not in spite of but because of her repulsion of her oppressor’s act and precariousness of the situation – she accepts the price she feels she must pay to stay: “‘I think I am in their territory. They have marked me. They will come back for me.’ / ‘Then you can’t possibly stay.’ / Why not?” (Coetzee 2000, 158). To echo Kierkegaard, her determined but seemingly irrational decision comes from her faith that materialises as “strength in inwardness” (2009, 177). Her decisions are not motivated by abstract or objective premises, but by the radical (repulsive) encounter with the Other, one that cannot be exteriorised through language. Lucy exclaims in self-defence: “You keep misreading me. Guilt and salvation are abstractions. I don’t act in abstractions. Until you make an effort to see that, I can’t help you” (Coetzee 2000, 122).

It has been proposed that Coetzee and Gombrowicz demonstrate a crisis of logocentric subjectivity. But this premise needs qualifying. If one presumes a crisis, it is not one that develops on the subjective plane of female characters, but in the tension that advances from the inability of others to come to terms with the singularity of a female voice, her inwardness or silence. In *Ivona*, Queen scolds Ivona for being “forever silent. What should we make of it all? And how does this silence make us look in the eyes of others?” (Gombrowicz 2015, 54).<sup>3</sup> Ivona’s silence is a mirror facing the outside world, thus reflecting the flaws of other characters. She plays the role of the unsettling other against whom the self confronts its own otherness: her inferiority reflects the inferiority of the collective self. What is at work here is a sort of an inverted logic of the Hegelian dialectic whereby the master asserts his or her superiority vis-à-vis the inferiority of the slave. In *Ivona*, however, the otherness of the other, rather than reasserting the subjectivity of the self, destabilises it so the self identifies with and internalises the otherness of the other. This marks the uneasy moment of

---

<sup>2</sup> If at this point a negative alterity of the Other provokes an asymmetrical ethical response, one must be reminded that the same sense of otherness that prompts the prince to propose to Ivona will become a motor for his resolution to murder her further in the play, which, although no longer in keeping with Levinasian ethics, seems to sustain the hypothesis that otherness provokes an extreme response, be it positive or negative.

<sup>3</sup> Translation mine. Elsewhere in the text the authoritative English translation is cited. Since for the sake of the argument literal translation that keeps the exact wording of the original needed to be preserved, unlike the one offered in the official English translation, I offered an alternative translation.

consciousness: the self has always occupied the space of the other of itself. But the awareness of the inherent otherness of the self has no redeeming features in *Ivona*. It is regarded with suspicion by the characters. Rather than coming to terms with their own otherness, the characters, as stated above, must now annihilate *Ivona* to recant their own otherness and restore the metaphysical and social equilibrium. In Gombrowicz, the self knows its condition as the other, but will persist in self-denial rather than acknowledge its otherness. As such, *Ivona* does not consciously exercise the ethics of alterity, but elicits an ethical response from the outside world centripetally. Lucy, on the other hand, appears to evince a more dynamic ethical agency.

As elaborated above, David proves himself hostile and uncomprehending towards Lucy's singular decision. He seems to embody a failure of reason to come to terms with singular ethics of and towards the other. Derek Attridge argues that "what has precipitated Lurie's public shaming is [...] his refusal to the demands [...] of the committee [...] that he make an acceptable public confession [...], a submission that in his eyes would constitute acceptance of the [...] newly emergent collective mores that he finds deeply repugnant" (2004, 168). In the light of this statement, it should strike one as surprising that David shows so little understanding for Lucy's idiosyncratic moral decisions. Is it not that both Lucy's and David's singular silences have the same provenience? That is, a singular resistance to the rationalisation, politicisation, and instrumentalisation of a collective sense of morality? But perhaps their silences claim a different pedigree? Adriaan van Heerden argues that David and Lucy submit to different "configurations of morality": that is, "legal" and "spiritual morality", respectively (2010, 58). If David's ethical considerations orbit around the notions of law, Lucy operates beyond such abstract principles, thus embracing a more singular ethics. If David heroically refuses to speak, it is because he defies the excessively rationalised socio-political order; Lucy's silence, on the other hand, seeks to recuperate the severed bond with the other. In this case, Lucy goes a step further towards reclaiming ethics: as she not only challenges the rationalising exigencies of the status quo (as David appears to do), but also the socio-political order (which David merely seeks to reform). This is because politics belongs to the same protocol of oppression (something that escapes David's grasp). What she takes pains to achieve is to navigate the ethical vector away from the instrumentalisation of the public and political domain towards ethical human encounters. But both David and Lucy are united in one demand: that their refusal to speak not be interpreted in rationalistic terms.

To sum up, in Gombrowicz and Coetzee silence is staged, albeit in different ways, to undo the instrumentalising narrative tactics meted out to female characters by male

narrators and characters. Both authors seem aware that a woman is doomed to occupy a space of the other which she is consigned to by the prevailing patriarchal cultural assumptions. The only way to remedy this consignment to silence is to have the silence speak in singular ethical encounters between characters. By doing so, Gombrowicz and Coetzee refuse to offer a prescriptive form of ethics. Both ethics and silence are therefore partners in countering the discourse of power that is responsible for the political containment of social others. Like silence, ethics refuses to totalise itself in language, one that is an instrument of subjugation of the other. The liberating force of the unspoken singular ethics thus serves to counter the hostile instrumentalisation of femininity in male dominated narratives.

## Works cited

- Attridge, Derek. 2004. *J.M. Coetzee and the Ethics of Reading*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Coetzee, J.M. 1987. *Foe*. London and New York: Penguin Books.
- Coetzee, J.M. 1998. *Age of Iron*. London and New York: Penguin Books.
- Coetzee, J.M. 2000. *Disgrace*. London: Vintage.
- Coetzee, J.M. 2004a. *In the Heart of the Country*. London: London: Vintage.
- Coetzee, J.M. 2004b. *Waiting for the Barbarians*. London: Vintage.
- Coetzee, J.M. 2008. *Diary of a Bad Year*. London: Vintage.
- Coetzee, J.M., and David Attwell. 1992. *Doubling the Point.*: Cambridge (MA) and London: Harvard University Press.
- Drichel, Simone. 2011. “Disgrace (1999).” In *A Companion to the Works of J.M. Coetzee*, edited by Tim Mehigan, 148–172. New York: Camden House.
- Foucault, Michel. 2010. “What Is an Author?” In *The Norton Anthology of Theory and Criticism*, edited by Vincent B. Leitch, et al., 1475–90. New York: W.W. Norton and Company.
- Franczak, Jerzy. 2015. “Trzy i pół dramatu.” In *Dramaty*, by Witold Gombrowicz, 460–471. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Gombrowicz, Witold. 1998. *Three Plays: Princess Ivona, The Marriage, Operetta*. Translated by Krystyna Griffith-Jones, Catherine Robins, and Louis Iribarne. London and New York: Marion Boyars.
- Gombrowicz, Witold. 2000. *Ferdydurke*. Translated by Danuta Borchardt. New Haven: Yale University Press.
- Gombrowicz, Witold. 2004. “Virginity.” In *Bacacay*, by Witold Gombrowicz, translated by Bill Johnson, 103–120. New York: Archipelago Books.
- Gombrowicz, Witold. 2005. *Cosmos*. Translated by Danuta Borchardt. New York: Grove Press.
- Gombrowicz, Witold. 2010. *Pornografia*. Translated by Danuta Borchardt. New York: Grove Press.
- Gombrowicz, Witold. 2015. *Dramaty*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Heerden, Adriaan van. 2010. “Disgrace, Desire, and the Dark Side of the South Africa.” In *J.M. Coetzee and Ethics*, edited by Anton Leist and Peter Singer, 43–65. New York: Columbia University Press.



- Kierkegaard, Søren. 2009. *Concluding Unscientific Postscript*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinas, Emmanuel. 2006. *Humanism of the Other*. Translated by Nidra Poller. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Lévi-Strauss, Claude. 1976. *Tristes Tropiques*. Translated by John and Doreen Weightman. Harmondsworth: Penguin Books.
- Sołtysik, Agnieszka M. 1998. "Witold Gombrowicz's Struggle with Heterosexual Form: From a National to a Performative Self." In *Gombrowicz's Grimaces*, edited by Ewa Płonowska-Ziarek, 245–267. New York: State University of New York Press.
- Trojanowska, Tamara. 2010. "Spektakl inności i milczenia: *Iwona, księżniczka Burgunda*." In *Witold Gombrowicz – Nasz Współczesny*, edited by Jerzy Jarzębski, 521–530. Kraków: Universitas.



# **The Viability of Experimental Narratives: A Contextualization of Robert Coover's "The Babysitter" in the Era of Media Streaming**

**Lech Zdunkiewicz**  
**Uniwersytet Wrocławski**

## **Abstract**

Robert Coover's "The Babysitter" is a mosaic of changing focalization and realities. It is elucidated by a framework of *markers*, which help readers track the shifts between focalizers as well as realities, fantasies, and hyperrealities. Written before the digital age, the story anticipated the technological advancements that would facilitate reader immersion in multi-branched and interactive narratives. Until recently, the lack of commercial viability of such projects left the likes of "The Babysitter" outside the scope of the mainstream. Today, the advancement of streaming platforms has provided the necessary infrastructure and audience reach to render experimental narratives more viable than before.

**Keywords:** fragmentation, focalization, adaptation, media streaming, interactive narratives

## Abstrakt

„The Babysitter” Roberta Coovera jest mozaiką focalizacji oraz wątków fabularnych. Rozumienie tak skonstruowanej historii umożliwiają znaczniki, które sygnalizują czytelnikom przejścia pomiędzy focalizacjami, jak i zawartymi w nich wariantami: rzeczywistości, fantazji i hiperrzeczywistości. Tworząc opowiadanie przed erą cyfrową, Coover antycypował postęp technologiczny, który upowszechnił dostęp do interaktywnych opowieści. Do niedawna eksperymentalne utwory pozostawały poza sferą zainteresowań głównego nurtu. Dziś infrastruktura oraz zasięg, jakie niosą ze sobą platformy strumieniowe, tworzą nowe szanse na popularyzację narracji eksperymentalnych.

**Słowa kluczowe:** fragmentaryczność, focalizacja, adaptacja, media strumieniowe, media interaktywne

## 1. “The Babysitter’s” Meaning

Robert Coover’s early short story collection *Pricksongs and Descants*, published in 1969, polarized its contemporary critics. Some, along with Robert Scholes, thought the author conveyed a “Platonic viewpoint” (Heckard 1976, 210). Others, like Neil Schmitz, criticized Coover’s “hollow, over-stylized, and sometimes trivial” vision (210). It is possible that *Pricksongs*’ openness to interpretation results from Coover’s endeavour to convey his disillusionment with “religion, art, history, and science” as systems catering to the human compulsion “to organize and give meaning to life’s intrinsic disorder” (Gordon 1983, 87). More likely, is that the collection’s “self-contradictory or self-cancelling fictions (“The Magic Poker,” “The Elevator,” “Quenby and Ola, Swede and Carl,” “The Babysitter”)” anticipated an era where technological advancements would facilitate the reader’s immersion in multi-branched and interactive narratives, such as the hypertext fiction or its motion picture equivalents (McHale 1987, 20).

*Pricksongs*’ best-known story, “The Babysitter,” lacks a narrative definitiveness. The reader can know with certainty only that the babysitter arrives at the Tucker home, that they leave for a party, and that Jack and Mark play pinball (Petitjean 1995, 50). The remainder of the narrative is a patchwork of story variants deprived of any ontological hierarchy markers. Without such indications, it is impossible to decipher whether the forking and converging stories are self-cancelling, or whether they present an infinitude

of co-existing realities (see McHale 1987, 21; Heckard 1976, 220). Nevertheless, the story seems to offer a critique of the "superficialities of lives whose most intense relationships seem to be with the TV" (Evans and Green 2003, 94). Indeed, most of the characters' undertakings are mimicked, even ridiculed, by the televised dramas of the ever-present television. It displays images of a human condition that is limited to its primal urges. Coover's story parodies this simplification. Sex as the source of acceptance, dominance, and self-affirmation is the singular constant objective of his characters. He capitulates his point in the ultimate paragraph. Being faced by the culmination of the story's most tragic variants (her children murdered, husband gone, house wrecked), Mrs. Tucker's reaction is to, "see what's on the late late movie" (Coover 1969, n.p.).

## 2. Adaptability

Coover underscores the subject of his critique by having his text imitate the medium. The story is written in the third-person present tense, favouring visual, auditory and kinaesthetic imagery over the olfactory or tactile. It foregrounds characters' actions and dialogue over their thoughts, thus refusing readers the direct access to the characters' subjectivity. In other words, the narrator tends "to stay on the surface of human behaviour" (Lodge 1992, 118). Such a style facilitates any potential adaptation attempts. In fact, the text reads like a near screenplay (see comparison below). Still, considering the narrative's spectacular intricacies, it is reasonable to question whether Coover's story could function within the bounds of the audiovisual medium.

Hollywood's answer to the question seems to be "no" (at least until recently). The story's lack of an ontological hierarchy renders all of the endings equally real or unreal, thus refusing to provide its readers with a definitive resolution. Such narrative outcome stands in contrast to the "emotionally satisfying" ending that has become the film industry's standard; screenwriters are compelled to write denouements that might "sum up and concentrate" the meaning and emotion that they aim to convey (see: Iglesias 2005, 121–122; Mckee 1997, 303–314). "The Babysitter" might prove a thrill to narrative theorists,<sup>1</sup> but as Hillary Dannenberg rightly argues, Coover's "concerted sabotaging of

---

<sup>1</sup> Brian Evenson argues that "The Babysitter" "not only forces us to think about fiction, about how stories are put together, but it also gives us all the enjoyment that one—or several—conventional and suspenseful stories might provide" (2003, 94).

narrative immersion has not rendered [the story] sufficiently interesting for many readers” (2008, 216). It is likely, that from the film industry’s perspective “The Babysitter,” in its original form, is commercially unviable.

Figure 1: excerpt “The Babysitter” (Coover 1969, n.p.)

“\*”

Down forbidden alleys. Into secret passageways. Unlocking the world’s terrible secrets. Sudden shocks: a trapdoor! a fall! or the stunning report of a rifle shot, the whaaai-ii-iing! of the bullet biting concrete by your ear! Careful! Then edge forward once more, avoiding the light, inch at a time, now a quick dash for an open doorway – look out! there’s a knife! a struggle! no! the long blade glistens! jerks! thrusts! stabbed! No, no, it missed! The assailant’s down, yes! the spy’s on top, pinning him, a terrific thrashing about, the spy rips off the assailant’s mask: a woman!

“\*”

Figure 2: excerpt *Die Hard* (Stuart 1987, 281)

As GLASS FLIES EVERYWHERE, McClane sees one option, takes it. BLASTING a burst to keep their heads down, he WHIRLS, JUMPS on top of a long counter and RUNS ACROSS THE ROOM. Their BULLETS follow him, six inches behind his moving form! Big CRAY UNITS GROAN with electronic SQUEALS and SPARKS as a million Gigabytes goes to RAM heaven.

Surprisingly, Paramount Pictures did create their version of Coover’s story. Released straight to video in 1995, *The Babysitter* marks Guy Ferland’s directorial debut. Unsurprisingly, the director conventionalized the story’s experimental form, turning it into an erotic thriller. Ferland not only opted to provide the story with an “emotionally satisfying” conclusion,<sup>2</sup> he made sure to delineate the boundaries between reality, fantasy, and nightmare. As a result, Ferland’s film, like the melodramas on Tuckers’ TV, emulates the very “storytelling conventions,” or tropes, that Coover aimed to satirize (Petitjean 1995, 49). This deviation from the original vision most likely did not result from a misunderstanding

---

<sup>2</sup> In the film version, Jack’s friend, Mark, is reimagined as the story’s primary antagonist. In the final act, Mr. Tucker runs him over, thus terminating the threat he poses to the babysitter.

of the source material. Considering Ferland's successful directorial career, his debut was most likely intended as a proof of craftsmanship rather than artistry.

Ferland's attempt does little to test the motion picture's capacities for sustaining the likes of Coover's story. On the other hand, experimental films, notably structuralist cinema, have been examining the cinematic potential for expression as far back as the dawn of the medium (see Dixon 2011, 77–82). Likewise, recognized directors, such as Orson Welles, Akira Kurosawa, Alain Resnais, David Lynch, González Iñárritu, Christopher Nolan, etc. have experimented with fragmentation, temporal sequentiality, and alternate realities. Still, it remains difficult to identify a film that has achieved an effect of "The Babysitter"'s narrative overwhelmingness.

Having moulded a cubist-like mosaic of the sixties' suburbia out of its narrative chaos, the story stands as one of the most extreme examples of "radical metafiction" (Dannenberg 2008, 216). To adapt such a vision, it is necessary to commit to one of several ways of dissecting the narrative into more comprehensible elements. While the story is split into one hundred and seven paragraphs, each separated by an asterisks sign enclosed inside quotation marks ("\*"), the story's lack of ontological hierarchy markers makes it impossible to assign precedence to the sections "that are, or at least seem to be, real," over those "that appear to be dreams, wishes, fantasies, films, or television shows" (Alber et al. 2010, 118). Narrative theorist, Tom Petitjean, suggests two possible ways of imposing a sense of order onto the narrative. The first is by maintaining the "timeline" as the centre of reference. Petitjean proposes that numeric representation of time such as, "7:40, ten minutes late;" "At 8:30, it is time for recalcitrant Jimmy's bath;" "By 9:00, the babysitter has cleaned up the Tucker kitchen;" represents one of the story's "realities" (Petitjean 2010, 50). In contrast, a spelled-out representation of time, "soon to be nine," represents a different one. The second way, he writes, is to consider the story variants' spatial setting. Consequently, such a reading proposes that "'reality' is grounded in the Tucker home [while] everything outside the home can be considered other, or 'nonreality'" (50). This renders the babysitter as the story's main focalizer.<sup>3</sup> What follows is that all fantasies, including those which seem

---

<sup>3</sup> "Focalization," stands for the relationship between the narrator and the character's perspective, or as Bal puts it, "the vision through which the elements are presented and, on the other, the identity of the voice that is verbalizing that vision" (Bal 2009, n.p.). Such a distinction is especially pertinent to prose which, much like "The Babysitter," employs multiple third-person limited narrations, which, with each new section, switch between the characters' perspective limitations. The "focalizer" can be understood as "the point from which the [perceived] elements are viewed," which in the case of the babysitter, are the five characters (Mr. Tucker, Mrs. Tucker, Jack, Jimmy), with the TV set acting as the sixth focalizer (Bal 2009, n.p.).

to objectify her, are in fact the babysitter's own imaginings. Thus her ruminations include a "rape fantasy," the fantasy of being desired by peers or an older man as well as "the fantasy of being more desirable than [Mrs' tucker]" (Petitjean 2010, 50–51).

### 3. Focalization and Story Variant Markers

Though Petitjean makes a compelling argument, his theories do not account for Coover's careful maintenance of separate focalizations. Though conceivably the babysitter fantasies about getting raped, the idea seems inconsequential, considering that such imaginings occur in sections that clearly focalize on either Jack or Mr. Tucker. The same could be said of the remaining fantasies, thus the dichotomy of real and imagined realities forgoes the myriad of mutually exclusive viewpoints.

"The Babysitter" presents the perspectives of five focalizers: the babysitter, Mr. Tucker, Mrs. Tucker, Jack, and Jimmy. Coover uses an internal focalization where the "reality-status of the different objects represented is variable and contingent upon their relation to the focalizer" (Bal 2009, n.p.). This technique allows the narrator to reveal a different perspective while allowing the story variants (which consist of fantasies, realities, hyperrealities and TV broadcasts) to remain character-specific. To illustrate, the story variants in which the babysitter acts as the focalizer begin with the girl's arrival at the Tucker house. From that point, the events and their progressions diverge. Temporal continuity disintegrates, while some plot points persist. Amongst others, the babysitter repeatedly feeds the children (Jimmy and Bitsy), soaks in the Tuckers' bathtub and answers the ringing phone. The endings of this focalization branch off to include: the babysitter getting raped (by various perpetrators), slipping and hitting her head, or (through negligence) causing the death of the Tuckers' youngest child. This focalization, and the variants it includes, is interlaced with the remaining focalizers' storylines, all of which are equally intricate.

All through the narrative, Coover helps identify the given focalizer by means of *focalization markers*. On the other hand, *fantasy arrestors*, *continuity disruption markers*, and *self-aware exaggerations* signpost the change of story variants. Undoubtedly, a successful adaptation of "The Babysitter" would require a translation of the aforementioned into audiovisual cues that would enable a similar narrative comprehension.

The focalization markers include subject pronouns, thought descriptions, displays of characters' subjective interpretations and the blatant gratification of characters' desires. The foremost is used frequently in the opening paragraphs. However, as the story



progresses, character interactions become more convoluted, while the references to their names become rarer, often providing no more than the information of the focalizer's sex. Moreover, many paragraphs blend character thought descriptions with actions. Especially in the later paragraphs, thought descriptions are rarely identified by appropriate tags and therefore become obscured. For example, section twenty-nine begins with the sentence: "*probably* some damn kid over *there* right now. Wrestling around on the couch in front of *his* TV. Maybe *he* should drop back to the house. Just to check" (Coover 1969, n.p.; italics mine). The reference to the previously established "couch" and "TV" and their relation to the subject pronoun point to Mr. Tucker as the focalizer. This is reinforced by the establishment of causality that links Mr. Tucker's premonitions with his decision to leave the party. Together, these elements allow the reader to understand that the description is of Mr. Tucker's decision-making process without the need to identify it as such within the text.

As mentioned, in "The Babysitter" several plot points persist throughout the narrative. A more interesting focalization marker can be found in some of these recurrent-event sections. As the episodes are often retold from different perspectives, the manner of their rendition reflects the focalizers' subjective interpretation of reality. The babysitter's bath is one of the most revisited scenarios. It is the sexual "locus" of Mr. Tucker's, Jack's and Jimmy's focalizations. The lattermost, for example, demonstrates Jimmy's prepubescent curiosity. As the boy peeks through the bathroom door keyhole, he sees the babysitter's "big bottom as she bends over to stir in the bubblebath" (Coover 1969, n.p.). Though, much like Mr. Tucker and Jack, Jimmy acts as a voyeur, he is preoccupied with the girl's preponderant strength and size, whereas the other men seem to relish in their exhibiting dominance over the "narrow-shouldered" girl (Coover 1969, n.p.).

Subjective interpretation is likewise evidenced in character dialogue. In one of Jack's focalization his over the phone exchange with the babysitter is suave and eloquent:

`Well, we just sorta thought we'd drop over,' *he* says, and winks broadly at Mark... `Tell her, good thing like her, gotta pass it around,' whispers Mark, dragging on his smoke, then flicking the butt over under the *pinball machine*... `Oh, Mark and I were just saying, like two's company, three's an orgy,' Jack says, and winks again. *She* giggles. `Oh, Jack!' (Coover 1969, n.p.; italics mine)

The same conversation described from the babysitter's perspective reveals Jack to be insecure and inarticulate: `Well, we just called, we just, uh, thought we'd, you know, stop by for a minute, watch television for thirty minutes, or, or something.' `Who's we?' `Well,

Mark's here, I'm with him, and he said he'd like to, you know, like if it's all right, just – 'Well, it's *not* all right. The Tuckers said no'" (Coover 1969, n.p.; italics original). Aside from Jack's incompetence, the babysitter's focalization shows a different outcome of the conversation; Jack fails at his objective. Interestingly, it is not until the babysitter "hangs up" and "returns to the TV" that the reader is made aware that she has been the focalizer of the events. It is her biased interpretation of the same conversation that becomes the most obvious perspective marker.

In a similar vein, the outcome of the fantasy variants is often revealing of the focalizer. The gratifications usually involve the fulfilment of sexual desires and are "blatant" in that they disrupt the expectations created by the previous sections' tone. The reader may begin to sense manipulation as if the story's natural progression was being purposefully altered to satisfy the focalizer's wants. Jack's focalization provides a good example of this. All of his variants convene at the drugstore where Jack and his friend Mark conspire to seduce and/or rape the babysitter. A blatant gratification of Jack's desire occurs when the babysitter not only agrees to a threesome but also seems to favour Jack of her two partners:

Mark is kissing her. Jack is under the blanket, easing her panties down over her squirming hips. Her hand is in his pants, pulling it out, pulling it towards her, pulling it hard. She knew just where it was! Mark is stripping, too. God, it's really happening! he thinks with a kind of pious joy, and notices the open door. 'Hey! What's going on here?' (Coover 1969, n.p.)

A similar scenario had previously commenced in paragraph thirty-three. Only then was the situation disrupted by a fantasy arrestor (discussed below), thus revealing the situation to be Jack's imagining. The line "God, it's really happening!" implies that this variant is an actual fulfilment of Jack's fantasy. However, the babysitter, whose previous curiosity and unfamiliarity of the male body implied her sexual inexperience, now acts with the competence of an adult film actress. Such inconsistency may be emblematic of "bad TV writing," but regardless of whether it was intended as a commentary, the disruption of tone identifies the focalizer.

Within each of the focalizations, Coover introduces story variants that function as renditions of reality, fantasy or hyperreality. Again, readers may find signposts to help them discern between the modes. Those include fantasy arrestors and continuity disruption markers which indicate divisions between reality and fantasy, whereas self-aware

exaggerations help identify a hyperreality. The lattermost, much like the blatant gratification of desire, call attention to themselves by a sudden shift of tone.

Many sections open with descriptions which may confuse the reader as to the variant's type. Fantasies might be made distinct from realities once the narrator arrests them by reintroducing established story elements such as a line of dialogue, a location outside of the Tucker's home, or occurrences such as the phone's ringing. Such fantasy arrestors are most prevalent in Mr. Tucker's focalization. His variants are set primarily at a party, where the intoxicated Mr. Tucker slips between that reality and his fantasies. For example, "he soaps her back... The soap slips, falls between his legs... 'Help me find it,' he whispers in her ear. 'Sure Harry,' says his host, going round behind him. 'What'd you lose?'" (Coover 1969, n.p.; italics mine). The sudden shift is confusing not only to the reader. Mr. Tucker is also lost in what turns out to be a fantasy. The host's line of dialogue acts as the fantasy arrestor.

As the dramatic tension increases, the fantasy intrusions become more prevalent and their arrestors more obtrusive. Section sixty marks the climax of one of Tucker's story variants:

My God, it takes them forever. 'Some party!' 'You said it!' When they're more or less naked, he walks in. 'Hey! What's going on here?' They go white as bleu cheese. Haw haw! 'What's the little thing you got sticking out there, boy?' 'Harry behave yourself!' ... 'What in God's name are you talking about, Harry?' He staggers out of there, drink in hand, and goes to look for his car. (Coover 1969, n.p.; italics mine)

Here, the party's reality and the fantasy supplant one another with nearly every sentence. The remainder of Tucker's story variants occur outside of the party and concern his various pursuits of the babysitter. These storylines become the enactment of his previous fantasies (Mr. Tucker seems to be executing his reveries) and as such, they occur without any arrestors, that is until section one hundred and one. All storylines are then disrupted as Mr. Tucker reemerges at the party. His wife questions his whereabouts, evidencing his absence from the party, while the host notes that he "look[s] like [he has] just seen a ghost," this is a reference to Mr. Tucker's death (or near-death) experience, which also occurs in other characters' focalizations (Coover 1969, n.p.). The suggestion is that Mr. Tucker must have fallen asleep (possibly inside his car). The dialogue exchange, therefore, acts as a subtle fantasy arrestor, reassuring the reader that all of the events that occurred since section sixty, including Mr. Tucker's death, were instalments of an intoxicated dream.

Outside of Mr. Tucker's focalization, the boundaries between fantasy and reality are less delineated. Some story variants are retold and modified in different focalizations; others are discontinued. Nevertheless, certain story points endure unchanged, thus ensuring some plot clarity. Because their recurrence is always situated in a new context, they seem anachronistic to the reader. As such they disrupt the continuity of the storyline and mark the beginning of a new story variant.

Perhaps the most frequent continuity disruption marker is the phone, which rings thirteen times. None of the occurrences are a new plot development, but rather a variant of a similar situation. The reader is made aware of this by recognizing the similarity of the calls' circumstances. The phone interrupts the babysitter's activities that involve playing with the children, taking a bath, watching TV, combing her hair or changing the baby's diapers. On some occasion the girl answers to speak with Jack, Mrs. Tucker or an unidentified caller; on others, the phone simply causes the baby to wake. What remains constant is the freshness of the babysitter's reactions – she does not become increasingly annoyed by each call. Instead, she reacts with exhilaration, annoyance or anxiety befitting each individual situation. The phone call resets the story, forcing the babysitter to relive the episode anew. Similarly, the line, "Hey! What's going on here?" which occurs four times acts as a continuity disruption marker (Coover 1969, n.p.). Each time it marks Mr. Tucker's intrusion on Jack, Mark and the babysitter. Other markers include references to "dreams of Jeannie," Mr. Tucker's underpants and mentions of aspirin (Coover 1969, n.p.). Together they allow some containment to what would otherwise be a chaos of contradicting focalizations and story variants.

Hyperrealities, in contrast to fantasies, are story variants that expose the characters' anxieties. These scenarios are exaggerated and are additionally punctuated by spectators giving the variant a sense of self-awareness. The most notable examples include: Mrs. Tucker being helped by the party-goers to squeeze into her girdle; Mrs. Tucker finding four men in the bath with the babysitter; the community observing Jack's erection; Jack and Mark deciding to kill the Tucker children; the community finding bodies in the Tuckers residence, and Mrs. Tucker deciding to watch a late night movie after learning of her children's deaths. The self-awareness of the presented hyperrealities is mirrored by the TV's programming. The actions occurring on screen are often exaggerated echoes of what occurs in the Tuckers' home. The most obvious example is the babysitter's play-wrestling with the children. The descriptions of this action resemble and are often confused with the fight sequences that unfold in the televised stories. Such juxtaposition seems to pose the question: are the characters' hedonistic dispositions result of

their overexposure to the TV's sex-and-violence saturated imagery? Or is the TV merely a reflection of characters? The answer lies in Coover's use of self-aware exaggerations. Because the instances of hyperreality capsule most of the focalizations, they propose that TV's prevalence causes the storylines to gravitate towards a similar effect. The tragic consequences of life imitating the televised exaggeration of itself becomes the story's underlying message.

#### 4. A Distant Adaptation

A film adaptation of the story would require a similar demarcation of the focalizations. This could be achieved by the use of character-specific colour-grading, framing, camerawork, costume or set design, lighting, focal length or depth of field control, editing pace, acting, etc. (see: Deleyto 1991, 159–177). To illustrate, Coover's use of subject pronouns could be emulated by framing choices that would favour the focalizer over the other characters; flirtatious acting and seductive costume choices could be employed to reflect a focalizer's subjective interpretation of reality. On the other hand, paragraph breaks could be mirrored by punctuating camera movements "or editing devices (cut, dissolve, fade, wipe, etc.)" (167). In a similar fashion, fantasy arrestors could be reinforced by means of sound editing, where one reality's soundtrack would spill over to another's; while self-aware exaggerations could be accentuated by the use of extreme camera angles, wide focal lengths, variations in motion's speed, etc.

Such an arsenal of devices has been compiled by filmmakers who undertook similar experiments with focalizations. One of the most recognized examples is Akira Kurosawa's *Rashomon* (1950). By means of focalization, the story examines the limits of human subjectivity (see: Genette 1972, 207). A similar effect is achieved in the television series *The Affair* (2014–2019), where each episode considers the same timeline from different perspectives. Still, neither of the examples do well to compare with Coover's story, as their narratives are structured in a way that facilitates their comprehension.

Years after the publication of *Pricksongs*, Coover started the Brown University's hypertext program which promotes hypertext and hypermedia fiction. These computer-based compositions allow readers to shape the narrative by selecting the hyperlinked storylines they wish to follow (Evenson 2003, 1). Considering that "The Babysitter" was conceived before the digital age, its multi-branched narrative seems to have been anticipant of the technological capabilities which would allow reader emersion in an

interactive narrative. Netflix's *Black Mirror* series instalment "Bandersnatch" (2018) is a motion picture application of the same concept. Incidentally, the information-overload effect that transpires from the film's multi-branched narrative is comparable to that of Coover's "The Babysitter."

"Bandersnatch" utilizes "click-technology via remote" allowing the audience's input to shape the narrative's "plot, ending, or run time" (Ogle 2019, 18). Written by the *Black Mirror* series creator, Charlie Brooker, "Bandersnatch" forks into several story variants that follow a game-developer's mutually exclusive attempts to create a computer game. With each failure, the story resets, and the viewer is forced to start over (Strause 2018). Interestingly, the interactive aspect of the film acts as an empathy elicitor in that it "prompts the spectator to centrally imagine the experience" of the protagonist (Vaage 2010, 159–160). Much like him, the viewers become disoriented and overwhelmed by the narrative's labyrinth (Sharf 2019).

Streaming media platforms extend their reach to niche audiences. By offering several language versions of the same product they can cater to a worldwide audience. More importantly, their consumer data analysis strategies allow them to identify users' tastes. This enables them to make prognosis as to a more experimental narrative's commercial viability (see Arnold 2016). By increasing their capabilities, the companies are able to begin to market less conventional products. Though Netflix has not released any official data regarding "Bandersnatch," it is possible to gauge from Brooker's comments that the network will attempt similar projects in the future (Sharf 2019). This seems all the more likely, considering that interactive films' experience is bound by the platform's technologies. Such narratives cannot be experienced in a movie theatre, nor can they be broadcasted by traditional means. Additionally, any attempt to pirate their content would require the inclusion of a playback software that would allow the same kind of interactive engagement.

The major difference between "Bandersnatch" and "The Babysitter" lies in the view of the human experience they offer. By allowing viewers to control the protagonist, Brooker's film ironically illustrates the absence of a free will. Coover's story, on the other hand, expresses the insignificance of choice that is lost in the chaos of reality. Still, much like the "The Babysitter," the film assigns no ontological hierarchy to any of its "five main possible endings" (Brooker and Slade 2019). In effect, both narratives leave their audiences feeling bewildered by their lack of definitiveness. Nevertheless, "Bandersnatch" demonstrates that streaming platforms, by providing both the necessary infrastructure and audience reach, grant a new level of viability to experimental narratives.

## Works Cited

- Alber, Jan, Stefan Iversen, Henrik Skov Nielsen, and Brian Richardson. 2010. "Unnatural Narratives, Unnatural Narratology: Beyond Mimetic Models." *Narrative* 18: 113–136.
- Arnold, Sarah. 2016. "Netflix and the Myth of Choice/participation/autonomy." *The Netflix Effect: Technology and Entertainment in the 21st Century*. Falmouth: Bloomsbury.
- Bal, Mieke. 2009. *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. 3rd Edition. Toronto: University of Toronto Press.
- IGN.com. 2019. "Bandersnatch Map: All Choices and Outcomes." Accessed June 1, 2019. [https://www.ign.com/wikis/black-mirror/Bandersnatch\\_Map\\_-\\_All\\_Choices\\_and\\_Outcomes](https://www.ign.com/wikis/black-mirror/Bandersnatch_Map_-_All_Choices_and_Outcomes).
- Brooker, Charlie (prod.), David Slade (dir.). 2019. *Black Mirror: Bandersnatch*. United Kingdom: Netflix. Motion Picture.
- Coover, Robert. 1969. "The Babysitter." *Pricksongs & Descants: Fictions*. New York: Dutton.
- Dannenberg, Hilary P. 2008. *Coincidence and Counterfactuality: Plotting Time and Space in Narrative Fiction*. London: Nebraska UP.
- Deleyto, Celestino. 1991. "Focalisation in Film Narrative." *Atlantis* 13: 159–177.
- Dixon, Wheeler W. 2011. "Experimental Cinema." In *The Routledge Companion To Film History*, edited by William Guynn, 77–83. London: Routledge.
- Evans, Vyvyan and Melanie Green. 2003. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Evenson, Brian. 2003. *Understanding Robert Coover*. Columbia: University of South Carolina.
- Genette, Gérard. 1972. *Figures III*. Paris: Editions du Seuil.
- Gordon, Lois G. 1983. *Robert Coover: The Universal Fictionmaking Process*. Chicago: Southern Illinois University Press.
- Heckard, Margaret. 1976. "Robert Coover, Metafiction, and Freedom." *Twentieth Century Literature* 22: 210–227.
- Iglesias, Karl. 2005. *Writing for Emotional Impact: Advanced Dramatic Techniques to Attract, Engage, and Fascinate the Reader from Beginning to End*. Livermore: WingSpan.
- Lodge, David. 1992. *The Art of Fiction*. New York: Viking.
- McHale, Brian. 1987. *Postmodernist Fictions*. New York: Routledge.

- Mckee, Robert. 1997. *Story: Substance, Structure, Style, and the Principles of Screenwriting*. New York: Harper-Collins.
- Ogle, Gwendolyn. 2019. "Screenwriting for New Film Mediums: Conceptualizing Visual Models for Interactive Storytelling." *Journal of Screenwriting* 10: 3–27.
- Petitjean, Tom. 1995. "Coover's 'The Babysitter.'" *Explicator* 54: 49–51.
- Sharf, Zack. 2019. "'Black Mirror' Creators React to 'Bandersnatch' Fan Backlash, Plus Fionn Whitehead Debates Endings." *Indie Wire*. Accessed June 1, 2019. <https://www.indiewire.com/2019/01/black-mirror-creators-react-bandersnatch-backlash-endings-1202034195/>.
- Strause, Jackie. 2018. "'Black Mirror' Interactive Film: Inside the Two-year Journey of 'Bandersnatch.'" *The Hollywood Reporter*. Accessed June 1, 2019. <https://www.hollywoodreporter.com/live-feed/black-mirror-bandersnatch-Netflix-interactive-film-explained-1171486>.
- Stuart, Jeb. 1987. *Die Hard*. A Gordon Company/Silver Pictures Production. Accessed June 1, 2019. [http://www.screenplaydb.com/film/scripts/die\\_hard\\_screenplay.pdf](http://www.screenplaydb.com/film/scripts/die_hard_screenplay.pdf).
- Vaage, Margrethe Bruun. 2010. "Fiction Film and the Varieties of Empathic Engagement." *Midwest Studies in Philosophy*. 34: 158–179.



**Linguistic Studies**

**Studia Językoznawcze**



# ***Unieważnienie małżeństwa / nullité de mariage: analiza porównawcza terminów i ich funkcjonowanie w dyskursie normatywnym polskim i francuskim***

**Paulina Mazurkiewicz**

**Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II**

## **Abstrakt**

Niniejszy artykuł z zakresu terminologii prawa ma na celu porównawczą analizę terminów *unieważnienie małżeństwa / nullité de mariage* funkcjonujących w dyskursie normatywnym polskim i francuskim. Podejmowana w nich metodologia oparta jest na podejściu onomazjologicznym i semazjologicznym jako komplementarnych perspektywach badania terminów w dyskursie. Każde wypowiedzenie zawarte w tekście specjalistycznym stanowi przekształcenie zdania źródłowego (podstawowej struktury predykatowo-argumentowej) jako predykcji na temat cech pojęcia. Lerat (2006) określa to zjawisko mianem scenariuszy kognitywnych. Studium terminów będzie prowadzone według dwóch osi: syntagmatycznej (analiza zdań źródłowych w których terminy *unieważnienie małżeństwa / nullité de mariage* sytuują się w roli obiektu) i paradygmatycznej (relacje semantyczne pomiędzy argumentami w funkcji agensa). Analizy terminologiczne poprzedzone są wyliczeniem przyczyn unieważnienia małżeństwa w *Kodeksie Rodzinnym i Opiekuńczym* oraz w *Code civil* zilustrowanych odpowiednimi wypowiedzeniami normatywnymi, które stanowią korpus badań. Ujawniają one bardzo zbliżone funkcjonowanie wskazanych terminów w dyskursie specjalistycznym odpowiadające dwóm predykcjom na temat pojęcia wyrażonymi zdaniami ‘<ktoś> żąda <unieważnienia małżeństwa>’: ‘<quelqu’un> demande <la nullité de mariage> i ‘<ktoś> orzeka <unieważnienie małżeństwa>’ / ‘<quelqu’un> prononce <la nullité de mariage>’.

**Słowa kluczowe:** struktura predykatowo-argumentowa, dyskurs prawny, unieważnienie małżeństwa, onomazjologia, semazjologia

### Abstract

This article aims at a comparative analysis of the legal terms *unieważnienie małżeństwa* / *nullité de mariage* which are used in the Polish and French normative discourse. The methodology is based on onomasiological and semasiological approaches as complementary perspectives on the study of terms in discourse. Each enunciation included in the specialist text is a transformation of the source sentence (the basic predicate-argument structure) as a prediction about the characteristics of the concept. Lerat (2006) describes this phenomenon as cognitive scenarios. The study of terms will be conducted according to two axes: syntagmatic (analysis of source sentences in which the terms *unieważnienie małżeństwa* / *nullité de mariage* are located in the role of the patient) and paradigmatic (semantic relations between arguments in the function of an agent). Terminological analyzes are preceded by an enumeration of the reasons for annulment of the marriage in *The Family and Guardianship Code* and in *Code Civil* illustrated by appropriate normative declarations, which form the corpus of research. They reveal a very similar functioning of the indicated terms in a specialist discourse corresponding to two predictions about the term expressed by the sentence '<ktoś> żąda <unieważnienia małżeństwa>': '<quelqu'un> demande <la nullité de mariage>' and '<ktoś> orzeka <unieważnienie małżeństwa>' / '<quelqu'un> prononce <la nullité de mariage>'.

**Keywords:** predicate-argument structure, legal discourse, marriage annulment, onomasiology, semasiology

## Wstęp

Niniejszy artykuł dotyczący analizy porównawczej terminów *unieważnienie małżeństwa* / *nullité de mariage* w dyskursie prawa polskiego i francuskiego wpisuje się w szerokie pole badań terminologicznych ukierunkowanych na badanie językowego wyrażania pojęć w tekstach specjalistycznych. Zastosowana w nim metoda odpowiada połączeniu

podejścia semazjologicznego i onomazjologicznego (Kacprzak 2009), bowiem, jak to podkreślił Lerat (2009), te dwie perspektywy badawcze wynikają z „podwójnej natury” terminologii, która zgłębia z jednej strony pojęcia i ich relacje, z drugiej natomiast funkcjonowanie terminów w językach naturalnych. Podejście to odpowiada również głównym założeniom językoznawstwa kognitywnego, wskazuje bowiem cechy charakterystyczne badanych języków wynikające z konceptualizacji charakterystycznej dla poszczególnych społeczeństw i użytkowników języka.

Pojęcie ‘unieważnienie małżeństwa’ odpowiada sytuacji, której celem jest przywrócenie małżonków do rodzinnej i majątkowej sytuacji, w której byli przed małżeństwem, tak jakby ich związek nigdy nie istniał. Anuluje więc ono wszystkie skutki małżeństwa.

Podejmowane analizy dotyczyć będą językowego wyrażania pojęcia ‘nieważność małżeństwa’ w dwóch tekstach normatywnych: polskiego *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* (KRO) i francuskiego *Code civil* (CC).

## 1. *Unieważnienie małżeństwa / nullité de mariage* jako predykaty rzeczownikowe: podstawy metodologiczne

Metodologia analiz polega na wyabstrahowaniu struktur predykatowo-argumentowych, w których termin *unieważnienie małżeństwa / nullité de mariage* znajduje się w pozycji dopełnienia. Według Harrisa (1990) językowe wyrażenie danej rzeczywistości poprzez terminy (czyli predykcja na temat jej cech pojęciowych) ma formę zdania źródłowego (struktury predykatowo-argumentowej), czyli zdania elementarnego, którego składniki nie uległy żadnemu przekształceniu morfoskładniowemu (zob. też Karolak 1984, 2007; Gross 1999, 2008). W ten sposób ukazuje się wyraźne połączenie znaków językowych z pojęciami o charakterze pozajęzykowym poprzez ich wyrażenie w dyskursie. Każde wypowiedzenie z powyższymi terminami stanowi przekształcenie zdań źródłowych:

- *unieważnienie małżeństwa*: ‘sąd unieważnia małżeństwo’,
- *nullité de mariage*: ‘le juge déclare nul un mariage’.

Z terminologicznego punktu widzenia wyrażenia *unieważniać małżeństwo / déclarer nul un mariage* wymagają w pozycji agensa terminu *sędzia / juge*. W innym wypadku nie wyrażałyby rzeczywistości normatywnej prawa polskiego i francuskiego.

Zdania te znajdują swoje odzwierciedlenie również w definicjach leksykograficznych. Złożony termin *unieważnienie małżeństwa* oznacza ‘orzeczenie sądu stwierdzające ustanie związku małżeńskiego’ (SJP). Sam predykat rzeczownikowy *unieważnienie*

pochodzi od predykatu *unieważnić* — *unieważniać* ‘czynić coś nieważnym, uznać za nieważne’. Terminy *unieważnienie małżeństwa* / *nullité de mariage* stanowią kondensację predykatu czasownikowego: *unieważniać (małżeństwo)* / *déclarer nul (un mariage)*. Niezależnie od formy (czasownikowej, rzeczownikowej), predykaty te wyrażają tę samą cechę pojęcia (zob. również Lerat 2002).

Natomiast francuski termin *nullité de mariage* jest definiowany jako ‘cause d’absence de validité juridique d’un mariage célébré légalement, mais en l’absence d’une des conditions essentielles de sa validité (défaut de consentement, bigamie, inceste, impuberté, clandestinité et incompétence de l’officier d’état-civil)’; ‘caractère de ce qui est nul, sans valeur’.

Na poziomie głębokim zdania źródłowe wyrażają tzw. scenariusz pojęciowy z odpowiednimi „aktorami”, którym przypisuje się role semantyczne (Lerat 2006). Podejmowane analizy w aspekcie porównawczym ujawnią podobieństwa i różnice w pojęciowaniu nieważności małżeństwa w dyskursie normatywnym polskim i francuskim. Studium terminów będzie prowadzone według dwóch osi: syntagmatycznej (analiza zdań źródłowych jako predykcji na temat cech pojęcia) i paradygmatycznej (relacje semantyczne pomiędzy argumentami w pozycji podmiotu). Analizy terminologiczne będą poprzedzone wyliczeniem przyczyn unieważnienia małżeństwa w systemie prawa polskiego i francuskiego zilustrowanych odpowiednimi wypowiedziami normatywnymi, które stanowią korpus badań.

## 2. Przesłanki unieważnienia małżeństwa w prawie polskim

Według Frowal-Dolaty (2013) przyczyną unieważnienia małżeństwa jest wystąpienie (przy jego zawarciu) następujących okoliczności:

### 1. przeszkód małżeńskich:

– przeszkoda wieku,

Unieważnienia małżeństwa zawartego przez mężczyznę, który nie ukończył lat osiemnastu, oraz przez kobietę, która nie ukończyła lat szesnastu albo bez zezwolenia sądu zawarła małżeństwo po ukończeniu lat szesnastu, lecz przed ukończeniem lat osiemnastu, może żądać każdy z małżonków (KRO 10.2)

Nie można unieważnić małżeństwa z powodu braku przepisanego wieku, jeżeli małżonek przed wytoczeniem powództwa ten wiek osiągnął. (KRO 10.3)

Jeżeli kobieta zaszła w ciążę, w jej mąż nie może żądać unieważnienia małżeństwa z powodu braku przepisanego wieku. (KRO 10.4)

– przeszkoda ubezwłasnowolnienia,

Unieważnienia małżeństwa z powodu ubezwłasnowolnienia może żądać każdy z małżonków. (KRO 11.2)

Nie można unieważnić małżeństwa z powodu ubezwłasnowolnienia, jeżeli ubezwłasnowolnienie zostało uchylone. (KRO 11.3)

– przeszkoda choroby psychicznej,

Unieważnienia małżeństwa z powodu choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego jednego z małżonków może żądać każdy z małżonków. (KRO 12.2)

Nie można unieważnić małżeństwa z powodu choroby psychicznej jednego z małżonków po ustaniu tej choroby (KRO 12.3)

– przeszkoda bigamii,

Unieważnienia małżeństwa z powodu pozostawania przez jednego z małżonków w poprzednio zawartym związku małżeńskim może żądać każdy, kto ma w tym interes prawny. (KRO 13.2)

Nie można unieważnić małżeństwa z powodu pozostawania przez jednego z małżonków w poprzednio zawartym związku małżeńskim, jeżeli poprzednie małżeństwo ustało lub zostało unieważnione, chyba że ustanie tego małżeństwa nastąpiło przez śmierć osoby, która zawarła ponowne małżeństwo pozostając w poprzednio zawartym związku małżeńskim. (KRO 13.3)

– przeszkoda pokrewieństwa,

Unieważnienia małżeństwa z powodu pokrewieństwa między małżonkami może żądać każdy, kto ma w tym interes prawny. (KRO 14.2)

– przeszkoda powinowactwa,

1.

Unieważnienia małżeństwa z powodu powinowactwa między małżonkami może żądać każdy z małżonków. (KRO 14.3)

– przeszkoda przysposobienia,

2.

Unieważnienia małżeństwa z powodu stosunku przysposobienia między małżonkami może żądać każdy z małżonków. (KRO 15.2)

Nie można unieważnić małżeństwa z powodu stosunku przysposobienia między małżonkami, jeżeli stosunek ten ustał. (KRO 15.3)

## **2. wad oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński:**

– brak świadomości wyrażenia woli,

3.

Małżeństwo może być unieważnione, jeżeli oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński lub oświadczenie przewidziane w art. 1 § 2 zostało złożone: 1) przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się w stanie wykluczającym świadome wyrażenie woli; 2) pod wpływem błędu co do tożsamości drugiej strony; 3) pod wpływem bezprawnej groźby drugiej strony lub osoby trzeciej, jeżeli z okoliczności wynika, że składający oświadczenie mógł się obawiać, że jemu samemu lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo osobiste. (KRO 15<sup>1</sup>.1)

– błąd co do tożsamości drugiej strony,

4.

Unieważnienia małżeństwa z powodu okoliczności wymienionych w § 1 może żądać małżonek, który złożył oświadczenie dotknięte wadą. (KRO 15<sup>1</sup>.2)

– groźby bezprawnej,

5.

Nie można żądać unieważnienia małżeństwa po upływie sześciu miesięcy od ustania stanu wykluczającego świadome wyrażenie woli, od wykrycia błędu lub ustania obawy wywołanej groźbą – a w każdym wypadku po upływie lat trzech od zawarcia małżeństwa. (KRO 15<sup>1</sup>.3)



### 3. przeszkód dotyczących pełnomocnictwa

W razie zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika mocodawca może żądać unieważnienia małżeństwa, jeżeli brak było zezwolenia sądu na złożenie oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński przez pełnomocnika albo jeżeli pełnomocnictwo było nieważne lub skutecznie odwołane. Jednakże nie można z tego powodu żądać unieważnienia małżeństwa, jeżeli małżonkowie podjęli wspólne pożycie. (KRO 16)

Inne przykłady związane z omawianym tematem przytoczone są poniżej:

Małżeństwo może być unieważnione tylko z przyczyn przewidzianych w przepisach działu niniejszego. (KRO 17)

Nie można unieważnić małżeństwa po jego ustaniu. Nie dotyczy to jednak unieważnienia z powodu pokrewieństwa między małżonkami oraz z powodu pozostawania przez jednego z małżonków w chwili zawarcia małżeństwa w zawartym poprzednio związku małżeńskim. (KRO 18)

Jeżeli jeden z małżonków wytoczył powództwo o unieważnienie małżeństwa, unieważnienie może nastąpić także po śmierci drugiego małżonka, na którego miejsce w procesie wstępuje kurator ustanowiony przez sąd. (KRO 19.1)

W razie śmierci małżonka, który wytoczył powództwo o unieważnienie małżeństwa, unieważnienia mogą dochodzić jego zstępni. (KRO 19.2)

Orzekając unieważnienie małżeństwa, sąd orzeka także, czy i który z małżonków zawarł małżeństwo w złej wierze. (KRO 20.1)

Powództwo o unieważnienie oraz ustalenie istnienia lub nieistnienia małżeństwa może wytoczyć także prokurator. (KRO 22)

Pietrzykowski (2018) i Gromek (2018) szerzej komentują kwestie związane z przesłankami unieważnienia małżeństwa w prawie polskim.

Każde z powyższych wypowiedzeń zaczerpniętych z KRO jest przekształceniem podstawowej struktury predykatowo-argumentowej lub zdania źródłowego, w którym termin *unieważnienie małżeństwa* pełni funkcję argumentu w pozycji dopełnienia. Powyższe wypowiedzenia posłużą nam do analizy tego terminu w kontekście zdania znajdującego się w konkretnym akcie normatywnym determinującym jego użycie.

### 3. *Unieważnienie małżeństwa* jako argument predykatu czasownikowego

Na poziomie syntagmatycznym stwierdzamy dość częstą obecność zdania źródłowego: '<ktoś> żąda <unieważnienia małżeństwa>', w którym argumenty pełnią odpowiednio funkcję agensa <ktoś> i obiektu <unieważnienie małżeństwa>. Na poziomie paradygmatycznym argument *unieważnienie małżeństwa* nie zmienia się. Natomiast argumenty w funkcji agensa przybierają różne formy. Zasadniczo zauważa się tu dwa przypadki:

- wyrażenie o szerokim znaczeniu: *każdy kto, ma w tym interes prawny* (KRO 13.2 i 14.2). Zdanie względne ze wskaźnikiem złożonym tego typu nosi miano zdania z poprzednikiem (antecedensem) zaimkowym. Zdania tego typu reprezentują iloczyn logiczny dwóch predykatów, z których jeden reprezentowany jest przez grupę rzeczownikową (*każdy*), a drugi przez grupę czasownikową (*kto ma w tym interes prawny*). Stanowią one opis nieokreślony (może tu chodzić o desygnację małżonków, osoby powiązane z nimi relacjami rodzinnymi, urzędników odpowiedzialnych za ważne zawarcie małżeństwa), a zdanie względne w ich składzie nosi nazwę restryktywnego (ograniczającego),
- leksemy, które desygnują referenty szczegółowe: *każdy z małżonków* (KRO 10.2, 11.2, 12.2, 14.3, 15.2), *małżonek, który złożył oświadczenie dotknięte wadą* (KRO 15<sup>1</sup>.2). Terminy te wskazują z jednej strony ogólną kategorię <małżonkowie>, z drugiej natomiast nazywają poszczególnego mężczyznę i/lub poszczególną kobietę, którzy zawarli małżeństwo. Korpus wskazuje również termin *mąż* (KRO 14.2) w odniesieniu do niemożności żądania unieważnienia małżeństwa w przypadku, gdy żona jest w ciąży,
- argument *mocodawca* (KRO 16) stosowany jest w odniesieniu do unieważniania małżeństwa przez pełnomocnika.

Omawiany typ predykcji '<ktoś> żąda <unieważnienia małżeństwa>' ogranicza wybór leksemów w funkcji agensa i nawet jeśli dane wyrażenie ma charakter uogólniający, analizy wskazują, że zawsze chodzi tu o konkretne osoby, które zawarły ze sobą małżeństwo lub inne, związane w jakikolwiek sposób z tym faktem (rodzinnie lub urzędowo).

W korpusie obecny jest również synonim powyższej predykcji: <ktoś> wytacza, dochodzi <powództwo o unieważnienie małżeństwa>. Obserwujemy tu predykcję wyższego rzędu wymagającą jako argumenty całych struktur predykatowo-argumentowych. Jest to zjawisko bardzo częste w dyskursie prawnym. Sam termin *powództwo*

definiowany jest przez SJP ([www.sjp.pl](http://www.sjp.pl)) jako ‘wniesienie do sądu wniosku o przeprowadzenie postępowania w jakiejś sprawie’. Argumenty *jeden z małżonków* (KRO 19.1) oraz *prokurator* (KRO 22) pełnią tu funkcję wykonawcy czynności. Innym zdaniem synonimicznym omawianej predykacji jest: ‘<ktoś> dochodzi <unieważnienia małżeństwa>’ (KRO 19.2), w którym termin *zstępni* pełni funkcję agensa.

Z powyższych analiz relacji paradygmatycznych pomiędzy argumentami w roli agensa wynika, że wyrażenie *każdy kto, ma w tym interes prawny* jest hiperonimiczne w stosunku do pozostałych.

W korpusie zauważyć można również inne zdanie źródłowe z argumentem *unieważnienie małżeństwa*: ‘<sąd> orzeka <unieważnienie małżeństwa>’ (KRO 20.1). Innym synonimicznym zdaniem źródłowym jest: ‘<ktoś> unieważnia <małżeństwo>’ (KRO 10.3, 11.3, 12.3, 13.3, 15.3, 17, 18). W tych przypadkach agens (*sędzia*) jest wyrażony implicytnie.

Na uwagę zasługuje również fakt, że w analizowanych wypowiedziach KRO występują przykłady modalności deontycznej (zob. Nowak 2013, 69) wyrażające:

- permissywność (możliwość deontyczna, dozwoleństwo): ‘<ktoś> może żądać <unieważnienia małżeństwa>’ (KRO 10.2, 11.2, 12.2, 14.2, 15.2, 16); ‘<ktoś> może dochodzić <powództwa o unieważnienie małżeństwa>’ (KRO 19.2); ‘<ktoś> może wytoczyć <powództwo o unieważnienie małżeństwa>’,
- prohibytywność (brak możliwości deontycznej, zakaz) wyrażona jest najczęściej wypowiedzeniem: *nie można unieważnić małżeństwa* (KRO 10.3, 11.3, 12.3, 13.2, 13.3, 15.3).

Jak zatem wyrażone jest pojęcie nieważności małżeństwa we francuskim dyskursie prawa? Jakie istnieją przyczyny unieważnienia małżeństwa?

#### 4. Przesłanki unieważnienia małżeństwa w prawie francuskim

Francuski *Code civil* wymienia szereg sytuacji, w których umowa małżeńska może zostać unieważniona (zob. również [http://www.juripole.fr/Juripole\\_etudiant/html\\_melanie/Civil1.html](http://www.juripole.fr/Juripole_etudiant/html_melanie/Civil1.html); <https://droit-finances.commentcamarche.com/contents/10029-annulation-de-mariage-conditions-et-procedure>). Zasadniczo rozróżnia się dwa rodzaje nieważności małżeństwa – nieważność względną, której stwierdzenia mogą domagać się sami małżonkowie, i bezwzględną, której żądać może każda zainteresowana osoba (na

przykład rodzice małżonka lub prokurator). Niezależnie od zachowania rodzaju nieważności efekty są identyczne: nieważność nie tylko ma wpływ na przyszłość, ale również usuwa wszystkie skutki przeszłości, jak gdyby małżeństwo nigdy nie istniało. Stwierdzenie nieważności skutkuje przywróceniem danych osób do stanu, w którym były przed ogłoszeniem małżeństwa.

Frowal-Dolata (2013) porządkuje przyczyny **względnej nieważności małżeństwa** w następujący sposób:

**1. wada oświadczenia woli jednego z nupturientów, którą stanowi:**

A. błąd co do tożsamości: obywatelstwa, nazwiska lub przynależności rodzinnej, cech osobistych,

6.

S'il y a eu erreur dans la personne, ou sur des qualités essentielles de la personne, l'autre époux peut demander la nullité du mariage. (CC 180)

B. przymus,

7.

Le mariage qui a été contracté sans le consentement libre des deux époux, ou de l'un d'eux, ne peut être attaqué que par les époux, ou par celui des deux dont le consentement n'a pas été libre, ou par le ministère public. L'exercice d'une contrainte sur les époux ou l'un d'eux, y compris par crainte révérencielle envers un ascendant, constitue un cas de nullité du mariage. (CC 180.1)

**2. całkowity brak lub naruszenie zgody małżonków lub brak zgody osób, których zgoda była konieczna,**

Il n'y a pas de mariage lorsqu'il n'y a point de consentement. (CC 146)

Les mineurs ne peuvent contracter mariage sans le consentement de leurs père et mère; en cas de dissentiment entre le père et la mère, ce partage emporte consentement. (CC 148)

Natomiast przyczynami **bezwzględnej nieważności małżeństwa** są:

**1. nieletniość,**

Le mariage ne peut être contracté avant dix-huit ans révolus. (CC 144)

## 2. bigamia,

On ne peut contracter un second mariage avant la dissolution du premier. (CC 147)

## 3. kazirodztwo,

En ligne directe, le mariage est prohibé entre tous les ascendants et descendants et les alliés dans la même ligne. (CC 161)

En ligne collatérale, le mariage est prohibé, entre le frère et la soeur, entre frères et entre sœurs. (CC 162)

Le mariage est prohibé entre l'oncle et la nièce ou le neveu, et entre la tante et le neveu ou la nièce. (CC 163)

## 4. potajemny charakter związku małżeńskiego, brak uprawnień urzędnika stanu cywilnego,

8.

Tout mariage qui n'a point été contracté publiquement, et qui n'a point été célébré devant l'officier public compétent, peut être attaqué, dans un délai de trente ans à compter de sa célébration, par les époux eux-mêmes, par les père et mère, par les ascendants et par tous ceux qui y ont un intérêt né et actuel, ainsi que par le ministère public. (CC 191)

Poniżej zamieszczamy pozostałe wypowiedzenia z terminem predykatywnym *nullité du mariage* w roli obiektu:

Le procureur de la République dispose d'un délai de six mois à compter de sa saisie pour demander la nullité du mariage. (CC 171.8)

Le mariage qui a été contracté sans le consentement libre des deux époux, ou de l'un d'eux, ne peut être attaqué que par les époux, ou par celui des deux dont le consentement n'a pas été libre, ou par le ministère public. L'exercice d'une contrainte sur les époux ou l'un d'eux, y compris par crainte révérencielle envers un ascendant, constitue un cas de nullité du mariage. (CC 180)

Le mariage contracté sans le consentement des père et mère, des ascendants, ou du conseil de famille, dans les cas où ce consentement était nécessaire, ne peut être attaqué que par ceux dont le consentement était requis, ou par celui des deux époux qui avait besoin de ce consentement. (CC 182)

L'action en nullité ne peut plus être intentée ni par les époux, ni par les parents dont le consentement était requis, toutes les fois que le mariage a été approuvé expressément ou tacitement par ceux dont le consentement était nécessaire, ou lorsqu'il s'est écoulé cinq années sans réclamation de leur part, depuis qu'ils ont eu connaissance du mariage. Elle ne peut être intentée non plus par l'époux, lorsqu'il s'est écoulé cinq années sans réclamation de sa part, depuis qu'il a atteint l'âge compétent pour consentir par lui-même au mariage. (CC 183)

Tout mariage contracté en contravention aux dispositions contenues aux articles 144, 146, 146-1, 147, 161, 162 et 163 peut être attaqué, dans un délai de trente ans à compter de sa célébration, soit par les époux eux-mêmes, soit par tous ceux qui y ont intérêt, soit par le ministère public. (CC 184)

Dans tous les cas où, conformément à l'article 184, l'action en nullité peut être intentée par tous ceux qui y ont un intérêt, elle ne peut l'être par les parents collatéraux, ou par les enfants nés d'un autre mariage, du vivant des deux époux, mais seulement lorsqu'ils y ont un intérêt né et actuel. (CC 187)

L'époux au préjudice duquel a été contracté un second mariage peut en demander la nullité, du vivant même de l'époux qui était engagé avec lui. (CC 188)

Le procureur de la République, dans tous les cas auxquels s'applique l'article 184, peut et doit demander la nullité du mariage, du vivant des deux époux, et les faire condamner à se séparer. (CC 190)

Les peines prononcées par l'article précédent seront encourues par les personnes qui y sont désignées, pour toute contravention aux règles prescrites par l'article 165, lors même que ces contraventions ne seraient pas jugées suffisantes pour faire prononcer la nullité du mariage. (CC 193)

Lorsqu'il y a possession d'état, et que l'acte de célébration du mariage devant l'officier de l'état civil est représenté, les époux sont respectivement non recevables à demander la nullité de cet acte. (CC 196)

Le mariage qui a été déclaré nul produit, néanmoins, ses effets à l'égard des époux, lorsqu'il a été contracté de bonne foi. (CC 201)

Celui des deux [époux, PM] qui n'a pas donné son consentement à l'acte [de mariage, PM] peut en demander l'annulation [...] (CC 215)

Na temat przesłanek i procedury unieważniania małżeństwa w prawie francuskim szczegółowo wypowiadają się Terre i Fenouillet (2005), Cornu (2006), Granet i Hilt (2006), Malaurie i Fulchiron (2006).

W następnej sekcji omówimy użycie złożonego terminu *nullité de mariage* jako argumentu predykatu czasownikowego. Zasadniczo, tak jak to zaobserwowaliśmy w poprzednich analizach, termin ten, w pozycji obiektu, nie ulega zmianie, natomiast leksemy w roli wykonawcy czynności układają się w relacje paradygmatyczne, a ich użycie jest determinowane przez określone predykcje (scenariusze kognitywne).

## 5. *Nullité de mariage* jako argument predykatu czasownikowego

W analizowanym korpusie znaleźć można francuski odpowiednik podstawowej predykcji z argumentem *unieważnienie małżeństwa* ('<ktoś> żąda <unieważnienia małżeństwa>'): '<quelqu'un> demande <la nullité de mariage>', w którym ogólna kategoria <quelqu'un> jest leksykalizowana następującymi argumentami w roli agensa: *époux* (CC 196), *autre époux* (CC 180), *procureur de la République* (CC 171.8). Omawiane zdanie źródłowe '<quelqu'un> demande <la nullité de mariage>' ma również swój synonim: '<quelqu'un> demande <l'annulation du mariage>', w którym ogólna kategoria jest oznaczona wyrażeniem zaimkowym o znaczeniu ograniczającym *celui de deux époux qui n'a pas donné son consentement à l'acte* (CC 215).

Synonimicznym wyrażeniem wyjściowego zdania źródłowego '<quelqu'un> demande <la nullité de mariage>' są: '<quelqu'un> attaque <le mariage>', w którym sens predykatu czasownikowego *attaquer* oznacza 'annuler en contestant la validité' (Trésor de la Langue Française Informatisé), i '<quelqu'un> intente <l'action en nullité>'.

Sens leksemów w roli agensa, podobnie jak w języku polskim, jest zróżnicowany (od ogólnego hiperonimu do szczegółowych hiponimów):

- *tous ceux qui y ont intérêt* (CC 184, CC 191),
- *les époux* (CC 180.1, CC 191, CC 184), *celui de deux époux dont le consentement n'a pas été libre* (CC 180), *celui de deux époux qui avait besoin de ce consentement* (CC 182); ogólnemu wyrażeniu *celui dont le consentement était requis* (CC 182) odpowiadają hiponimy: *les père et mère* (CC 182, CC 191), *les ascendants* (CC 182, CC 191), *le conseil de famille* (CC 182); *les parents collatéraux* (CC 187), *les enfants nés d'un autre mariage* (CC 187). Przytoczone hiperonimy leksykalizują często pojęciową cechę 'consentement' ('zgoda' dotyczy małżonków lub członków

rodziny w przypadku nieletnich) jako elementu niezbędnego do ważnego zawarcia małżeństwa. Zauważamy również, że w porównaniu do hiponimów polskich wyliczonych powyżej argumenty francuskie są bardziej sprecyzowane, bowiem nazywają relacje pomiędzy małżonkami a poszczególnymi członkami rodziny. W omawianym zdaniu źródłowym innym argumentem w roli wykonawcy czynności *attaquer le mariage* jest *le ministère public* (CC 180.1, CC 184, CC 191).

Argument *nullité de mariage* występuje również w roli obiektu w zdaniu: ‘<quelqu’un> prononce <la nullité de mariage>’ (CC 193), jednak, tak jak w przypadku ekwiwalentu polskiego, agens (*judge*) jest tu wyrażony implicytnie, podobnie jak w jego synonimicznym odpowiedniku: ‘<quelqu’un> déclare <le mariage nul>’ (CC 201).

Analizowany przez nas korpus wykazuje znaczenia modalności deontycznej:

- permissywność wyrażoną przez czasownik *peut* (CC 180, CC 187, CC 190, CC 191),
- obligatorywność (konieczność deontyczna, nakaz; zob. Nowak-Michalska 2012, 69) wyrażoną czasownikiem *doit* (CC 190),
- prohibytywność wyrażoną formą przeczącą czasownika *pouvoir: ne peut* (CC 187), *ne peut plus* (CC 183).

Analizowane w niniejszym artykule polskie i francuskie terminy *unieważnienie małżeństwa* / *nullité de mariage* sytuują się w pozycji argumentu predykatów *żądać* / *demander* lub *orzekać* / *prononcer, déclarer*, które wyrażają dwa różne konteksty użycia (dwa różne scenariusze kognitywne) determinując przyporządkowanie konkretnych argumentów w roli agensa. W pierwszym przypadku wykonawca czynności jest wskazywany przez różnorodne argumenty, których hiperonimem jest nieokreślone wyrażenie zaimkowe *każdy kto, ma w tym interes prawny* / *tous ceux qui y ont intérêt*, natomiast w drugim przypadku implicytny agens wskazany jest przez ściśle określoną kategorię <sędzia>.

## Wnioski

Z prawniczego punktu widzenia w polskim prawie rodzinnym obowiązuje koncepcja unieważnialności małżeństwa (stąd termin *unieważnienie małżeństwa*), a nie nieważności małżeństwa (*nullité de mariage*). Jej konsekwencją jest rozróżnienie między małżeństwem nieistniejącym, czyli zawierającym mimo braku przesłanki koniecznej,



a małżeństwem skutecznie zawartym, mimo istnienia przeszkody, której zaistnienie uzasadnia jego unieważnienie (Smyczyński 2009, 44). Natomiast w prawie francuskim różni się nieważność względną (*nullité relative*) dopuszczającą w razie wskazanej przez przepisy okoliczności unieważnienie małżeństwa na drodze wyroku sądowego i nieważność bezwzględną (*nullité absolue*): małżeństwo zawarte wbrew określone w niej zakazowi jest nieważne.

Podjęta w niniejszym artykule analiza zdań źródłowych z argumentami *unieważnienie małżeństwa / nullité de mariage* w roli obiektu i ich synonimami wykazała wiele podobieństw w językowym wyrażaniu pojęcia ‘unieważnienia małżeństwa’ w dyskursie normatywnym reprezentowanym przez KRO i CC. Zauważyć można podobieństwa na poziomie syntagmatycznym (ekwiwalentne zdania źródłowe wyrażające dwa typy scenariuszy kognitywnych z różnymi argumentami w roli wykonawcy czynności: *każdy kto, ma w tym interes prawny / tous ceux qui y ont intérêt vs sędzia / juge*) i paradygmatycznym: w obu językach argumenty w roli agensa czynności *żądać unieważnienia małżeństwa / demander la nullité de mariage* wchodzą w relacje hiperonimiczne, przy czym należy zaznaczyć, że francuski korpus znacznie szczegółowiej wylicza hiperonimy wskazujące na osoby żądające unieważnienia małżeństwa.

Cechą charakterystyczną omawianych tekstów jest ich funkcja normatywna. Wynika ona z władzy prawodawcy, zdolnego do zakazania, zobowiązania i zezwolenia, poprzez użycie określonych czasowników modalnych (Nowak-Michalska 2012; Ionescu 2016). W obu korpusach normatywnych jest wyraźnie zaznaczona modalność deontyczna w postaci dozwolenia i zakazu wyrażona najczęściej czasownikiem *może / nie może (peut / ne peut pas)*. Normatywny charakter dyskursu wyraża się również za pomocą nieokreślonych zaimków i przymiotników (*każdy / tous*).

Prace nad tekstami specjalistycznymi dają językoznawcom możliwość połączenia metod formalnej analizy języka z pozajęzykowym aspektem funkcji języka naturalnego, dzięki czemu terminologia pomaga lepiej zrozumieć funkcjonowanie leksemów specjalistycznych w dyskursie.

## Bibliografia

- Cornu, Gérard. 2006. *Droit civil: La famille*. Paris: Montchrestien.
- Frowal-Dolata, Klaudia. 2013. *Przyczyny unieważnienia małżeństwa w polskim prawie rodzinnym oraz w wybranych państwach UE*. „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 11: 111–132.
- Granet, Frédérique i Patrice Hilt. 2006. *Droit de la famille*. Grenoble: PUG.
- Gromek, Krystyna. 2018. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Warszawa: C.H. Beck.
- Gross, Gaston. 1999. *Élaboration d'un dictionnaire électronique*. „Bulletin de la Société de linguistique de Paris” 94: 113–138.
- Gross, Gaston. 2008. *Les classes d'objets*. „Lalie” 28: 113–165.
- Harris, Zellig. 1990. *La genèse de l'analyse des transformations et de la métalangue*. „Langages” 99: 9–20.
- Ionescu, Alice. 2016. *Instance (s) d'énonciation et modalités dans le discours législatif*. „Langue et Droit”, b.n.: 172–190.
- Kacprzak, Alicja. 2009. *Une nomenclature du XVIII<sup>e</sup> siècle: les mots de la médecine dans l'œuvre de François Boissier des Sauvages*. W *Methods of lexical analysis: theoretical assumptions and practical applications*, pod redakcją Krzysztofa Bogackiego, Joanny Cholewy i Agaty Rozumko, 187–194. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Karolak, Stanisław. 1984. *Składnia wyrażen predykatywnych*. W *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, pod redakcją Zuzanny Topolińskiej, 11–211. Warszawa: PWN.
- Karolak, Stanisław. 2007. *Składnia francuska o podstawach semantycznych*. Kraków: Collegium Collumbinum.
- Lerat, Pierre. 2002. *Qu'est-ce qu'un verbe spécialisé? Le cas du droit*. „Cahiers de lexicologie” 80: 201–212.
- Lerat, Pierre. 2006. *Dénominations spécialisées, connaissances professionnelles et connaissances linguistiques en terminologie. Le cas du vin*. W *El lenguaje de la vid y el vino y su traducción* pod redakcją Miguel Ibáñez Rodríguez, María Teresa Sánchez Nieto i Purificación Fernández Nistal, 85–99. Valladolid: Universidad de Valladolid.
- Lerat, Pierre. 2009. *Variabilité et harmonisation terminologiques*. „Actes du colloque Assiterm, 12.” Data dostępu: 20.12.2018. [www.publifarum.farum.it](http://www.publifarum.farum.it).
- Malaurie, Philippe i Hugues Fulchiron. 2006. *Droit civil: La famille*. Paris: Defrénois.

- Terre, François i Dominique Fenouillet. 2005. *Droit civil – Les personnes, la famille, les incapacités*. Paris: Dalloz.
- Nowak-Michalska, Joanna. 2012. *Modalność deontyczna w języku prawnym na przykładzie polskiego i hiszpańskiego kodeksu cywilnego*. Poznań: Wydawnictwo Rys.
- Pietrzykowski, Krzysztof. 2010. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Warszawa: C.H. Beck.
- Smyczyński, Tadeusz. 2009. *Prawo rodzinne i opiekuńcze*. Warszawa: C.H. Beck.

## Źródła

- Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Data dostępu: 20.12.2018. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19640090059>.
- Code civil. Data dostępu: 17.12.2018. [https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?j-sessionid=A7FC4DCB682CC28F9B7CDE3B72C77E2A.tplgfr21s\\_2?idSectionTA=LEGISCTA000006136126&cidTexte=LEGITEXT000006070721&dateTexte=20190507](https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?j-sessionid=A7FC4DCB682CC28F9B7CDE3B72C77E2A.tplgfr21s_2?idSectionTA=LEGISCTA000006136126&cidTexte=LEGITEXT000006070721&dateTexte=20190507).
- Słownik Języka Polskiego. Data dostępu 15.12.2018. [www.sjp.pl](http://www.sjp.pl).
- Trésor de la Langue Française Informatisé. Data dostępu: 15.12.2018. [www.atilf.atilf.fr](http://www.atilf.atilf.fr).
- Droit-finances. Data dostępu: 15.12.2018. [www.droit-finances.commentcamarche.com/contents/10029-annulation-de-mariage-conditions-et-procedure](http://www.droit-finances.commentcamarche.com/contents/10029-annulation-de-mariage-conditions-et-procedure).
- Juripole. Data dostępu: 17.12.2018. [www.juripole.fr/Juripole\\_etudiant/html\\_melanie/Civil1.html](http://www.juripole.fr/Juripole_etudiant/html_melanie/Civil1.html).



# ***Przezwisko* oraz jego miejsce w systemie polskiego i wschodniosłowiańskiego onomastykonu – próba redefinicji**

**Magdalena Kawęcka**

**Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II**

## **Abstract**

The informal use of anthroponymy resulting from secondary appointment is an integral part of the lexical resource of every language. The common anthroponymic categories of the contemporary Russian and Polish language include – apart from the name and surname – a nickname, which, as an informal name, is carried by only some members of the target language communities. The nickname belongs to the category of individual and collective anthroponyms, it serves as an additional role of characterizing a person. Its features include unofficiality, faculty, and emotionality. Lack of unambiguous understanding of the concept of nickname in both languages may be the result of a liquid border between the various elements of the anthroponymic system as used in the past (the name could have been a nickname, some nicknames became surname, etc.). The nickname does not only represent but, at the same time, characterizes the object, which brings it closer to the common names. In this anthroponym category there is a strong connection with the appellatives, from which the nicknames can possibly derive. In addition to theoretical considerations, the following article also presents conclusions drawn from the analysis of research material collected from the Russian lexicographical sources.

**Keywords:** proper name, anthroponym, nickname, first name, surname

## Abstrakt

Nieoficjalna antroponimia jako wynik zjawiska nominacji wtórnej stanowi integralną część zasobu leksykalnego danego języka. Do wspólnych kategorii antroponimicznych współczesnego języka rosyjskiego i polskiego należy – obok imienia i nazwiska – przezwisko, nie będące nazwą urzędową, którego nosicielami są wyłącznie poszczególni członkowie wspólnot komunikacyjnych. Przezvisko należy zarówno do kategorii antroponimów indywidualnych, jak i zbiorowych, pełniących funkcję dodatkowej nazwy charakteryzującej. Jego najważniejsze cechy to: nieoficjalność, fakultatywność, emocjonalność. Brak jednoznacznego rozumienia pojęcia *przezvisko* w obu językach jest zapewne wynikiem płynnej granicy pomiędzy poszczególnymi elementami systemu antroponimicznego w przeszłości (imiona mogły mieć charakter przezviskowy, a niektóre przezviska z czasem przechodziły do kategorii nazwisk). Przezvisko nie tylko reprezentuje, lecz także charakteryzuje obiekt, co zbliża go do imion pospolitych. W danej kategorii antroponimicznej widoczny jest silny związek z apelatywami, od których mogą pochodzić nazwy współcześnie zaliczane do kategorii przezvisk. Poza rozważaniami natury teoretycznej w poniższym artykule przedstawiono również wnioski wysnute na podstawie analizy materiału badawczego wyekscerpowanego z rosyjskich źródeł leksykograficznych.

**Słowa kluczowe:** nazwa własna, antroponim, przezvisko, imię, nazwisko

Problematyka przezvisk jest złożona i dlatego antroponimy te od dawna pozostają w centrum uwagi onomastów. Pomimo bogatej literatury przedmiotu dotyczącej nieoficjalnego nazewnictwa osobowego odczuwalny jest brak pozycji szczegółowo omawiającej dany fragment polskiego i wschodniosłowiańskiego onomastykonu w ujęciu konfrontatywnym. Niniejszy artykuł jest częścią przygotowywanej do druku pracy na temat przezvisk regionalno-zbiorowych w języku polskim i rosyjskim.

O szerokim zainteresowaniu tematem nazewnictwa nieoficjalnego mogą świadczyć badania etnograficzne prowadzone na początku XX w. przez polskich naukowców, m.in. J. Radwańskiego, którzy za słuszne uznali odnotowanie rezultatów swych prac w słownikach Oskara Kolberga (1875, t. 8, 329–335). Były to pierwsze próby ekscerpcji materiału antroponimicznego, jednak bez jakichkolwiek opisów (Kolberg 1875). Kontynuatorem tych badań był m.in. J.S. Bystron, który w pracy *Nazwy i przezviska polskich grup plemiennych i lokalnych*, będącej – jak ją określił sam autor – przyczynkiem do onomastyki

ludowej, przedstawił pokaźny materiał przezvisk zbiorowych, uszeregowanych według motywujących je różnych cech ich nosicieli na dziewięć grup (1925, 95–151). Do pierwszych badaczy rosyjskich bezpośrednio zajmujących się zbiorem materiału z zakresu nieoficjalnej antroponomii, poruszających tę kwestię z punktu widzenia etnografii, należał D.K. Zelenin, który określał przezviska zbiorowe mianem przysłów (1994, 38–58).

Od tego czasu rozpoczęło się trwające do dziś szerokie zainteresowanie problematyką przezvisk. Jednakże w procesie badania nazw własnych na jednym z pierwszych etapów – etapie ekscerpacji materiału językowego – naukowcy nierzadko napotykają trudności, które są uwarunkowane czynnikami subiektywnymi związanymi z wyborem jednostek, które można zakwalifikować do grupy antroponomów nieoficjalnych. W związku z tym powstaje konieczność wyznaczenia granic grupy leksemów, które można odnieść do klasy przezvisk.

Zdaniem uczonych badania potwierdzają istnienie staroruskich przezvisk jako kategorii nazw zastępczych wtórnych już w niemal najstarszych przekazach źródłowych języka rosyjskiego, przy czym w sposób filologicznie pewny co najmniej od XII w. (w innych językach indoeuropejskich zostały one poświadczane znacznie wcześniej) (Malcówna 1976, 282). Tadeusz Milewski uważa, że jednym z trzech podstawowych typów nominacyjnych, używanych jeszcze w językach indoeuropejskich były: „apellativa, tj. imiona pospolite w funkcji imion własnych, najczęściej o ujemnym zabarwieniu uczuciowym (przezviska)” (Milewski 1969, 10).

Pojawienie się terminu *przezvisko* i wyrażanie za jego pomocą określonej treści znaczeniowej w kulturze słowiańskiej nie jest zjawiskiem jednoznacznym. Pojęcie to powstało w kulturze polskiej i rosyjskiej, zanim wyraz ten wykształcił swe podstawowe znaczenie, które współcześnie w języku polskim definiuje się jako: „nadana komuś dodatkowa, zwykle żartobliwa nazwa, charakterystyczna dla danej osoby; przydomek” (Dubisz 2018, 1147).

Ponieważ od dokładnego sprecyzowania zakresu pojęcia *przezvisko* w dużej mierze zależy określenie zakresu materiału badawczego, za cel niniejszych rozważań przyjmuje się prześledzenie historii formułowania się i interpretacji tego elementu systemu nazewniczego w obu językach<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> W prezentowanych badaniach poza rozważeniami natury teoretycznej przedstawiono wnioski wyciągnięte na podstawie analizy zgromadzonego materiału badawczego języka rosyjskiego. Podstawę materiałową stanowią dane niewerbalne wyekscerpowane ze źródeł leksykograficznych, a mianowicie Filin 1965–2002 (w pracy przyjęto następujące oznaczenie – СРНГ, tom, strona).

Warto więc zastanowić się, jak na przestrzeni wieków kształtował się rosyjski i polski system antroponimiczny, jak zmieniało się pojmowanie terminu *przezvisko* i co pierwotnie oznaczał ten termin. W pierwszych wiekach historii Polski i Rusi stosowano w zasadzie jednoimienny system nazewniczy, w którym funkcję onimu indywidualizującego jednostkę pełniło pojedyncze imię (Taszycki 1924, 22). Od XII w. w Polsce (na Rusi od XI w.) jednostopniowy system antroponimiczny ulegał stopniowym przemianom i poszerzeniom o zróżnicowane pod względem socjalnym formacje wieloelementowe. Dla okresu wczesnohistorycznego próbowano przyjmować zasadę uznawania za przezvisko każdego drugiego lub trzeciego komponentu wielostopniowej nazwy osobowej, niebędącego formą patronimiczną (Skulina 1972, 199)<sup>2</sup>. Zdaniem T. Skuliny ta zasada traci jednak swoją prawidłowość w momencie, kiedy składniki wielostopniowej (najczęściej, w okresie do XIV w. dwustopniowej) nazwy osobowej pozbawione są łącznika typu *przezvisko*, *prozvišče*, ponieważ w takiej sytuacji drugi komponent również można uznać za nazwisko<sup>3</sup>.

Stwierdzenie, że jakaś nazwa charakteryzuje jej nosiciela (mimo że o występowaniu nazw charakteryzujących mówi się nawet w odniesieniu do okresu przedhistorycznego) (Milewski 1969, 9) nie wystarcza także do uznania jej za przezvisko, ponieważ, w związku z istnieniem w tym czasie odapelatywnych imion, podobną funkcję mogło pełnić również imię (Jakus-Borkowa 1987, 35–36).

Dwuznaczność przekazów źródłowych, niedostateczna ilość materiału językowego oraz zmiany zachodzące w systemie antroponimicznym, prowadzące do stopniowego przekształcania się korelacji pomiędzy poszczególnymi kategoriami, wpływają na pojawienie się trudności przy próbie wyodrębnienia kategorii przezvisk spośród innych antroponimów na tle najstarszych tekstów rosyjskich i polskich, a tym samym na niejednoznaczne traktowanie tego pojęcia w literaturze przedmiotu. Może zatem za punkt wyjścia do postulowanych rozważań należy przyjąć zdanie uczonych, według których

---

<sup>2</sup> Ówczesne formy antroponimiczne, według S. Rosponda, mieściły się w następujących strukturach: odapelatywnych i imionach złożonych (zob. Cieślíkowa 1998, 127), a zmiana systemu jednoimiennego na dwuimienny polegała na wprowadzeniu obok jednej nazwy osobowej dodatkowej drugiej nazwy. Jako drugi komponent dwuimiennych zestawień mogły funkcjonować następujące elementy: formacje patronimiczne, określenia odmiejscowe, nazwy apelatywne, których używanie stopniowo szerzyło się przez kilka stuleci (Skulina 1972, 204–205).

<sup>3</sup> Niemożliwa jest także weryfikacja ewentualnych przezvisk również przy kwalifikacji jednostopniowych nazw apelatywnych, raz tylko w źródłach poświadczonych. O czynnikach powodujących trudność przy klasyfikowaniu nazw pisze T. Skulina (1972, 199–200).



pierwszymi rosyjskimi przezwiskami należy nazwać wszystkie imiona słowiańskie, funkcjonujące w okresie rozpowszechniania się nazw chrześcijańskich i które w okresie późniejszym miały posłużyć jako podstawa innych nazw (Čičagov 1959, 25–30).

Trzeba przyznać, że jest to bardzo śmiała interpretacja terminu *przezvisko*, determinowana faktem, że, jak zauważa K. Rymut, w poczuciu językowym Polaków (podobnie zresztą i Rusinów) wieków średnich, a także wieków następnych nie istniało wyraźne zróżnicowanie pojęć *imię* – *nazwisko* – *przezvisko* (2003, 85). Przeczy jej jednak kilkunastokrotne współistnienie imion słowiańskich i chrześcijańskich czy występowanie nazw odapelatywnych jako drugiego komponentu przy imionach słowiańskich, nadanych na zasadzie tradycyjnych, przedchrześcijańskich imion, typu *Dobryna Dolgij* (por. Skulina 1972, 208).

W związku z tym, że nazwy odapelatywne już w początkowej fazie kształtowania się wielostopniowego systemu antroponimicznego funkcjonowały nie tylko jako imiona oraz w świetle faktu, że zanim ostatecznie uformowała się kategoria nazwiska, dokonywała się przebudowa polskiego i ruskiego systemu antroponimicznego, wyrażająca się przechodzeniem od jedno- do wielostopniowego określania jednostek, za T. Skuliną przyjmujemy, że warunkiem ustalenia kategoryjnej odrębności przezwisk w obu językach dla mniej więcej XIV w. jest stwierdzenie ich charakteru zastępczego, wtórności i podrzędności wobec imion (i ewentualnie wobec zestawień *imię* + *patronimicum*, reprezentujących wcześniejsze typy wielostopniowych nazw osobowych) (Skulina 1972, 204).

Śledząc proces kształtowania się systemu nazewniczego, zauważamy, że z czasem ta funkcja przezwiska, oparta na jego dodatkowym charakterze, ulega jednak istotnym zmianom – nazwa wchodząca w skład zestawienia antroponimicznego jako jego drugi człon zaczyna tracić swój charakter zastępczy, zyskując funkcję późniejszego nazwiska.

Za okres pojawienia się pierwszych polskich nazwisk W. Taszycki uznaje przełom XV/XVI w. oraz XVI w., podkreślając przy tym, że znacznie wcześniej podobną funkcję mogły pełnić dodatkowe określenia osobowe innego typu (Taszycki 1924, 25)<sup>4</sup>. Dawniej przezwiska występowały jako drugie określenie obok imienia, a w okresie nazwiskotwórczym przekształcały się często w nazwiska. Píše o tym m.in. cytowany wcześniej T. Skulina, zwracając uwagę na jeszcze jeden aspekt zasadniczej cechy przezwisk – nazw

---

<sup>4</sup> Na ten temat zwraca uwagę również Z. Kaleta w artykule *Nazwisko w kulturze polskiej: powstanie pojęcia i funkcji nośnika wartości* (1997, 145–157). Według V.K. Čičagova (1959) proces kształtowania się nazwisk zakończył się w rosyjskim języku literackim na początku XVIII w., zaś według A.W. Superanskiej ukształtowało się ono w okresie od XIV – XVII w. (1969, 76).

zastępczych, a mianowicie – zdolność fakultatywnego (środowiskowego) lub trwałego przejmowania funkcji pozostałych kategorii antroponimicznych (Skulina 1972, 211).

O tym, że w okresie od XV w. istniało pojęcie *nazwisko* rozumiane jak nazwa własna występująca obok imienia potwierdza m.in. jego obecność w *Słowniku języka J.Ch. Paska*, którego autorzy hasło ‘*przezvisko*’ podają w znaczeniu ‘nazwa czego, nazwisko’ (Koneczna i Doroszewski 1973, 264) oraz zapis w *Słowniku polszczyzny XVI w.*, w którym to samo hasło wyjaśnione zostało jako: ‘mię własne; o osobach: nazwisko, rzadziej imię’. Jego autorzy w szeregu synonimów *przezviska* podają następujące terminy: ‘imię, miano, mianowanie, nazwisko’ (Majenowa 2004, 465–471).

Od XV w. *przezvisko* używane jest na określenie drugiego po imieniu członu nazwy osobowej, a od XVII w. to określenie nabiera zabarwienia emocjonalnego. Potwierdza to zapis w *Thesaurusie* Grzegorza Knapiusza z 1621 roku, w którym *przezvisko* definiowane jest jako: „*przezvisko* człeka każdego do własnego przydane, *przezvisko* każdej rzeczy vel nazwisko (wyraz pospolity, przyp. Z.K.), *przezvisko* uszczypliwe (czyli epitet, przyp. Z.K.)” (Kaleta 1997, 147).

Od XVII wieku rozpoczyna się więc rozumienie tego pojęcia niejako na dwóch płaszczyznach: oficjalnej i nieoficjalnej, tzn. emocjonalnej. Doskonale odzwierciedla to słownik Samuela Bogumiła Lindego, który podaje następujące znaczenia terminu *przezvisko*: „jakiejkolwiek rzeczy nazwisko (ros. *прозвище, название*), *przezvisko* człeka każdego do własnego imienia przydane (ros. *прозвание, проименование*), *przezvisko* dodatne, nieraz uszczypliwe (ros. *прозвище, назвище*)” (Linde 1858, 616)<sup>5</sup>.

Aby wykazać różnice w definiowaniu omawianej kategorii onomastycznej posłużymy się opracowaniem tego hasła w tzw. słowniku wileńskim z 1861 r., którego autorzy podają, że *przezvisko* to: „nazwanie jakiejś rzeczy, miano; 2. nazwisko; 3. oprócz zwyczajnego, nazwisko dane komu, częstokroć uszczypliwe, niby przydomek” (Zdanowicz 1861, 1276). To ostatnie znaczenie jest dla prowadzonych badań szczególnie ważne. K. Rymut, opracowując zagadnienie kształtowania się systemu nazewniczego, pominął bardzo ważną informację o zabarwieniu emocjonalnym, pisząc, że słownik wileński dla terminu *przezvisko* podaje dwa znaczenia: ‘nazwanie, miano’ i ‘nazwisko’ (2003, 83). Badacz nie zwrócił zatem uwagi na ważny fakt, świadczący o tym, że już od drugiej połowy XIX w. zaznaczała się cecha nieoficjalnego imienia, a mianowicie jego fakultatywność oraz ładunek emocjonalny.

<sup>5</sup> Niejednoznaczność w traktowaniu pojęcia *przezvisko* utrzymująca się jeszcze w XIX w. może dodatkowo poświadczyć definicja tego terminu zamieszczona w *Słowniku języka A. Mickiewicza* (Górski i Hrabec 1971, 157).

Rymut podkreśla te cechy przezviska dopiero powołując się na tzw. słownik warszawski (Karłowicz i in. 1912, 251), według którego przezvisko to z kolei: „nazvisko dane temu, który ma już swoje miano, przydomek, osobisty, charakterystyczny dodatek do nazviska, epitet lub nazwa obelżywa, uszczypliwa lub nazvisko rodowe” (Rymut 2003, 83).

Na podstawie przytoczonych źródeł możemy zaobserwować, jak zmieniało się definiowanie i rozumienie pojęcia *przezvisko*, które dopiero od połowy XX w. zaczyna funkcjonować w polskim systemie pojęciowym jako: „nazwa nadana komuś, kto już ma swoje miano, nazwa dodatkowa o charakterze często ironicznym; epitet; 2. nazwa obelżywa; wyzwisko; 3. daw. nazwa, nazvisko” (Doroszewski 1965, 466).

Reasumując, przezvisko w użyciu potocznym występuje wymiennie z imieniem lub nazviskiem jako określenie osobowe i w takiej funkcji, zdaniem niektórych językoznawców, mogło się pojawić w języku faktycznie dopiero w momencie ustalenia się nazvisk dziedzicznych, gdy te utraciły swoje zabarwienie emocjonalne.

Podczas gdy istnienie przezviska jako jednostki onomastycznej wydaje się faktem bezspornym, jego funkcje i znaczenie od dawna stanowią zagadnienie wywołujące szereg dyskusji. O tym, jak bardzo złożona jest problematyka związana z przezviskami, świadczyć mogą zarówno dotychczasowe prace poświęcone tej kategorii antroponimicznej, jak i dyskusje dotyczące samego terminu *przezvisko*.

Pod terminem *przezvisko* T. Skulina rozumie „nazwę wtórną, zastępczą (może przejmować funkcje, jakie pełni imię i nazvisko), posiadającą przynajmniej w początkowym okresie funkcjonowania zdolność charakteryzowania nosiciela, w wyniku czego nie tylko oznacza, indywidualizuje, lecz może też dodatkowo wyrażać pewną treść pojęciową” (1974, 233).

Próbę zdefiniowania *przezviska* podjął również m.in. S. Gala, który stwierdza, że pełni ono funkcję nazwy własnej, ponieważ identyfikuje, wyodrębnia nazywanego, a jednocześnie zachowuje ładunek semantyki apelatywnej (1981, 41–5). Cz. Kosyl uważa zaś (podobnie zresztą sądzi Długosz 1998, 103), że przezviska

to klasa nazw osobowych, która współcześnie charakterystyczna jest głównie dla środowiska chłopskiego i uczniowskiego. Genetycznie (podobne tworzywo) i funkcyjnie (mogą wystąpić przy imieniu) są one bliższe nazviskom niż imionom. Obie te klasy łączy również spontaniczny charakter antroponimizacji. Do konstytutywnych cech przezviska zaliczyć można przede wszystkim nieoficjalność, fakultatywność (imiona i nazviska są obowiązkowe) i wtórność (chodzi tu o społeczne odczucie, że nie są to nazwy osobowe ‘właściwe’) (1993, 423).

Podsumowując, w pracach wymienionych onomastów polskich *przezvisko* traktowane jest jako:

- a) dodatkowe określenie człowieka,
- b) nazwa charakteryzująca,
- c) nazwa indywidualna i indywidualizująca,
- d) nazwa nadana spontanicznie.

W języku rosyjskim sprawa terminologii jest jeszcze bardziej skomplikowana, ponieważ w wielu współczesnych źródłach leksykograficznych obok pojęcia *przezvisko*, czyli *прозвище*, notowany jest wyraz *кличка*, który autorzy słownika rosyjsko-polskiego tłumaczą jako: „nazwa/imię (np. psa), 2. (прозвище) *przezvisko* / przydomek, 3. (псевдоним) pseudonim” (Wawrzyńczyk 2008, 154). W niektórych słownikach młodzieżowego żargonu rosyjskiego temu drugiemu pojęciu oddaje się pierwszeństwo nad leksemem *прозвище* (Walter i Mokijenko 2007, 6), co objaśnia się jego pejoratywnym znaczeniem, które, co potwierdza słownik V. Dala, zakodowane jest już w samej jego formie wewnętrznej, utworzonej od gniazda słotwórczego czasownika ‘*кликать*’, tj. „возглашать, взывать, кричать, звать, призывать кого- и т. п.” (Dal 1935, 119).

Terminem *кличка* w języku rosyjskim określa się „имя или название, данное животному, особенно собаке, птице” (Dal 1935, 119). Ponadto przytoczona definicja poparta jest różnego rodzaju przysłowiami, np.: „По псу и кличка; Не смотри на кличку, смотри на птичку, Корова без клички – мясо; У всякой собаки кличка” (Dal 1935, 119). Z kolei termin *прозвище* występuje w słowniku V. Dala jako wariant terminu *прозвание*, czyli „проименование, фамилия человека, придаточное имя, которое носит вся семья” (1935, 503).

Zapis ten świadczy o podobieństwie procesów kształtowania się terminu *przezvisko* w obu językach słowiańskich – do XIX w. w obu językach *przezvisko* znaczyło tyle co *nazwisko*. Ustalono już, że termin *przezvisko* współcześnie utracił zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim swoje poprzednie znaczenie: *nazwisko*, teraz zaś postaramy się wyjaśnić, czy możliwe jest utożsamienie polskiego terminu *przezvisko* z rosyjskim leksemem *кличка*, skoro ten ostatni występuje (zarówno w tradycji języka rosyjskiego, jak i współcześnie) jako termin zoonimiczny.

Aby móc odpowiedzieć na to pytanie, należy przede wszystkim skoncentrować się na semantycznym i stylistycznym podobieństwie rosyjskich leksemów *кличка* i *прозвище*.

Jednakże przeprowadzenie analizy tego zagadnienia może być problematyczne, ponieważ w większości rosyjskich terminologicznych słowników z zakresu

językoznawstwa oba te terminy zostały pominięte. Pomocny w tym względzie nie jest także słownik słowiańskiej terminologii lingwistycznej, którego autorzy wprawdzie przytaczają pełną listę odpowiedników słowa *przezvisko* w językach słowiańskich, pozostawiając je jednak bez szczegółowych definicji i nie różnicując ich znaczeń (por. Walter i Mokijenko 2007, 8).

Termin *прозвище* notowany jest w słowniku pod redakcją D.N. Ušakova, według którego jest to: „название, данное человеку помимо его имени и содержащее в себе указание на какую-л. заметную черту характера, наружности, деятельности данного лица” (1939, 933). Podaną definicję ilustrują przykłady: „Николай I получил прозвище *Палкин*, а последний из Романовых, Николай II, заклеимён прозвищем *Кровавый*; Виленскому генерал-губернатору дано было прозвище *вешатель*. А зовут меня Касьяном, а по прозвищу *Блоха*” (Ušakov 1939, 933). Natomiast w tym samym słowniku pod hasłem *кличка* czytamy: „название, имя, даваемое домашним животным; прозвище, прозвание, которое дают какому-л. человеку в шутку, насмешку, а также с какой-л. специальной, напр. конспиративной целью” (Ušakov 1939, 1375). Przytoczone definicje w znacznym stopniu pokrywają się z hasłami, zamieszczonymi w słowniku S.A. Kuzniecowa (Kuznecov 2002, 433, 1009). W.M. Mokijenko zwraca uwagę na fakt, że w *Słowniku współczesnego rosyjskiego języka literackiego* oraz w słowniku D.N. Ušakova drugie znaczenie słowa ‘кличка’ jest wydzielone znakiem //, co oznacza, że jest ono jeszcze traktowane jako odcień znaczenia „imię zwierzęcia domowego”, natomiast w późniejszych wydaniach słowników objaśniających języka rosyjskiego (zob. Kuznecov 2002) jest ono umieszczone już oddzielnie z numerem 2, co może świadczyć o semantycznym dążeniu do synonimiczności tych dwóch terminów (Walter i Mokijenko 2007, 7).

Dokładne opracowanie tych dwóch pojęć wnoszą do współczesnego językoznawstwa dwie encyklopedie lingwistyczne – polska i ukraińska, tj. Bartmiński (1993, 399) oraz Rusanivskij (2004, 532). Szczególnie interesującą w aspekcie porównania rosyjskich słów wydaje się ta druga pozycja, z artykułem ukraińskiego uczonego-onomasty P.P. Čučki. W opracowaniu tym brak zróżnicowania znaczeń, oba terminy definiowane są jako: „вид антропоніма, неофіц. особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу” (Rusanivskij 2004, 532). Podejmując próbę wskazania różnic pomiędzy nazwiskami a przezwiskami, badacz podkreśla obecność w tych drugich ładunku emocjonalnego oraz zdolność do zachowania znaczenia leksykalnego. Dzięki temu dochodzi on do wniosku, że przezwiska są spokrewnione z pogańskimi imionami naszych przodków (Rusanivskij 2004, 532).

W świetle przedstawionej powyżej kategoryzacji, dzielącej przezwiska na indywidualne i zbiorowe, a także poddając wnikliwej analizie właśnie rosyjskie przezwiska zbiorowe, dochodzimy do wniosku, że nieoficjalne nazwy kolektywno-regionalne mogą rozszerzać swoją denotację na innych członków wspólnoty, objętej tym mianem:

**Бабьичане** – Насмешливое прозвище мужчин из Поречья, своим внешним обликом и поведением похожих на женщин [СРНГ 1, 31],

**Беломученики** – Прозвище рыбинских торговцев пшеницей, не имевших прибыли от торговли ею [СРНГ 1, 222],

**Горчичники** – Прозвище жителей старой Самары: Прежде сеяли много горчицы, отчего название горчишников сохраняют и до сих пор, хотя горчицы более не сеют [СРНГ 7, 76],

**Грибы** – Прозвище жителей г. Судиславля Костромской губернии за торговлю грибами, которых они продавали ежегодно на 40 тыс. рублей [СРНГ 7, 142],

**Землекопы** – Прозвище жителей Вельского уезда Вологодской губернии, занимающихся земляными работами в других губерниях [СРНГ 11, 256].

Zdaniem Cz. Kosyła, w wypadku nazwisk czynnikiem umożliwiającym przeniesienie nazwy była styczność desygnatów, a następstwem tych zmian – przechodzenie nazwy na kolejne pokolenia, czyli zwyczajowe jej dziedziczenie (Kosyl 1993, 435). Pisząc o styczności desygnatów, należy jednak jasno określić, że chodzi tu o pokrewieństwo rodzinne, ponieważ również w wypadku przezwisk w wielu sytuacjach ich nadanie związane jest z szeroko rozumianą stycznością desygnatów (np. w wypadku nieoficjalnych antroponimów zbiorowo-regionalnych:

**Гущееды** – Прозвище новгородцев за их пристрастие во время поста к гуще – кушанью из сваренной в воде ячменной крупы [СРНГ 7, 248],

**Дружки** – Прозвище бурлаков из бывшего Онежского уезда, данное, вероятно, в силу их привычки называть каждого молодого парня дружкой, а девочек – подружками [СРНГ 8, 219],

**Ершееды** – Прозвище орловцев: будто бы уху из одного ерша хлебали [СРНГ 9, 36],

**Калинники** – Прозвище жителей Великих Лук, за их пристрастие к жидкой каше, приготовляемой из ягод калины [СРНГ 12, 356],

**Картошечники** – Прозвище жителей Кусинского и Саткинского заводов, где было развито разведение картофеля для продажи на базаре [СРНГ 13, 105],

**Кушачники** – Прозвище жителей города Красноборска (который славится производством тканых кушаков [СРНГ 16, 195].

Przytoczony materiał skłania do stwierdzenia, że zarówno nazwiska, jak i przezwiska (te ostatnie, zważywszy na nieoficjalny charakter procesu nominacji, w stopniu mniejszym) są nazwami przenoszonymi na innych członków wspólnoty, którą może stanowić rodzina bądź najbliższe środowisko. Niektóre przykłady przezwisk mogą również przeczyć tezie, że wyłącznie nazwiska są dziedziczone (один крестьянин прозван был **Магаем** – птицей, не существующей в природе, а сын его уже слыл под именем **Магаёнка** [СРНГ 17, 288]). Są to jednak pojedyncze przykłady, mogące przywieść do stwierdzenia niesłusznego, które zbliży kategorię przezwisk do klasy przydomków. Fakt, że zaledwie kilka zanotowanych przezwisk mówi o ich przeniesieniu z innych członków rodziny, nie może potwierdzać opinii o dziedziczności przezwisk. Może za to w niewielkim stopniu świadczyć o bliskości przezwisk i nazwisk, jednak należy pamiętać o konieczności oczywistego rozgraniczenia tych terminów. Determinant owej konieczności stanowi płaszczyzna kontaktów językowych, dzieląca obie te kategorie antroponimiczne na nazwy oficjalne i nieoficjalne.

Starając się podsumować definicyjną korelację obu pojęć rosyjskich, tj. *прозвище* i *кличка*, przytoczymy zdanie W.M. Mokijenki, według którego pierwszy termin dąży do bardziej ogólnego diapazonu nominacyjnego, podczas gdy drugi, z powodu swej kategoryjnej konotacji, odnosi się do określeń osób publicznych, m.in. polityków, wykładowców, gwiazd telewizyjnych czy sportowców (Walter i Mokijenko 2007, 9). Powyższe stwierdzenie determinuje przede wszystkim zaznaczając się coraz wyraźniej w społeczeństwie potrzeba ekspresywnych nominacji, wyrażanych poprzez jasną motywację w metaforze i metonimii, będącymi podstawą współczesnych przezwisk. W świetle tych rozważań zasadne okazuje się zatem przeniesienie omawianego podziału na grunt języka polskiego. Zgodnie z nim termin *przezvisko* będzie przez nas traktowane jako wyraz o znaczeniu bardziej ogólnym i odnoszącym się tym samym do szerszego kręgu użytkowników języka (czyli stanowi on odpowiednik rosyjskiego *прозвище*).

Podsumowując, *przezvisko* to specyficzne określenie, służące jako fakultatywna, dopełniająca nazwę osobową charakterystyka nie tylko samego nosiciela, lecz i jego twórcy. W planie ekspresywności dopiero wtórnie może ono wyrażać uczucia użytkowników. Istnienie *przezwiska* w sensie antroponimicznym zależy od tego, czy społeczność, w której ma ono funkcjonować, zaakceptuje zawarte w nim emocje i czy uzna je za własne i właściwe w odniesieniu do potencjalnego nosiciela nazwy.

Z przedstawionego powyżej przeglądu płyną następujące wnioski:

1. Do wspólnych kategorii antroponimicznych dla współczesnego języka rosyjskiego i polskiego należą następujące: imię, nazwisko, *przezvisko*, przydomek

i pseudonim, spośród których trzy ostatnie nie są nazwami urzędowymi, a ich nosicielami są wyłącznie niektórzy członkowie wspólnot komunikacyjnych.

2. Brak jednoznacznego rozumienia pojęcia *przezwiseko* w obu językach może być wynikiem zarówno:
  - płynnej granicy pomiędzy poszczególnymi elementami systemu antroponimicznego w przeszłości (imię mogło nosić charakter przezwiska, niektóre przezwiska przechodziły do kategorii nazwisk po uprzedniej asemantyzacji);
  - mylenia go z kategorią przydomka na skutek posiadania przez nie wspólnych cech, takich jak ustny charakter występowania, nieoficjalność czy fakultatywność;
3. Przezwiseko należy do kategorii antroponimów indywidualnych oraz zbiorowych, pełniących funkcję dodatkowej nazwy charakteryzującej i indywidualizującej; do jego cech konstytutywnych zalicza się: nieoficjalność, fakultatywność, emocjonalność, obecność czynnika motywacyjno-aksjologicznego oraz kameralność.

Jako kategoria nazewnicza przezwiska stanowią odrębną grupę nazw własnych, zajmują pozycję pomiędzy onimami i wyrazami pospolitymi. Jak podkreśla Aleksandra Superanska: „Прозвища – вечно живой источник неофициального именованія русского человека – составляют сложную систему, похожую на систему официально узаконенных имен, отчеств, фамилий, но не совпадающую с ней” (Cieślakowa i in. 2002, 492).



## Bibliografia

- Bartmiński, Jerzy. 1993. *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*. Wrocław: Wiedza o kulturze.
- Bystroń, Jan Stanisław. 1925. *Nazwy i przezviska polskich grup plemiennych i lokalnych*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Cieślikowa, Aleksandra. 1998. *Przezviska*. W *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko, 119–134. Warszawa i Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Cieślikowa, Aleksandra, Ewa Rzetelska-Feleszko, i Jerzy Duma. 2002. *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia. T. 1*. Warszawa i Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Čičagov, Vasilij. 1959. *Iz istorii russkih imion, otčestv i familij*. Moskva: Gosudarstvennoje Učebno-Pedagogičeskoje Izdatelstvo.
- Dal, Vladimir. 1935. *Tolkovij slovar' živogo velikoruskogo jazyka*. Moskva: Sovetskaja Enciklopedija.
- Długosz, Kazimierz. 1998. *Elementy obce w strukturze współczesnego przezviska polskiego*. W *Rozprawy Sławistyczne 14. Przezviska i przydomki w językach słowiańskich*, pod redakcją Stefana Warchoła, 103–199. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Doroszewski, Witold. 1965. *Słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Dubisz, Stanisław. 2018. *Wielki słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Filin, Fedot. 1965–2002. *Slovar' russkih narodnyh govorov*. Moskva i Leningrad: Nauka.
- Gala, Sławomir. 1981. *W sprawie językowej definicji nazw osobowych*. „Onomastica” 26: 41–45.
- Górski, Konrad, i Stefan Hrabec. 1971. *Słownik języka Adama Mickiewicza*. Wrocław: Ossolineum.
- Jakus-Borkowa, Ewa. 1987. *Nazewnictwo polskie*. Opole: WSP.
- Karłowicz Jan, Adam Kryński, i Władysław Niedźwiedzki. 1912. *Słownik języka polskiego*, t. 5. Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.
- Kaleta, Zofia. 1997. *Nazvisko w kulturze polskiej: powstanie pojęcia i funkcji nośnika wartości*. W *Onomastyka i leksykologia*, pod redakcją Hanny Popowskiej-Taborskiej i Jerzego Dumy, 145–157. Warszawa: SOW.
- Koneczna, Halina, i Witold Doroszewski. 1973. *Słownik języka J. Ch. Paska*. Wrocław, Warszawa i Kraków: Ossolineum.

- Kolberg, Oskar. 1857–1890. *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Kosyl, Czesław. 1993. *Nazwy osobowe*. W *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, pod redakcją Jerzego Bartmińskiego, 423–437. Wrocław: Wiedza o kulturze.
- Kuznecov, Sergej. 2002. *Bolšoj tolkovyj slovar' ruskogo jazyka*. Sankt-Peterburg: Norint.
- Linde, Samuel Bogumił. 1858. *Słownik języka polskiego*, t. 4. Lwów 1858: Drukarnia Zakładu Ossolińskich.
- Malcówna, Maria. 1976. *Recenzja: T. Skulina, Staroruskie imiennictwo osobowe. Cz. I-II 1973–1974*. „Onomastica” 21: 274–284.
- Mayenowa, Maria Renata. 2004. *Słownik polszczyzny XVI wieku*. Warszawa: Ossolineum.
- Milewski, Tadeusz. 1969. *Indoeuropejskie imiona osobowe*. Warszawa i Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Rusanivskij, Vitalij. 2004. *Ukrains'ka mova. Encyklopediia*. Kyiv: Vyd-vo Ukrains'ka encyklopediia im. M.P. Bazhana.
- Rymut, Kazimierz. 2003. *Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe*. Kraków: Prace Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Skulina, Tadeusz. 1974. *Funkcje przezwiska w systemie antroponimicznym*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 13: 213–234.
- Skulina, Tadeusz. 1972. *O przezwiskach w języku staropolskim i staroruskim*. „Z Polskich Studiów Slawistycznych” 4: 199–211.
- Superanskaja, Aleksandra. 1969. *Struktura imeni sobstvennogo. (Fonologija i fonetika)*. Moskwa: Nauka.
- Taszycki, Witold. 1924. *Polskie nazwy osobowe*. Warszawa: Gebethner i Wolf.
- Ušakov, Dmitrij. 1939. *Tolkovyj slovar' ruskogo jazyka*. Moskwa: Izdatelstvo: Gosudarstvennyj Institut Sovetskaja encyklopedija.
- Walter, Harry, i Valerij Mokijenko. 2007. *Bolšoj slovar' russkih prozvišč*. Moskwa: OLMA Media Grupp.
- Wawrzyńczyk, Jan. 2008. *Nowy słownik rosyjsko-polski, polsko-rosyjski*. Warszawa: PWN.
- Zdanowicz, Aleksander. 1861. *Słownik języka polskiego wydany staraniem M. Orgelbranda*. Wilno: M. Orgelbrand.
- Zelenin, Dmitrij. 1994. *Izbrannyje trudy: Stat'i po duhovnoj kul'ture 1901–1913*. Moskwa: Indrik.

# **Animals as a Source Domain for Metaphorical Expressions in English Economic Discourse**

**Maria Lojko**

**Yanka Kupala State University of Grodno**

## **Abstract**

According to the paradigm of cognitive semantics by M. Johnson and G. Lakoff metaphor is a fundamental cognitive ability that allows us to talk and think about abstract concepts and phenomena. It means that one thing is partially described in the terms of something else. Metaphor allows us to understand a relatively abstract or inherently unstructured subject matter in terms of a more concrete, or at least more highly structured subject matter. As they explain, in every culture conceptual metaphors create a coherent system and are reflected in conventional figurative language (Johnson and Lakoff 2003, 3–6). Evidently, in this framework, metaphor is a natural and common phenomenon which is no longer considered as an ornamental device restricted to literature. As most figurative expressions in everyday language have become conventional, this also holds for the domain of economics. There are many metaphors relating to particular concepts, e.g. sports, gambling, weather, health, war, etc. which are widely used in the business world. The images of animals are popular in the financial sector. The terms a *bear* and a *bull* can describe investors. Investors who are optimistic about the market's future are referred to as bullish investors or "bulls" and those who are pessimistic about the stock market's future are called bearish investors or "bears." The paper attempts to provide insights into how animal-related words acquire metaphorical meaning and explores some of the potential benefits of animal metaphors used in economic discourse.

**Keywords:** cognitive linguistics, concept, metaphor, animal metaphor, economic discourse, etymological analysis

### Abstrakt

Zgodnie z paradygmatem lingwistyki kognitywnej G. Lakoffa i M. Johnsona (2003, 3–6) metafora należy do grona ważniejszych narzędzi myślenia i odgrywa kluczową rolę w konstruowaniu społecznej i politycznej rzeczywistości. W ujęciu tym metaforę postrzega się nie jako składnik języka potocznego, ale jako barwne, poetyckie wyrażenie językowe, które przenika do naszego powszedniego życia, przy czym nie tylko do języka, lecz także do myślenia i działania. Wyrzistość w angielskim dyskursie ekonomicznym osiąga się przy połączeniu w jednym kontekście modeli metafory z różnymi źródłami pochodzenia, które można ująć w kilka grup: wojna, sport, gry hazardowe, pogoda, itp. Metafory odzwierzęce, czyli wyrażenia językowe zawierające w swojej strukturze nazwy zwierząt lub mające odniesienie do zwierząt, są dość powszechnie używane. Za przykład posłużyć mogą wyrażenia *a bear market* „bessa” i *a bull market* „hossa”, które należą do slangu giełdowego. Metafora *a bear market* oznacza sytuację, kiedy to notowania kursu akcji są wysokie z tendencją stopniowego zniżania, co powoduje, iż maklerzy giełdowi spodziewają się strat finansowych i patrzą z pesymizmem w przyszłość. *A bull market* ma znaczenie odwrotne i oznacza sytuację niskiego notowania kursu na giełdzie z obserwowalną tendencją wzrostu, która to pozwala inwestorom patrzeć z optymizmem w przyszłość. W artykule podjęto próbę uzasadnienia teorii lingwistyki kognitywnej i ukazania, co kryje się pod metaforyką takich pojęć i możliwością generowania nowych znaczeń.

**Słowa kluczowe:** lingwistyka kognitywna, koncepcja, metafora, metafora odzwierzęca, dyskurs w zakresie nauk ekonomicznych, analiza etymologiczna

The significance of metaphor as a creative force in language has been recognized, and many claims have been made on its behalf. According to Stephen Ullman metaphor “is closely intertwined with the very texture of human speech” which is encountered “in various guises”: as a factor in motivation, as an expressive device, a source of polysemy and synonymy, as an outlet for intense emotions, as a means of filling gaps in vocabulary, etc.

However, from Aristotle onwards it is common to address metaphor at the level of literature because “there can be no doubt about the crucial importance of metaphor in language and literature” (Ullman 1962, 212–214).

A different conception of language structure and linguistic investigation was offered by Ronald Langacker. So far the central claim of cognitive grammar has been that grammar forms a continuum with lexicon and is fully describable in terms of symbolic units, i.e. form-meaning pairings. In contrast, the author argues that grammar is not autonomous with respect to semantics, but rather is reduced to patterns for the structuring and symbolization of conceptual content. One of the questions that stimulated a cognitive approach concerned the problem of figurativeness. Langacker notes: “if figurative language were systematically eliminated from our data base, little if any data would remain” (1987, 55). It is assumed that grammatical structure accommodates figurative language as a natural, expected phenomenon rather than a special, problematic one. Admitting that figurativeness is a natural and common phenomenon, multi-word expressions (metaphors, idioms, collocations, phrasal verbs etc.) should be considered central to the language.

Some theorists have suggested that metaphors are not merely stylistic, but they are cognitively important as well. George Lakoff and Mark Johnson argue that metaphors are pervasive in everyday life, not just in language, but also in thought and action: “Our ordinary conceptual system, in terms of which we both think and act, is fundamentally metaphorical in nature (2003, 3). Accordingly, cognitive approach addresses metaphor in terms of systems, considering it a phenomenon at a high and abstract level of thought where whole experiential areas are conceptualized metaphorically and have coherent realization at the level of words and idioms. The authors give several examples of daily metaphors, such as: TIME is conceptualized as a COMMODITY or MONEY, as evidenced by the sentences: You’re *wasting* my time; How do you *spend* your time these days? You’re *running out* of time; You need to *budget* your time; I *lost* a lot of time when I got sick, etc. (Lakoff and Johnson 2003, 7–9). The essential element here is that metaphor is a universal phenomenon with culture-specific realizations, and operates concept-to-concept rather than word-to-word or utterance-to-utterance. At the heart of a conceptual metaphor is a comparison, where elements and semantic features in one concept area – the source domain, such as MONEY can be mapped onto another conceptual area – the target domain such as TIME.

## Issues related to metaphor

Within the theory of conceptual metaphor there are some disputable issues. For instance, there is a debate between scientists who suggest that many metaphors derive from metonymies, and those who notice important analytic distinctions between them (Moor 2004). Some researchers argue that metaphors arise from and are not independent of metonymies. According to the conceptual metaphor theory by Lakoff and Johnson the basic distinction is that in a metaphor we conceptualize one domain or the target domain, which is constituted by the immediate subject matter, in terms of another or the source domain, in which important metaphorical reasoning takes place. In a metonymy there is only one domain, the immediate subject matter. In other words, in metaphor we conceptualize one domain in terms of another. In metonymy, an element in a domain provides mental access to another element within the same domain. Although these are considerable distinctions, there are the cases where metaphor and metonymy are difficult to distinguish, i.e. it is not clear whether we deal with one domain or two domains. Furthermore, metonymy appears to be more clearly and importantly connected with metaphor, because many metaphors (of the correlation kind) have metonymic basis, as argued by Kövecses (2013). What distinguishes his position from the other proponents of metonymy-based metaphors is that he relies on several particular characteristics of the conceptual system. It is assumed that correlation-based metaphors emerge from frame-like mental representations through a metonymic stage. This happens when one of the elements of a frame-like mental status is generalized to a concept that lies outside the initial frame in a different part of the conceptual system. The generalization process leads to sufficient distance between the initial and the new frame on which metaphors can be based. On various language examples, through the application of cognitive processes of generalization and specialization he proves that at least in some cases metaphors derive from metonymies (Kövecses 2013, 79–80).

The other issue which seems important relates to metaphor and lexicography. From the point of lexicography cognitive approach is more suitable for thematic dictionaries, which go from concepts to lexical items, than standard alphabetical dictionaries, which go from words to concept meanings.<sup>1</sup> However, it is marked (Moor 2004, 199) that current monolingual dictionaries, in fact generally, give an impression that they confirm

---

<sup>1</sup> Specialist dictionaries which are organized alphabetically by metaphor: Palmatier (1995), Palmatier and Ray (1989); or by animals or by animal behavior: Lyman (1994).

to a substitution view of metaphor processing or occasionally a comparison view and, with a few exceptions, no attention is paid within metaphor studies to lexicography and its practical problems. There are also comments on inconsistencies in the lexicographical treatment of metaphor in dictionaries. Unlike the prevailing tendency in monolingual lexicography bilingual dictionaries treat metaphorical senses explicitly or include some special features on metaphor “figurative labels” more frequently. In particular this occurs when both literal and metaphorical senses have the same translation in the target language or special glossed phraseologies are given for metaphorical usages. One of such dictionaries is the *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*, edited by Michael Rundel, first published in 2002.

### **Applications of the conceptual metaphor theory**

The developments in cognitive linguistics over recent decades have had a noticeable impact on the conceptual metaphor theory opening new perspectives for studies related to various aspects of that phenomenon. The important application of the theory has been in the areas of linguistics, literary theory, psychology, and politics etc. For instance, considerable body of research has been done on the metaphorical conceptualization of emotions (Omori 2008).

Cognitively-biased terminologists assume and build up their studies on the experientialist model of metaphorisation. The example here is the research carried out on a representative corpus of metaphorical terms designating material entities in the special domain of Mining. Besides, there are suggestions to construct a modern theory of terminology both on cognitive and terminological foundations (Alexiev 2004).

Cognitive approach to metaphor has received considerable attention of ESL practitioners, sociolinguists, psychologists, etc. Their studies have described various aspects of metaphor in economic discourse including contrastive cognitive analysis on the basis of different languages. A number of studies have drawn attention to the importance of metaphorical competence in relation to second language acquisition. Several researchers have found out that where students are explicitly taught metaphors, including contrasts between English metaphors and in their native language, they acquire vocabulary more effectively and with greater retention rates (Boers 2000).

Some researchers also propose to link research and pedagogy in Business English, whereby applied linguistic research findings are challenged to pedagogical practice. For

instance, the collaborative work of Janet Ho and Winnie Cheng (2016) critically investigates the use of emotion metaphors in a corpus of financial analysis reports of a bank produced during the credit crises from 2011 to 2012. The findings show that bank corporate culture is revealed by the use of emotion metaphors in their financial reports. The bank also uses varied metaphors to describe the emotions of investors. Important pedagogical implications for the bank, ESP teachers and members of the financial services professions are suggested as well. In the other relevant article (Skorczyńska-Sznajdar 2010) the contrastive analysis of metaphorical words and phrases from the business English textbook with the metaphors identified in a sample of corpus of business journal articles reveals only a slight overlap between textbook metaphors and those from the corpus sample. The author concludes that the corpus evidence, including frequency data, should be considered when selecting teachable metaphorical materials for Business English instruction.

Attention is also drawn to spoken economic discourse. The paper by MacArthur (2016) shows that metaphor plays a significant role in the way lecturers explain to visiting Erasmus students how exams or course contents should be approached and understood. Extracts from talks from academic conversations are examined with the aim of looking at different ways that ideas are expressed metaphorically. Another work by Dennis Tay (2016) explores deliberate metaphors across four contrasting discourse categories of psychotherapy talk, news articles, popular science articles, and political speeches. They demonstrate diverse strategic ways in which deliberateness is constructed across the four discourse categories.

## **Animal metaphors in economic discourse**

The study is devoted to the analysis of English animal expressions that take the structure of a metaphor and refer to economics including business and finance sectors. English expressions containing animal names are selected from several dictionaries as *Speaking of Animals: A Dictionary of Animal Metaphors* by Palmatier (1995), *The American Heritage Dictionary of Idioms: American English Idiomatic Expressions & Phrases* by Christine Ammer (2013) and typical contexts of their use are provided. The contemporary illustrative material comes from a range of online sources from newspapers, news sites, magazines, journals, open-access dictionaries, and also from our specialized reading.

Every expression which is analysed consists of an animal name that is used metaphorically. The main question of the study is what information is presented in the



source domain (i.e. ANIMALS) that is contained in the target domain (i.e. TRAIT DESCRIBING ECONOMICS). More precisely, what the name of animal mentioned in the expression refers to.

One of the metaphorical words relating to animals is *brand* (n.). A hot burning wooden stake or torch has been called *brand*, *brond* since at least 950 AD. *Brand* (v.) means “to impress or burn a mark upon with a hot stake or iron” (Palmatier 1995, 35). This verb usage, which has been known since the Middle Ages, is derived from the earlier name in Old English “*biernan*, *beornan*”, which is meant “to be on fire, metathetic” (Neufeldt 1988, 187). That can be the reason that the livestock that were branded were those that had little or no hair, such as the cattle, horses. As follows, the word derives from the 16<sup>th</sup> century practice of marking both manufactured products and livestock with a hot iron that bore the symbol of producer or owner. It does have the same meaning as the early form. Accordingly, in marketing terms *brand* comes from the meaning of the word as “an identifying mark or label on the products of a particular company” (Neufeldt 1988, 169–170). Today, to differentiate a company or a product many businesses use *brand* identity which includes logos, typography, colours, packaging, and messaging. Furthermore, over time *brand* has become associated with a level of credibility, quality and satisfaction in customers’ minds: e.g. “The business submitted requests for a new logo and *brand* design, to enhance their appeal to the consumer both visually and conceptually” (Fr.D). It can be assumed that the source domain concept for *brand* is MARK and is used to talk metaphorically about the target domain concept, i.e. MARK and other similar abstract concepts such as quality, sort, kind, grade, unique design, sign, and symbol.

The most popular expression in the language of economics nowadays seems to be a *bear market* (can also be said *bearish*). It means “a high but declining stock market” and might be used in the sentences: “And small-company shares, which soared 17% over the year, nearly fell into a *bear market* early in 2016” (Fried 2017, 65); “They have a relatively brief track record, making it unknown how they will behave in a *bear market*”; “How will they behave in a similar crisis or even just a garden-variety *bear market*?” (Leonhardt 2017, 88, 91). A *bear market* is a market for *bears* – those who follow the stock broker’s creed of “buy low, sell high” by selling their stock while the prices are high. This metaphor originated in England in a proverb about a man who sold a bearskin before killing the bear. Because the stockbroker sold his stock before the market “died,” he was called a bearskin jobber later shortened to *bear*. When humans who play the stock market perceive that prices have reached their peak and are about to decline, they sell their stock and go into hibernation, like the bear because they are pessimistic about any

rise in price in the near future. Therefore, it can be stated that *a bear market* as a metaphorical concept denotes DOWNWARD TREND it means that the source domain concept *a bear market* most often is used to talk metaphorically about the target domain concept, i.e. DOWNWARD TREND and other similar abstract concepts such as sluggish (in function), gloomy, stagnant, or state of suspended animation.

On the other hand, *a bull market* (can also be said *bullish*) means “a low but rising stock market,” e.g. “Wednesday marked an important milestone for the stock market: *the bull market* turned 3,453 days old, making it the longest market in American history [...] The current *bull market* started nearly a decade ago on March 9, 2009, near the end of the Great Recession, which weakened havoc on the American economy from December to June 2009” (Burke 2018, n.p.). This is the time to buy before stock prices go much higher. The one theory of how a *bull market* originated stems from the word’s etymology. “Bovine male animal”, from Old English *bula* meant “a bull, a steer”, from Old North *boli* “bull, male of the domestic bovine”, both from Proto-Germanic “bullon”, perhaps also from a Germanic verbal stem “belle” meaning “to roar”, which survives in some German dialects. The other possibility is that the Germanic root is from Proto-Indo-European “bhln”, from the root “bhel” meant “to blow, inflate, [or] swell” – terms that figuratively describe a rising market. In stock market sense “one who seeks to cause a rise in the price of a stock” the term started to be used on Wall Street in the late 19<sup>th</sup> century (OED). Thus, *a bull market* as a metaphorical concept denotes UPWARD TREND and is used to talk metaphorically about the target domain concept, i.e. UPWARD TREND and other similar concepts such as optimistic about gradual shift from a falling market (*a bear market*) to a rising market (*a bull market*), charging forward fearlessly, actively and impulsively or anticipating that the large purchase will encourage price rise.

Another example adjacent to the above mentioned expressions is *a lame duck* meaning “an ineffectual person; a failing business” (Neufeldt 1988, 756). The original allusion to a duck with clipped wings or injured webbed feet seems to have been applied to someone who could not pay his debts on the Stock Exchange and it was a slang word for “defaulter” in the mid-18<sup>th</sup> century (Flavell 1992, 108). Later, from the mid-19<sup>th</sup> century it developed new senses and became attached especially to officeholders, US politicians, whose term of office was nearly over and whose power, therefore, was waning. The expression can be used as a noun and adjective, particularly in phrases like *a lame duck company* “ailing company” or “a firm in financial difficulties”, *a lame duck manager* “ineffectual or helpless person”, *a lame duck industry* “inefficient, ineffective industry”, *a lame duck budget* “pre-election budget” and *a lame duck presidency*. In the latter sense it

is now widespread in England as well. In recent years (as of 2006) both George W. Bush and Tony Blair unable to see out further electoral victories were faced with such muttering, for example: “Is Blair a ‘*lame duck*’ Prime Minister?”; “There is no small irony in the fact that on November 15, *American’s lame duck president*, George W. Bush is hosting” (Phr.F). Because of the similarity, the idiom combines with *a bull market* and *a bear market* referring accordingly to rising and falling market, but *a lame duck* in the specifically stock trading context is now little used.

The following example of an animal that metaphorically relates to economics is *to play ducks and drakes (with)* or *make ducks and drakes of*. This expression comes from the game played by throwing a flat stone across the surface of water in such a way as to make it skim and skip before it finally sinks. Why the name was chosen is not clear. The game was known by this name by the late 16<sup>th</sup> century, and it was already a metaphor to refer “idly throwing something away or squandering resources” in the early 17<sup>th</sup> century (Siefing 2004, 88). In economic context the adaptation of *to play ducks and drakes* meaning “to behave recklessly, to throw money away” seems to have come directly from the throwing stones in the waterside: e.g. “He lost his job for *playing ducks and drakes* with the fund of corporation”; “We can’t go on *playing ducks and drakes* with the Company’s prosperity”, “You have no right *to play ducks and drakes* with money that has been entrusted to you” (SDO). Therefore, it can be stated that PLAY DUCKS AND DRAKES as a metaphorical concept denotes WASTE (money) and other similar abstract concepts, such as useless profitless spending (money).

A further example of domestic animal used metaphorically in the economic context is the expression *to kill the goose that lays the golden egg(s)*; the other version has *a hen* instead of *a goose*. It means “to destroy a reliable and valuable source of income (through greed)” (EOLD). There are several explanations for this expression. In 1484 W. Caxton translated into English a fable by Aesop which tells the tale about a man who owned miraculous goose that laid eggs of gold. However, he grew dissatisfied with its production of just one egg a day and killed it in the deluded expectation of finding a large quantity of gold inside it. Not only were there none, but the farmer had deprived himself of all of the eggs that would be laid in the future (Palmatier 1995, 222). There exist quite a lot of minor variations possible in the form such as, *to cook one’s/someone’s goose* which means “to ruin one’s/someone’s plans or chances of success”. In economic context it is generally used to refer to short-sighted actions, various regulations and rulings that destroy a reliable and valuable source of income: e.g. “By outsourcing American jobs, American companies are *killing the goose that lays the golden eggs*, the American consumer”;

“Therefore, as McCorwick warns, we should take great care that regulations in the name of global warming “*not kill the goose that lays golden eggs*” (EOLD). An altered form of the expression *the goose that lays golden eggs* is also found to refer to a promising business, innovative products especially at present of mobile industry, an investment, a service or high tax rates: e.g. “Like a *goose that lays golden eggs*, tourism brings in the buck of families, communities, regions and the entire nation. To enjoy its *golden eggs* for a long time, we have to...” (Nepomuceno 2016). Compare the following example: “Like *golden-egg laying* making innovative products is a process, one that Apple worked out three decades ago” (Elmer-Dewitt 2013, n.p.). Thus the source domain concept for *to kill the goose that lays golden eggs* is DESTROY (a source that makes a lot of money), and is used to talk metaphorically about the target domain concept DESTROY and other similar concepts such as, complete loss of means, solvency, downfall, to ruin something profitable, and to make bankrupt. While the source domain concept for *the goose that lays golden eggs* is MONEY-MAKER and other concepts such as, valuable source of profit, income, a promising business proposition, and chance for success.

The next example of wild animal expression is *a lion's share* which refers to the largest or best part of an allotment. The phrase derives from the plot of a number of fables ascribed to Aesop. There are two main types of story, which exist in several different versions. In a fable by Aesop, a lion is assisted by two other animals in killing a deer. When it comes to dividing up the spoils, the lion reminds the others that he is the King of Beasts, and he claims the entire carcass (Flavell 1992, 124). However, its meaning has slightly changed opposite to the rather negative generic sense and the phrase has acquired a positive connotation and may account for the largest part of credit, sales, profits, revenues and trading activities etc.: “The *lion's share* of the credit must go to our development team, who have worked tirelessly to bring this product to market for the holiday season”; “This man was much impressed with Ajax with the result that he agreed to train him for a *lion's share* of the profits of exhibiting him...” (Fr.D). “That should generate *lion's share* (\$15,9 billion) of the \$22,1 billion in TV revenues, CTA estimates” (MWD). Consequently, the source domain concept of the phrase corresponds metaphorically to the target domain concept MAJOR and other similar abstract concepts as bulk, mass, abundance.

The expression *beehive of activity/hive of activity* means “a busy, noisy, overcrowded place or scene” (Palmatier 1995, 22). This is a place where there are a lot of things happening and everyone is very busy. Its origin is not known. The first mention of this phrase in the meaning of “habitation of bees” from bee+hive (n.) can be found in the Canterbury

Tales by J. Chaucer in the 14<sup>th</sup> century (OED) A hive is a colony of honeybees, and a beehive is a wooden box for containing them. Inside the box, the worker bees are abuzz with the activity as they build the wax comb, feed the eggs that queen bee lays in the hexagonal cells, clean the cells after the eggs hatch, receive nectar from the “foraging” bees, manufacture honey in the empty cells (Palmatier 1995, 22). Such a scene is used figuratively of “a busy place” and has extended to other senses. In management it resembles a collaborative activity, a team of dedicated people brought together for a particular project, hard at work to achieve a goal or set of goals that might be duplicated in a business organization or situation, i.e. on the floor of the stock exchange, a bank, a firm or an office. For instance, “The company headquarters, some 100 blocks north of Times Square, is *a beehive of activity*”; “The auction hall is a teeming *hive of activity* with barely time to take a breath” (CED). In addition to the traditional business organization, at present we increasingly find virtual organizations and virtual teams where team members may never actually meet face-to-face: e.g. “The company’s expansion in the *beehive state* comes after a patent revealed that Amazon wants to create *beehive drone delivery* centers” (McGee 2017).

The meaning of the phrase *beehive of activity* refers to the informal idiom *as busy as a bee* “to be moving about quickly doing many things”. The Old English *beo* “bee” (n.) comes from Proto-Germanic *bion*, from Proto-Indo-European root *bhei* –“bee”, a stringing insect, living in societies under a queen and producing wax. It is used metaphorically for ‘busy worker’ since 1530s. (OED). The meaning of this idiom probably comes from comparison to the combined labour and social activity of the insect living in societies under a queen and producing wax and honey. The honey bee is constantly engaged in tasks that benefit the hive rarely stopping to rest until a task is done. This same level of industry is often considered admirable in people, especially those who benefit most directly from the efforts of the individual who is so engaged: “Professionals who keep on top of tasks might be described as being” *as busy as a bee* (CED).

The idiom, due to the significance, combines with the other metaphorical expression *busy as a beaver (building a new dam)* denoting “to be extremely busy, working hard and fast.” The comparison to *beaver* dates from the late 1700s, the variant from the late 1300s but the precise origin of this expression is not known. Perhaps it comes from the image of the beaver’s life which is not an easy one. It must cut down many trees, some of them large, along the side of the stream; it must arrange them in the form of a dam; and it must build a large lounge, with underwater entrances, before winter comes (Ammer 2013, 64). The following sentences might be a good example: “As CEOs tell it, rewarding

executives and employees with stock options makes them all *busy beavers* bent solely on increasing their company's value"; "*Busy beaver* President Clinton have been working hard in his final days (EOLD).

It can, therefore, be argued that the source domain concept for *a beehive of activity* is GREAT ACTIVITY and other similar senses of the target domain such as engaged, cooperative, very industrious, intensive, and hard-working. The next idiom *a cash cow* is business slang for "a source of easy and continuous profit or income it generates" (OBD). Although this practice term dates only from about 1970, *a milch cow* was used in exactly the same way from 1600. It stems from milche + cow meaning "cow in milk or kept for her milk" in the Middle English. Hence, the term *a cash cow* is analogous to *a milch cow* (a dairy cow) used on farms to produce milk, offering a steady stream of income with little maintenance cost.

The term *a cash cow* has its origin in a matrix developed by the Boston Consulting Group (BCG) in 1970, in which enterprises are classified as having positions in either a growing or a shrinking market, and with either a growing or shrinking total market share. An operation with a large market share in a growing or shrinking market is called "a *cash cow*." Because the *cash cow* has a high market share in a slowly growing market, it is generally able to maintain a profitable position (OBD). A well-established brand, a company or division of a company, a product, an investment or a service that are described as "*a cash cow*," once acquired and paid off, consistently generates a large, regular, predictable and positive cash flow that can be used to invest in markets that offer higher growth rates. Consequently, according to the matrix the idiom likens the flow of money from a *cash cow* to the flow of milk from an actual cow. For example, "some of the Wall Street's biggest investor *cash cows* by decade over a course of years, corporate titans like Exxon, Apple, and Microsoft have put a lot of money into the pockets of shareholders. As publicly traded companies widely held by investors around the world, one of their major functions is to return value to shareholders" (David and Shetty 2018). In the following example "*a cash cow*" refers to Starbucks Corporation. The article "Starbucks is Simply a Cash Cow" shows how the company has grown into a giant with revenues in the billions of dollars, continued to generate higher and higher profits and managed to take its shares higher as well (Levitt and Aaron 2017).

This term is also used in the socio-economic and political context: e.g. "Home Office has been accused of using UK-born children of immigrants as '*cash cows*' by charging extortionate sums for them to obtain citizenship fees" (Bulman 2018, n.p.). Subsequently, it can be assumed, that the source domain concept for *a cash cow* is

MONEY-MAKER and other similar senses of the target domain such as, money-spinner, source of profit, (sales, investment) revenue.

To sum up, the examination of several selected animal expressions shows that the origin of some of them is difficult to identify, and for the other it is possible to detect even more than one suggested source, so it is not possible to determine which one of them is right. For instance, *a bear market* whether it derives from biological characteristic of a hibernating animal, dormant state or is associated with a fable. Nevertheless, different groups of animals like domestic, wild, birds and insects are widely used in the conceptualization of abstract notions pertaining to economics and as has been demonstrated is a productive source to create terminological metaphors.

## Conclusion

Animals constitute a complex cognitive source, which, as such gives rise to extensive and intricate metaphorical expressions in economic discourse. Living creatures, especially those of noticeable size, leading active lives constitute very important and conspicuous stimuli, even if they hide from people's sight. They are, therefore, important elements of human perception of the world which are reflected in language. It should be noted that the study of animal terminology has always been popular with lexical semantics, and also those representing the formal attitude through the componential analysis studies; yet it seems that it is the theory of metaphorical concept that can help one to better understand how animals or animal expressions get their metaphorical meaning and find their way into the specialized language.

Animal expressions are open conceptual structures from which the language of economics can easily select any aspect, e.g., association with the combined labour and social activity of the insects (*a beehive of activity*); or industry and hard work of them (*busy as a bee*). In the case of some animal metaphors, their Proto-Indo-European or Old English source words disclose which particular characteristic was conceptualized, e.g., appearance, behaviour traits and biological features etc. There are animal metaphors whose source words do not disclose any concept that could have been singled out by the language of economics. However, some aspects held by them can be derived due to, e.g., their conspicuousness, relevance or associate with a myth or fable. The domestic animal expressions (*a cash cow, goose that lays golden egg*) are still quite relevant to the concept "source of living, income, profit, etc." in economic contexts as they focus on exactly the

same aspect of mental experience in the past. It is well known that animals have been bred since ancient times to mate them in order to produce offspring, which are then carefully raised, e.g., for food (a group of birds and fowl, e.g., the chicken, the duck, goose, turkey; the cattle, e.g., a cow, steer), for work (e.g., horses), and later for sale or for show (e.g. cats, dogs). It appears that the animal expressions under study are but a persuasive case why certain socio-economic processes are frequently understood in terms of some animal features.

## Abbreviations

CED Collins English Dictionary

EOLD The English Oxford Living Dictionaries

Fr.D The Free Dictionary

MWD Merriam-Webster Dictionary

OBD Online Business Dictionary

OED Online Etymology Dictionary

Phr.F The Phrase Finder

SDO Sentence Dictionary Online



## Works Cited

- Alexiev, Boyan. 2004. "Towards an experientialist model of terminological metaphorization." *Terminology* 10: 189–213.
- Boers, Frank. 2000. "Enhancing metaphoric awareness in specialized reading." *English for Specific Purposes* 19: 137–147.
- Ho, Janet, and Winnie Cheng. 2016. "Metaphors in financial analysis reports: How are emotions expressed?" *English for Specific Purposes* 43: 37–48.
- Kövecses, Zoltan. 2013. "The Metaphor – Metonymy Relationship: Correlation Metaphors are Based on Metonymy." *Metaphor & Symbol* 28: 75–88.
- Lakoff, George, and Mark Johnson. 2003. *Metaphors We Live By*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Lyman, Darryl. 1994. *Dictionary of Animal Words and Phrase*. New York: Jonathan David Publishers.
- MacArthur, Fiona. 2016. "Overt and covert uses of metaphor in the academic mentoring in English of Spanish undergraduate students at the European Universities." *Review of Cognitive Linguistics* 14: 23–50.
- Moor, Rosamund. 2004. "On specifying metaphor: an idea and its implementation." *International Journal of Lexicography* 2: 195–222.
- Omori, Ayako. 2008. "Emotion as a Huge Mass of Moving Water." *Metaphor & Symbol* 23: 130–146.
- Palmatier, Robert Allen, and Harold Lloyd Ray. 1989. *Sports Talk: A Dictionary of Sports Metaphors*. Westport and Connecticut: Greenwood Press.
- Rundel, Michael (ed.). 2002. *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*. Oxford: MacMillan Education.
- Skorczynska-Sznajdar, Hanna. 2010. "A Corpus-Based Evaluation of Metaphors in a Business English Text Book." *English for Specific Purposes* 29: 30–42.
- Tay, Dennis. 2016. "A variational approach to deliberate metaphors." *Cognitive Linguistic Studies* 3: 277–298.
- Ullman, Stephen. 1962. *An Introduction to the Science of Meaning*. New York: Barnes & Noble.

## Primary sources

- Ammer, Christine. 2013. *The American Heritage Dictionary of Idioms: American English Idiomatic Expressions & Phrases*. Boston and New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Bulman, May. 2018. "Home Office accused of using children of immigrants as a 'cash cow' with extortionate citizenship fees." *The Independent*, July 1, 2018. <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/child-immigrants-uk-home-office-citizenship-fees-immigration-amnesty-a8423491.html>.
- Burke, Michael. 2018. "The bull market breaks a new record on Wall Street. So what's a bull market?" *ABC News*, August 28, 2018. <https://abcnews.go.com/Business/Economy/bull-market-breaks-record-wall-street-bull-market/story?id=57358149>.
- Collins English Dictionary. 2018. "Beehive of activity." Accessed August 24, 2018. [www.collinsdictionary.com/dictionary/English/hive](http://www.collinsdictionary.com/dictionary/English/hive).
- David, Javier E., and Sameepa Shetty. 2018. "Wall Street's biggest cash cows include Apple Exxon, IBM." *CNBC*, July 27, 2018. <https://www.cnbc.com/2018/07/27/wall-streets-biggest-cash-cows-include-apple-ibm-microsoft-exxon.html>.
- Elmer-Dewitt, Philip. 2013. "Apple as the goose that laid the golden eggs. Five of them." *Fortune*, November 25, 2013. <http://fortune.com/2013/11/25/apple-as-the-geese-that-laid-the-golden-eggs-five-of-them/>.
- Flavell, Linda, and Roger Flavell. 1992. *Dictionary of Idioms and their Origins*. London: Kyle Cathie.
- Fried, Carla. 2017. "The 50 Best Funds to Buy and Hold." *Money* 46: 65–71. Accessed June 1, 2017. <http://time.com/money/author/carla-fried/-pdf>.
- Leonhardt, Megan. 2017. "The Right Robot for Your Money." *Money* 46: 87–95. Accessed June 1, 2017. <http://time.com/money/author/megan-leonhardt/-pdf>.
- Levitt, Aaron. 2017. "Starbucks is simply a cash cow." *Dividend.com*, February 15, 2017. [www.dividend.com/news/2017/02/15/starbucks-is-simply-cash-cow/](http://www.dividend.com/news/2017/02/15/starbucks-is-simply-cash-cow/).
- McGee, Chantel. 2017. "Amazon.com to create 1,500 full-time jobs at its first Utah fulfillment center." *CNBC*, July 5, 2017. <https://www.cnbc.com/2017/07/05/amazon-com-to-create-1500-full-time-jobs-at-its-first-utah-fulfillment-center.html>.
- Merriam-Webster Dictionary. 2018. "Lion's share." Accessed August 24, 2018. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/lion%27s%20share>.
- Nepomuceno, Ariel. 2016. "Why kill the goose that lay golden eggs?" *BusinessMirro*, November 23, 2016. [www.businessmirro.com.ph/why-kill-the-geese-that-lay-golden-eggs/](http://www.businessmirro.com.ph/why-kill-the-geese-that-lay-golden-eggs/).

- Neufeldt, Victoria (ed.). 1988. *Webster's New World Dictionary of American English*, 3<sup>rd</sup> college ed. New York: Simon & Schuster, Inc.
- Online Business Dictionary. 2018. "A cash cow." Accessed August 30, 2018. [www.businessdictionary.com/definition/cash-cow.html](http://www.businessdictionary.com/definition/cash-cow.html).
- Online Etymology Dictionary. 2018. "Beehive of activity." Accessed August 24, 2018. [www.etymonline.com/word/beehive#etymonline\\_v\\_26985](http://www.etymonline.com/word/beehive#etymonline_v_26985).
- Online Etymology Dictionary. 2018. "A bull." Accessed August 24, 2018. [www.etymonline.com/word/bull#etymonline\\_v\\_18053](http://www.etymonline.com/word/bull#etymonline_v_18053).
- Palmatier, Robert A. 1995. *Speaking of Animals: A Dictionary of Animal Metaphors*. Westport, Connecticut, and London: Greenwood Publishing Group.
- Sentence Dictionary Online. 2018. "To play ducks and drakes." Accessed June 1, 2018. <http://sentencedict.com/ducks%20and%20drakes.html>.
- Siefring, Judith (ed.). 2004. *The Oxford Dictionary of Idioms*. Oxford: Oxford University Press.
- The English Oxford Living Dictionaries. 2018. "To kill the goose that lays the golden eggs." Accessed August 27, 2018. [www.oxforddictionaries.com/definition/kill\\_the\\_goose\\_that\\_lays\\_the\\_golden\\_eggs](http://www.oxforddictionaries.com/definition/kill_the_goose_that_lays_the_golden_eggs).
- The English Oxford Living Dictionaries. 2018. "Busy as a beaver." Accessed August 30, 2018. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/beaver>.
- The Free Dictionary. 2018. "The lion's share." Accessed August 24, 2018. <http://idioms.thefreedictionary.com/the+lion%27s+share>.
- The Phrase Finder. 2018. "A lame duck." Accessed August 27, 2018. [www.phrases.org.uk/meanings/lame-duck.html](http://www.phrases.org.uk/meanings/lame-duck.html).



# **(Nie)oficjalna toponimia Sankt Petersburga**

**Róża Kochanowska**  
**Uniwersytet Warszawski**

## **Abstract**

Urban toponymy, both official and unofficial, is an extremely interesting field, worthy of a more detailed study. Particularly interesting is the word-building inventiveness of the inhabitants of St. Petersburg, a city with a complex history and one of the most important Russian cultural centers. The official toponymy of St. Petersburg is younger than the city itself, as only after 30 years of its existence the administration began to approve the street names already existing among the population. The unofficial toponymy is an ever-growing collection of names, to which every successive generation has added their part and which testifies to the well-deserved St. Petersburg's name as the Russian capital of culture. The methods of constructing unofficial toponyms can be divided into three groups. First: toponyms are based on the external appearance of the object; its shape, color, main feature and even location on the city map. The second group comprises metaphorical toponyms, which are created using metonymy, synecdoche and far-reaching associations with people living in the particular building or historical events. The last group consists of toponyms created by derivation and transformation of the official names, shortening of the name and/or suffixation. The article is accompanied by an annex containing a list of official and unofficial names (in Polish and Russian) in the form of a table, containing also the explanation of the origin of the given unofficial toponym.

**Keywords:** toponymy, St. Petersburg, urban nomenclature, unofficial names, urban folklore

### Abstrakt

Miejska toponimia zarówno oficjalna, jak i nieoficjalna jest niezwykle interesującym działem onomastyki i wartym dokładniejszego zbadania. Szczególnie interesująca jest inwencja słowotwórcza mieszkańców Petersburga, miasta ze złożoną historią i będącego jednym z najważniejszych kulturowych centrów Rosji. Oficjalna toponimia Petersburga jest młodsza niż samo miasto; dopiero po 30 latach jego istnienia administracja zaczęła zatwierdzać nazwy ulic, które funkcjonowały wśród zamieszkującej miasto ludności. Natomiast toponimia nieoficjalna jest wciąż rosnącym zbiorem nazw, do rozwoju którego przyczyniają się kolejne pokolenia, i która jest jednym z dowodów na zasłużone miano Petersburga jako stolicy rosyjskiej kultury. Sposoby tworzenia nieoficjalnych toponimów można podzielić na trzy grupy. Pierwsza z nich to toponimy bazujące na wyglądzie zewnętrznym obiektu; jego kształcie, barwie, głównej cesze, a nawet położeniu na mapie miasta. Druga to toponimy metaforyczne, które są tworzone za pomocą metonimii, synekdochy i daleko idących skojarzeń związanych np. z ludźmi zamieszkującymi dany budynek lub wydarzeniami historycznymi. Natomiast ostatnią grupę stanowią toponimy powstałe w procesie derywacji oraz przekształcenia nazwy oficjalnej, skrócenie tej nazwy oraz sufiksację. Ponadto niniejszy artykuł zawiera aneks ilustrujący wykaz nazw oficjalnych i nieoficjalnych (w j. polskim oraz rosyjskim) w formie tabeli z wyjaśnieniem pochodzenia danego toponimu.

**Słowa kluczowe:** toponimia, Petersburg, nazewnictwo miejskie, nazwy nieoficjalne, miejski folklor

W ciągu swego nieprzyzwoicie wręcz krótkiego istnienia Petersburg zgromadził taką liczbę tekstów, powiedzonek, cytatów, skojarzeń, tak ogromny zbiór pamięci kulturowej, że naprawdę może być uważany za unikalne zjawisko cywilizacji światowej. (Łotman 1993, 21)

Jurij Łotman, rosyjski teoretyk, historyk i semiotyk kultury, w przytoczonym powyżej cytacie zawarł całą złożoność i bogactwo kultury językowej Petersburga. Miasto nad Newą wyróżnia się bowiem na tle innych rosyjskich ośrodków nie tylko historią (odgórnie zaplanowane jako stolica), lecz także specyficzną strukturą społeczną. Od

momentu powstania Sankt Petersburg był ważnym centrum politycznym, kulturowym i naukowym. Ze względu na swoje położenie nad Morzem Bałtyckim w większym stopniu niż Moskwa był podatny na zachodnie trendy i idee oraz miał ułatwiony kontakt z kulturą europejską. Petersburg był (i jest) z jednej strony miejscem realizacji oficjalnej polityki historycznej, uwidaczniającej się również poprzez miejską toponimię, z drugiej zaś ośrodkiem niezależnej i alternatywnej myśli. „Wielka historia” wywarła trwale piętno na tkance miasta, również językowej. Petersburg był świadkiem tak doniosłych wydarzeń historycznych, jak powstanie dekabrystów, rewolucja październikowa czy dramatyczna blokada Leningradu.

Celem artykułu nie jest tworzenie nowego modelu toponimicznego, lecz bazując na obecnym stanie wiedzy zrekonstruowanie istotnego zjawiska powstawania i funkcjonowania nazw nieoficjalnych. Mimo iż toponimia nieoficjalna zawsze pozostawała w cieniu oficjalnej to warta podkreślenia jest wyjątkowość Petersburga – stolicy (oficjalnej i nieoficjalnej), jego roli kulturowej (i kulturotwórczej), obrazu społecznego i demograficznego oraz „opozycyjnej” opinii.

## Miejska toponimia

Miejska toponimia to zbiór symboli werbalnych, funkcjonujących w przestrzeni miejskiej. Odgrywa ona bardzo ważną rolę społeczną, z jednej strony odzwierciedlając sposób, w jaki mieszkańcy odbierają otaczający ich świat, z drugiej zaś pokazując mechanizmy osvajania przestrzeni miejskiej przez jednostkę przy pomocy nadawanych obiektom nazw. Toponimy wyrażają materialną i duchową sferę miejskiego życia i kultury, „odzwierciedlają językowe doświadczenie społeczeństwa – działające na poziomie świadomości społecznej i tradycji” (Gołomidowa 1995, 82). Na nazwy oficjalne wpływ mają również zmiany w świadomości społecznej, kultura popularna i różnorakie mody. Ponadto toponimy, zarówno oficjalne, jak i nieoficjalne, uczestniczą w realizacji kumulacyjnej funkcji języka, który jest swego rodzaju kulturowym archiwum, zawierającym wiedzę związaną ze sposobami postrzegania i interpretowania modeli tzw. kultury rzeczywistości i kultury wartości. W ten sposób toponimy odgrywają istotną rolę w przekazywaniu z pokolenia na pokolenie dziedzictwa kulturowego danego społeczeństwa komunikacyjnego (Handke 1994, 10–11).

W badaniach nad ludową toponimią nierzadko pojawia się opinia, że odzwierciedla ona nie tylko życie i kulturę ludzi ją tworzących, lecz także procesy historyczne

i społeczne. Dlatego też jeden obiekt może posiadać więcej niż jedną nazwę nieoficjalną, funkcjonującą w jakimś momencie w przeszłości lub nawet w jakiejś konkretnej sferze społecznej. Zdarza się, że nazwy oficjalne poddawane są społecznej krytyce, czasami do tego stopnia, że wysuwane są żądania ich zmiany. Natomiast nazwy nieoficjalne pojawiają się i znikają spontanicznie. Akceptowane jedynie na zasadach ogólnej zgody, nieużywane zanikają, a te silniej oddziałujące na wyobraźnię i wrażliwość mieszkańców utrzymują się i z czasem popularnością mogą dorównywać nazwie oficjalnej. Z racji ścisłego powiązania z konkretnymi wydarzeniami historycznymi lub osobami funkcjonowanie nieoficjalnej mikrotoponimii w świadomości użytkowników języka trwa najczęściej krótko. Jedynie niektóre nazwy funkcjonują w świadomości więcej niż jednego pokolenia. Z tego względu ich badanie i systematyzacja wydają się niezwykle ważne.

Zdaniem Tat'jany Golikowej toponimy są jednym z najważniejszych źródeł informacji o językowej i duchowej kulturze miasta. Język współczesnych miast bada się na wielu różnych płaszczyznach: lingwistycznej, językowo-społecznej, językowo-kulturowej itp. Natomiast nieoficjalna toponimia odnosi się do „ryzykownej” leksyki, znajdującej się poza granicami norm literackich, a jednocześnie nie zalicza się ani do dialektów terytorialnych, ani mowy potocznej (Golikowa 2014, 26).

Każde pokolenie tworzy nowe „słoje” nazewnicze, również przekształcając toponimy utworzone przez poprzednie generacje. Dzięki tej niestrudzonej inwencji językowej mieszkańców na przestrzeni trzech wieków historii Petersburga powstała różnorodna toponimia, będąca teraz niematerialnym narodowym pomnikiem kultury. W wypadku Petersburga nazwa oficjalna jest często tak przyćmiona przez nieoficjalną, że mieszkańcy nie zawsze są pewni, na cześć jakiego bohatera postawiony został dany pomnik czy pod jakim wezwaniem zbudowano daną cerkiew. Dobrym przykładem takiego zjawiska jest Sobór Zmartwychwstania Pańskiego nad Kanałem Gribojedowa, który w kolektywnej pamięci funkcjonuje już jedynie jako Spas-na-krowi (Cerkiew na krwi). Zdaniem wybitnego petersburskiego historyka, Nauma Sindałowskiego, w toponimach „jest dużo danej epoki i byłoby ogromnym grzechem to zlekceważyć” (Sindałowski 2000, b.p.).

Próba zrozumienia przestrzeni i miejsca jest nieodłącznym ludzkim dążeniem w systematyzacji postrzeganego świata. Dlatego też nazwy miejskie odgrywają znaczącą rolę jako znaki językowe, które z jednej strony tworzą przestrzeń społeczną, z drugiej zaś odzwierciedlają otaczającą rzeczywistość w społecznej percepcji (Handke 1994, 10). Z nieformalnymi, folklorystycznymi nazwami łączy się także kwestia rosyjskojęzycznego obrazu świata i rosyjskiej świadomości językowej. Przykład stanowi popularne w Petersburgu określenie: „żyć na Waśce” (Wyspie Wasiljewskiej), i jego przeciwieństwo „żyć



w Kupczino”. W świadomości mieszkańców miasta Wyspa Wasiljewska jest silnie związana z „dobrymi” rejonami Petersburga, wygodą i łatwym dostępem do innych części miasta. Natomiast Kupczino to rejon niebezpieczny, gdzie, jak mówią petersburżanie „nie chcesz oświecać sobie w nocy drogi komórką” oraz że „jest daleko i jest Kupczino” co jest synonimem przysłowiowego końca świata (Galcowa 2008, 58).

O sile petersburskich toponimów świadczy fakt, że często trafiały na karty wybitnej rosyjskiej literatury klasycznej. W twórczości pisarzy takich jak Aleksander Puszkina („Jeździec miedziany”, *Eugeniusz Oniegin*, *Dama pikowa*), Nikołaj Gogol (*Ożenek*, cykl *Petersburskie opowiadania*: „Szyneł”, „Portret”, „Newski Prospekt”), Fiodor Dostojewski (w kilkunastu utworach), oraz w poezji Anny Achmatowej i Osipa Mandelsztama znajdziemy całe bogactwo toponimicznych historycznych odniesień.

## Toponimia oficjalna

Historia pierwszych oficjalnych nazw Petersburga jest złożona. Dopiero po wielkich pożarach w latach 1736 i 1737, kiedy spłonęła znaczna część miasta, dekretem cesarzowej Anny Iwanowny Romanowej ustanowiono Komisję ds. zabudowań Petersburga. Zadania Komisji obejmowały kwestie planowania i zabudowy miasta, w tym standaryzację nazw miejskich. Pierwsze oficjalne nazwy zostały nadane na wniosek Komisji w 1738 r.; odtąd można mówić o narodzinach oficjalnej toponimii Petersburga. Następnie nazwy otrzymało siedemnaście najważniejszych ulic, pięć placów, pięć kanałów i piętnaście mostów. Wcześniej (przez 35 lat od momentu założenia miasta) lokalni mieszkańcy sami nadawali ulicom charakterystyczne nazwy, związane z wyróżniającymi je cechami lub nazwiskami właścicieli danego budynku (np. bogatych kupców). Niektóre obiekty otrzymały nazwy pochodzące od działających tam manufaktur, pobliskich cerkwi, a nawet stacjonujących w pobliżu miasta pułków wojskowych (Somina 1960, 3). Inną grupę stanowiły nazwy odzwierciedlające cechy lokalnego krajobrazu (Gorbaczewicz i Chabło 1985, 5).

W tym ogólnym zamieszaniu niektóre ulice miały w tamtym czasie nawet po kilka nazw. Próby uporządkowania tego toponomastycznego bałaganu podjęto w czasie panowania Katarzyny II, która nakazała umieszczenie na rogach ulic tablic z ich nazwami (Somina 1960, 3). W tamtym czasie nazwy oficjalne tworzone były za obopólną zgodą administracji i mieszkańców, toteż w XVIII wieku nie było podstaw do pojawienia się alternatywnej lub równoległej toponimii. Przetrwały najbardziej żywotne warianty nazw, co doprowadziło do stopniowego zanikania tych alternatywnych. Niemal do połowy

XIX wieku oficjalna toponimia w większości wypadków była zgodna z ludową i w praktyce administracyjnie zatwierdzano nazwy istniejące już w języku potocznym. Według Nauma Sindałowskiego właśnie z tego powodu w Petersburgu narodził się „zbiór toponimicznych kuriozów”, wyjątkowy i niemający odpowiednika w Rosji ówczesnej i współczesnej. Niektóre oficjalnie zarejestrowane nazwy są zniekształconą wersją nazwy potocznej. Za przykład może posłużyć nazwa jednej z najstarszych ulic w Petersburgu, Bol’szaja Zelenina, która pierwotnie była drogą prowadzącą do fabryki prochu strzelniczego (‘зеле’ /ziel’je/ – proch strzelniczy). Zatem mieszkańcy nazwali ulicę *Zieleniną*, która to nazwa wkrótce zmieniła się w ulicę Zelenina (choć z żadnym Zeleninem nie miała nigdy nic wspólnego). Ta ostatnia wersja weszła do oficjalnej toponimii (Sindałowski 2000, b.p.).

Postępująca urbanizacja wymusiła w połowie XIX wieku uporządkowanie miejskiej toponimii. Było to konieczne, ponieważ istniało wiele ulic o jednakowej nazwie (na przykład pięć Piaskowych i cztery Brudne). Nazwy ulic, nadane dekretemi Dumy Miejskiej, tworzone były jak w wypadku wielu innych miast według oczywistego schematu; głównie od rzek, miast i prowincji rosyjskich (np. Kijewskaja, Bronnickaja), na cześć głów panujących i bohaterów narodowych, a także upamiętniających istotne wydarzenia historyczne czy od wezwań znajdujących się w pobliżu cerkwi (np. Władimirskaja) (Somina 1960, 25).

Następny etap w rozwoju miejskiej toponimii rozpoczął się po rewolucji październikowej, kiedy „zwycięski lud” chciał „wyeliminować wszystko, co przypominało o mrocznej kapitalistycznej przeszłości miasta” (Gorbaczewicz i Chabło 1985, 6). W 1923 r. konieczność zmiany nazw miejskich w całym ZSRR została określona jako „naturalna konsekwencja rewolucji” (Nikitin 2001, 364). Socjalistyczne nazwy miejskie odzwierciedlają ideologiczny kontekst epoki i wraz z propagandowymi oraz politycznymi tekstami mają swój udział w wyrażaniu ideologicznej orientacji władzy i jej idei (Gołomidowa 1995, 79). W następstwie, słowa takie jak *czerwony*, *pionier*, *Komsomoł*, *proletariusz*, *1 maja*, *socjalizm*, *kołchoz* itp. na długi czas stały się bazą słowotwórczą nowych nazw miejskich w Rosji (Asanow 2014, 122). Na cześć wielkiego wodza rewolucji nie tylko zmieniono nazwę samego Petersburga (w 1924 r. decyzją II Zjazdu Rad ZSRR), lecz także wielu ulicom i placom nadano nowego patrona w osobie Włodzimierza Iljicza Lenina lub jego najbliższych współpracowników (F. Dzierżyńskiego, S. Kirowa, M. Kalinina i innych). Nazwami ulic zostały także „unieśmiertelnione imiona chwalebnych bojowników o wolność”, którzy zaatakowali Pałac Zimowy (Gorbaczewicz, Chabło 1985, 6), a inne toponimy pełne były rewolucyjnego patosu: Płoczzad’ Wosstania (plac

Powstania), Płoczzad' Proletarskoj Diktatury (plac Dyktatury Proletariatu), ul. Mira (ul. Pokoju) (Somina 1960, 38).

Toponimy upamiętniały także sukcesy narodu radzieckiego, nazwiska słynnych obrońców Leningradu, bohaterów Wielkiej Wojny Ojczyźnianej (np. ul. gen. B. Galstjana, pilotów A. Sawuszkina i A. Sewastjanowa) (Gorbaczewicz i Chabło 1985, 6). Jednakże w nazewnictwie nie obowiązywała jedynie tematyka „radziecka”, ponieważ zachowały się w nim również nazwy nie podążające za polityczną modą. Bowiem od połowy XIX wieku ulice położone blisko siebie otrzymywały nazwy zbliżone do siebie tematycznie np. w jednej z części miasta powiązane z gubernią połtawską (ul. Połtawskaja, Mirogradskaja, Romenskaja). Również w drugiej połowie XX w. szeroko wykorzystywano „tematyczny” system nazewnictwa, ale jego zakres znacznie się poszerzył; np. w dzielnicy Kupczino nazwy oscyływały wokół przyjaźni między krajami socjalistycznymi, a w nowych osiedlach na wyspie Wasiljewskiej dominowała tematyka morska (Gorbaczewicz i Chabło 1985, 7).

12 czerwca 1991 r. w Leningradzie odbyło się referendum, w którym 54% mieszkańców opowiedziało się za przywróceniem miastu jego historycznej nazwy. Leningrad ponownie stał się Petersburgiem, czego konsekwencją były liczne zmiany w toponimice. Niektóre nazwy związane z ideologią komunistyczną zostały zastąpione starymi, przedrewolucyjnymi toponimami lub nazwami nowoutworzonymi. Warto nadmienić, że w burzliwej historii Rosji XX wieku nazwy, towarzysząc zmianom kursu politycznego, zmieniane były tak często, że dla obywateli ZSRR stało się to czymś naturalnym (Nikitin 2001, 363).

W Sankt Petersburgu, nazewnictwem miejskim od dziesięcioleci zajmuje się Komisja Toponimiczna. Jest to międzyresortowy kolegialny organ doradczy, działający pod auspicjami Komisji Kultury Petersburga. Decyzje komisji rozpatruje i zatwierdza gubernator Petersburga. Komisja została utworzona 14 lutego 1925 r., kiedy uznano, że konieczna jest zmiana „carskich” i „religijnych” nazw miejskich. Zlikwidowana w czasie stalinowskich czystek w 1937 r., została odtworzona w latach 60. XX w. W dzisiejszej formie komisja funkcjonuje od 1991 roku, kiedy to zaczęto przywracać ulicom ich historyczne nazwy. W mieście nad Newą i jego okolicach przywrócono ich ponad sto czterdzieści.

Komisja działa według kilku istotnych zasad. Po pierwsze, decyduje, jaki jest cel danego toponimu, czy ma być punktem orientacyjnym, czy jedynie adresem. Przykłada wielką wagę do zachowania nazw historycznych, uznając je za dziedzictwo kulturowe. Kieruje się zasadami pisowni języka rosyjskiego, łatwością wymowy oraz stara się uwzględniać tradycje petersburskiej toponimii. Organ ten nie zezwala także na

upolitycznianie nazw. W wypadkach nadawania nazw związanych z konkretnymi osobami, komisji przyświeca daleko posunięta ostrożność i są one dopuszczane w bardzo rzadkich przypadkach dotyczących nowych obiektów. Zajmuje się również nazwami niefortunnymi, szczególnie w niehistorycznych rejonach miasta i usprawnieniem toponimicznej mapy, tj. eliminacją powtarzających się toponimów.

Każdy toponim jest złożoną wielowarstwową formą, nie ma więc jednego uniwersalnego kryterium, dotyczącego przywracania nazw historycznych. Ogólnie przyjętą zasadą jest, że toponim historyczny musi być znany od dawna, im dłużej bowiem jest używany, tym wyższa jest jego wartość historyczna i tym bardziej prawdopodobne, że również oficjalne dokumenty zawiera informacje o nim. Komisja sprawdza także, czy użycie starej nazwy jest rozpowszechnione oraz ocenia jej wartość historyczną i kulturową. Za przykład niech posłużą place Senacki i Sienny, związane z powstaniem dekabrystów, a także tzw. Petersburg Dostojewskiego (okolice domu Raskolnikowa, bohatera „Zbrodni i kary”). Weryfikuje się również jego wartość geograficzno-historyczną: czy zawiera informacje o historii danego obszaru, odzwierciedla proces powstawania miasta lub przypomina o bezpowrotnie utraconych obiektach miejskich, np. prospekt Wozniesienskij (śląd po zburzonej cerkwi Wozniesienskiej) (*Toponimiczeskaja* 2018, b.p.).

Proces przywracania nazw historycznych miał miejsce głównie w latach 90. XX w., natomiast w latach dwutysięcznych zdarza się to już sporadycznie. Jednakże w latach 2007–2008 przywrócono kilka ważnych nazw historycznych: Plac Senacki (d. Plac Dekabrystów), Most Błagowieszczeńskij (d. Most Porucznika Schmidta), ulica Kadetów (d. ulica Sjezdowskaja) (Razumow 2012, 167).

Interesującym zjawiskiem są tzw. zespoły toponimiczne: znajdujące się w pobliżu ulice, prospekty, place, mosty, stacje metra i stacje kolejowe otrzymują podobne nazwy – Mały i Duży prospekt Sampsonijewskij i Sampsonijewskij most, Lanskoe szosse, Lanskaja ulica, Lanskij most, stacja kolejowa „Lanskaja”.

## Toponimia nieoficjalna

Naum Sindałowski w książce *Gorodskije imiena wczera i siegodnia. Sud'by pietierburgskoj toponimiki w gorodskom folklorie* (Nazwy miejskie wczoraj i dziś. Losy petersburskiej toponimii w folklorze miejskim, 2014a) podaje, że od 1703 roku do chwili obecnej w Petersburgu pojawiło się ponad 10 tysięcy toponimów (Sindałowski 2014a, 2). Zdaniem autora petersburski folklor wyróżnia „wyrazista, demonstracyjna anty-oficjalność,

swego rodzaju bunt i szczerą opozycyjność” (Sindałowski 2000, b.p.). W ten sposób na przestrzeni stuleci pojawił się „wielotysięczny, stale rosnący słownik nazw, niosący olbrzymi ciężar informacyjny, semantyczny i psychologiczny” (Sindałowski 2000, b.p.). Toponimia nieoficjalna stanowi źródło informacji o różnorodnych przejawach życia społecznego i postawach ludzi wobec opresyjnej władzy. W czasach radzieckich miasto (jak cała Rosja) poddane było ideologizacji, co z kolei skutkowało społecznym ostracyzmem, najpełniej wyrażającym się poprzez nieoficjalne nazwy, charakterystyczne dla miejskiego folkloru. Mieszkańcy żartowali z licznych pomników Lenina, a także innych osób, miejsc mających szczególne znaczenie dla partii komunistycznej i kreowanej przez nią oficjalnej historii. Jednakże nawet w czasach stalinowskiego terronu humor nie opuszczał petersburżan. Warto przytoczyć tu żartobliwy wierszyk związany z urzędniczym molochem, Komitetem Wykonawczym Rejonu Kirowskiego: „Prospiekt Stacziek, dom sobacziek, tret’ja konura sprawa” (Prospekt Staczek, dom psów, trzecia buda po prawej) (Sindałowski 2000, b.p.).

W 2012 roku ukazała się „Nieoficjalna mapa Pitra” (Wałdin i Jerofiejew 2012). Władimir Wałdin i Alieksiej Jerofiejew na współczesną mapę miasta nanieśli nazwy nieoficjalne. Zachęcając do lektury autorzy przekonują, że pozwala ona „lepiej zrozumieć duszę miasta, które jest nie tylko zapiętym pod samą szyję surowym Sankt Petersburgiem, ale i Pitrem, gdzie piją portwajn i klną” (*Nieformalnaja* 2018, b.p.). W dołączonym do mapy indeksie zamieszczono zarówno nazwy oficjalne, jak i ich nieoficjalne folklorystyczne odpowiedniki, jak również wyjaśniono ich pochodzenie i opisano dokładne położenie geograficzne. Autorzy przytaczają wiele anegdotycznych epizodów, dających początek nazwom potocznym. Na przykład nazwa domu-komuny inżynierów i pisarzy (ul. Rubinsteina) – „Łza socjalizmu” funkcjonuje od lat 30., kiedy to mieszkająca tam poetka Olga Bergholz nazwała go tak, narzekając na mieszkanie bez kuchni w domu mającym symbolizować nowy socjalistyczny ład, a ustępującym urodą otaczającym go przedrewolucyjnym budynkom. Interesującym przykładem słowotwórczej wyobraźni mieszkańców Petersburga są popularne określenia Kalininskiego rajona (jednej z dzielnic Petersburga). W czasach radzieckich strumyk Murinskij podzielił ten rejon na dwa „kraje”. Z jednej strony FRG (ФРГ, Федеративная Республика Германии – Republika Federalna Niemiec) – skrót rozwijany ironicznie jako *Fieszenbel’nyj rajon Grażdanki* (Wytworna dzielnic Grażdanki) i GDR (ГДР, Германская Демократическая Республика – Niemiecka Republika Demokratyczna) – *Grażdanka dal’sze rucz’ja* (Grażdanka dalej od strumyka). Nazwy te w pełni oddawały charakter opisywanego miejsca – po jednej stronie strumyka były bowiem drogi, szkoły i pełna infrastruktura, z drugiej zaś jedynie domy i pustkowia

(Sokołow 2018, b.p.). Ostrze miejskiej satyry dotykało nie tylko miejsc, ale i pojedynczych obiektów. Bardzo charakterystyczny konny pomnik Aleksandra III ze względu na przysadzistą formę od dawna nazywany jest „Komodą”. Na jego temat krążyły po mieście anegdoty i wierszyki:

Стоит комод,	[Stoit komod,	Stoi komoda,
На комодe бегемот,	Na komodie biegiemot,	Na komodzie hipopotam,
На бегемоте обормот,	Na biegiemotie obormot,	Na hipopotamie głupiec,
На обормоте шапка,	Na obormotie szapka,	Na głupcu czapka,
На шапке крест,	Na szapkie kriest,	Na czapce krzyż,
Кто угадает,	Kto ugadajet,	Kto zgadnie,
Того под арест.	Towo pod ariest]	Tego aresztują.

## Schematy tworzenia toponimów nieoficjalnych

W toku analizy nieoficjalnych nazw miejskich Petersburga można wyodrębnić trzy podstawowe typy. Pierwszy bazuje na wyglądzie zewnętrznym danego obiektu oraz na prostych skojarzeniach, jakie budzi. Czynnikiem inicjującym może być w tym przypadku gama kolorystyczna, kształt, charakterystyczny detal architektoniczny lub umiejscowienie. Drugi typ opiera się na metaforach i w tym przypadku jest to proces bardziej złożony. Na formowanie się tego typu nazw ma wpływ cała gama skojarzeń: zasiedlające dany obiekt instytucje, dawni mieszkańcy, wydarzenia historyczne czy kulturowe, a nawet skryty opór przeciwko władzom. Wśród nich wymienić należy toponimy powstałe na skutek użycia synekdochy – tj. przeniesienia nazwy części (osobnego elementu obiektu) na całość lub przy pomocy transferu metonimicznego – tj. przeniesienia nazw osób związanych z danym obiektem (np. właścicieli domów, kupców, liderów partii, bohaterów literackich itp.). Do tej grupy należy również utworzenie nowej nazwy opisowej, najczęściej ironicznej (w celu nadania przedmiotowi innego, często wręcz przeciwnego znaczenia) lub w związku z wydarzeniami kulturalnymi lub historycznymi. Natomiast trzecim typem są nazwy derywowane słowotwórczo oraz przekształcenia nazw oficjalnych, jak np. zastępowanie oficjalnej nazwy obiektu innym, fonetycznie bliskim słowem, jednakże o odmiennym znaczeniu, lub zmiana liczby z pojedynczej na mnogą (Wasiljewa 2011, 267–269; Achmietowa 2010, 57–60; Golikowa 2014, 24, 30–34). Zjawiskiem oryginalnym dla czasów komunistycznych była również

abrewiacja i de-abrewiacja (ponowne, odmienne rozwinięcie skrótu) nazw oficjalnych lub kojarzących się w jakiś sposób z danym miejscem.

W przypadku Petersburga, za najbardziej rozpowszechnioną metodę słowotwórczą, charakteryzującą się najczęściej skróceniem słowa do dwóch, trzech sylab, można uznać redukcję nazwy oficjalnej połączoną z dołączeniem formantu sufiksalnego (sufiksu) lub prefiksального (prefiksu) wg. jednego z następujących schematów:

1. Baza słowotwórcza w l. pojedynczej lub mnogiej przekształcana jest rzeczownik w l. mnogiej lub temat toponimu przekształcany jest w rzeczownik w l. pojedynczej, przy tym w niektórych przypadkach otrzymujemy słowo pokrewne pierwotnemu toponimowi (np. Dworzec Bałtycki, stacja metra „Bałtijskaja” to „Bołty”).
2. Na bazie 3-,4-sylabowego toponimu tworzone jest 2-sylabowe słowo z akcentem na pierwszej sylabie, w rodzaju męskim z sufiksem *-uk (-ik)* (np. Tawriczeskij Ogród to Tawrik)
3. Toponim jest skracany do dwóch sylab (z akcentem na pierwszą) lub do trzech sylab (z akcentem na drugą) w wyniku czego powstaje toponim w rodzaju żeńskim z sufiksem *-ka- (-ka-)* (np. Stacja metra „Technologiczeskij Institut” to Technolożka).

Przy tym należy wspomnieć, że część pozostawiona po skróceniu słowa najczęściej sama nie przedstawia całości znaczeniowej (Achmietowa 2010, 60–62).

## Aneks

Niniejszy aneks zawiera nazwy zaczerpnięte z wielu źródeł. Jednakże po raz pierwszy zostały one podzielone na grupy ze względu na sposób ich tworzenia, według zaproponowanej przeze mnie typologii. Przytoczone zostały jedynie wybrane nazwy, najbardziej charakterystyczne dla danego typu. Za nadrzędny przyjęto podział toponimów według opisanych wyżej kategorii. Wydzielono toponimy związane z ogólnym wyglądem zewnętrznym obiektu, z metonimicznym źródłosłowem oraz przekształcenia derywacyjne. W obrębie tych typów zastosowano podział podrzędny, dzieląc toponimy na pomniejszych grupy.

## Zestawienie nazw oficjalnych i nieoficjalnych mikrotoponimii Petersburga

Nazwa oficjalna lub określenie opisowe	Nazwa nieoficjalna	Wyjaśnienie pochodzenia nazwy nieoficjalnej
<b>Ogólny wygląd zewnętrzny obiektu</b>		
<p><i>Монумент героическим защитникам Ленинграда на площади Победы</i></p> <p>Pomnik bohaterskich obrońców Leningradu na pl. Zwycięstwa</p>	<p><i>Стамеска; Мечта импотента; Памятник импотенту; Гвоздь; Труба</i></p> <p>Dłuto; Marzenie impotent; Pomnik impotent; Gwóźdź; Rura</p>	<p>Podłużna, wyciągnięta forma 48-metrowego granitowego obelisku na pustym placu przywodzi na myśl jednoznaczne skojarzenia.</p>
<p><i>Обелиск городу-герою Ленинграда у Московского вокзала.</i></p> <p>Pomnik miasta-bohatera Leningradu, w pobliżu Dworca Moskiewskiego</p>	<p><i>Каменный гвоздь; Мечта импотента; Отвертка; Пизанская башня; Стамеска; Страшный сон парашютиста; Фаллос в лифчике; Шампур; Шпindelъ; Штык</i></p> <p>Kamienny gwóźdź; Sen impotent; Śrubokręt; Krzywa wieża w Pizie; Dłuto; Koszmar spadochroniarza; Fallus w staniu; Rożen; Wrzesciono; Bagnet</p>	<p>Obelisk ma 36 metrów i jest zwieńczony złotą pięciopięcienną gwiazdą.</p>
<p><i>Храм Воскресения Христова</i></p> <p>Sobór Zmartwychwstania Pańskiego</p>	<p><i>Бонбоньерка; Шкатулка</i></p> <p>Bombonierka; Szkatułka</p>	<p>Sobór udekorowany jest różnobarwnymi dekoracjami.</p>
<p><i>Скульптуры китайских львов-стражей, на Петровской наб.</i></p> <p>Rzeźby chińskich lwów-strażników na nabrzeżu Pietrowskim</p>	<p><i>Жабы</i></p> <p>Ropuchy</p>	<p>Wizerunki lwów do złudzenia przypominają żaby.</p>
<p><i>Сквер справа от Казанского собора</i></p> <p>Skwer po prawej stronie Soboru Kazańskiego</p>	<p><i>Подкова</i></p> <p>Podkowa</p>	<p>Skwer ma kształt podkowy.</p>



Nazwa oficjalna lub określenie opisowe	Nazwa nieoficjalna	Wyjaśnienie pochodzenia nazwy nieoficjalnej
<p><i>Памятник императору Александру III (ул. Миллионная, 7; у входа в Мраморный дворец)</i></p> <p>Pomnik cara Aleksandra III (ul. Milionnaja, 7; przy wejściu do Pałacu Marmurowego)</p>	<p><i>Комод; Пугало; Бегемот</i></p> <p>Komoda; Straszycdło; Hipopotam</p>	<p>Ogromny i masywny pomnik cara przywodzi na myśl komodę, natomiast jego koń, w krążących po mieście anegdotach i wierszykach porównywany jest do hipopotama.</p>
<p><i>Спортивно-концертный комплекс «Петербургский» (пр. Юрия Гагарина, 8)</i></p> <p>Centrum sportowo-koncertowe „Petersburskie” (prospekt Gagarina 8)</p>	<p><i>Консервная банка; Круглый стадион; Шайба; Сарай</i></p> <p>Konserwa; Okrągły stadion; Krążek; Stodoła</p>	<p>Kompleks przypomina kształtem krążek do hokeja.</p>
<p><i>Площадь Ломоносова</i></p> <p>Plac Łomonosowa</p>	<p><i>Баранка; Бублик; Ватрушка</i></p> <p>Obwarzanek; Bajgiel; Drożdżówka</p>	<p>Plac jest okrągły, a ściany stojących przy nim domów mają żółty, kojarzący się z wypiekami kolor.</p>
Koloryt obiektu		
<p><i>Станция метро «Сенная площадь»</i></p> <p>Stacja metra „Plac Sienny”</p>	<p><i>Синяя</i></p> <p>Niebieska</p>	<p>Ściany peronu obłożone są niebieskimi płytkami.</p>
<p><i>Станция метро «Невский проспект»</i></p> <p>Stacja metra „Newski Prospekt”</p>	<p><i>Красная</i></p> <p>Czerwona</p>	<p>Ściany peronu obłożone są czerwonymi płytkami.</p>
Dominująca cecha		
<p><i>Московский проспект</i></p> <p>Moskiewski Prospekt</p>	<p><i>Аэродинамическая труба (Труба)</i></p> <p>Tunel aerodynamiczny (Tunel)</p>	<p>Prospekt jest szeroki i prosty, tak więc petersburżanie mówią, że „tam zawsze wieje i zawsze w twarz”.</p>
<p><i>Почтамтский мост</i></p> <p>Most Pocztowy</p>	<p><i>Пьяный мост</i></p> <p>Pijany most</p>	<p>Most kołysze się, gdy przechodzi po nim wiele osób jednocześnie.</p>
<p><i>Район вокруг Советских улиц</i></p> <p>Rejon wokół „Sowieckich ulic”</p>	<p><i>Пески</i></p> <p>Piaski</p>	<p>Najwyżej położona część miasta z suchym, piaszczystym gruntem.</p>

Nazwa oficjalna lub określenie opisowe	Nazwa nieoficjalna	Wyjaśnienie pochodzenia nazwy nieoficjalnej
<i>Памятник А. Сахарову на Васильевском острове (Площадь Академика Сахарова)</i> Pomnik A. Sacharowa na Wyspie Wasilewskiej (plac Akademika Sacharowa)	<i>Говно – памятник; Утомленный голубям</i> Gówno – pomnik; Zmęczony gołębiami	Pomnik Sacharowa szczególnie upodobały sobie gołębie.
<i>Большой Обуховский мост</i> Duży Obuchowski most	<i>Вантус</i> Wantus	Pierwszy i jak na razie jedyny niezwodzony most wantowy nad Nową.
Wyrazisty detal architektoniczny obiektu		
<i>Крыльцо Нового Эрмитажа</i> Portyk Nowego Ermitażu	<i>Атланты</i> Atlanci	W portyku znajdują się ogromne figury Atlantów.
<i>Аничков мост</i> Most Aniczkowski	<i>Мост шестнадцати яиц</i> Most szesnastu jaj	Zsumowana liczba jąder wszystkich rzeźb (czterech nagich jeźdźców i cztery konie) znajdujących się na moście.
<i>Ростральные колонны</i> Kolumny rostralne	<i>Факела</i> Pochodnie	Podczas świąt na kolumnach zapalane są gazowe pochodnie.
Położenie obiektu		
<i>Невский и Вознесенский пр. и Гороховая ул.</i> Prospekty Newski i Wozniesienskiej oraz ul. Gorochowaja	<i>Адмиралтейские лучи</i> Promienie Admiralicji	Ulice, rozchodzące się pod równymi kątami od budynku Admiralicji.
<i>Территория между храмом Спаса на Крови, Марсовым полем и Михайловским замком</i> Obszar między Soborem Zmartwychwstania Pańskiego (Cerkiew na Krwi), polem Marsowym i Zamkiem Michajłowskim	<i>Смертельный треугольник</i> Śmiercionośny trójkąt	Z wierchołkami trójkąta, oddalonymi od siebie o 300 metrów, związane są trzy dramatyczne wydarzenia – zabójstwo cara Pawła I, zabójstwo cara Aleksandra II, miejsce pochówku ofiar obu rewolucji 1917 roku.
<i>Психиатрическая больница святого Николая Чудотворца (на берегу реки Пряжки)</i> Szpital psychiatryczny im. Św. Mikołaja z miry (na brzegu rzeki Priażki)	<i>Пряжка</i> Priażka	Od nazwy rzeki, na brzegu której stoi szpital.

Nazwa oficjalna lub określenie opisowe	Nazwa nieoficjalna	Wyjaśnienie pochodzenia nazwy nieoficjalnej
<p><i>Перекресток, образованный улицами Разъезжей, Рубинштейна, Ломоносова и Загородным проспектом</i></p> <p>Skrzyżowanie utworzone przez ulice: Razjeżaja, Rubinsteina, Łomonosowa, Prospekt Zagorodnyj.</p>	<p><i>Пять углов</i></p> <p>Pięć rogów</p>	<p>Skrzyżowanie istniejące od lat 60. XVIII wieku, jedno z najbardziej znanych w Petersburgu.</p>
<b>Źródłosłów metonimiczny</b>		
<p><i>Санкт-Петербург</i></p> <p>Sankt Petersburg</p>	<p><i>Лёнинград; Гидасповбург; Собчакбург, Собчакстан, Путинбург</i></p> <p>Lonjagrad; Gidaspow-burg; Sobczak-burg; Sobczakstan; Putinsburg</p>	<p>Nazwy utworzone od imion lub nazwisk ludzi sprawujących władzę Petersburgu lub w kraju w konkretnym czasie (L. Breżniew, D. Gidaspow, A. Sobczak, W. Putin).</p>
<p><i>Александровский сад у Адмиралтейства</i></p> <p>Ogród Aleksandrowski przy budynku Admiralicji</p>	<p><i>Сашкин сад; Аликзадик</i></p> <p>Ogród Saszki; Alikzadik</p>	<p>Od zdrobnień imienia Aleksandra I – Sasza, Alik oraz zamiana słowa ‘<i>sadik</i>’ słowem ‘<i>zadik</i>’ (tyłeczek), ogród był uważany za miejsce spotkań homoseksualistów.</p>
<p><i>Дом на Малой Морской ул., 10</i></p> <p>Dom nr 10 na ul. Małej Morskiej</p>	<p><i>Дом пиково́й дамы</i></p> <p>Dom pikowej damy</p>	<p>W tym domu mieszkała księżna Golicyna, pierwowzór staruchy z powieści Puszkina „Dama pikowa”.</p>
<p><i>Кладбище Александрo-Невской лавры</i></p> <p>Cmentarz Ławry Aleksandra Newskiego</p>	<p><i>Музыкальная ограда</i></p> <p>Muzyczny szpaler</p>	<p>Pochowani są tu wielcy kompozytorzy – Glinka, Musorgski, Serow i inni.</p>
<p><i>Район расположенный между Сенной площадью, Казначейской и Гражданской улицами и Столярным переулком</i></p> <p>Obszar między placem Siennym, ulicami Graždanskaja i Kaznaczejskaja i Stolarnyjym pierieulkom</p>	<p><i>Зона Достоевского; Петербург Достоевского</i></p> <p>Zona Dostojewskiego; Petersburg Dostojewskiego</p>	<p>Okolice, w której mieszkali zarówno bohaterowie powieści Dostojewskiego, jak i sam pisarz.</p>

Nazwa oficjalna lub określenie opisowe	Nazwa nieoficjalna	Wyjaśnienie pochodzenia nazwy nieoficjalnej
<p><i>Станция метро «Чернышевская»</i></p> <p>Stacja metra „Czernyszewska”</p>	<p><i>Чтоделательная</i></p> <p>Corobiąca</p>	<p>Gra słowna związana z tytułem najbardziej znanej powieści Nikołaja Czernyszewskiego „Co robić?” («Что делать?»).</p>
<p><i>Скверик с памятником Екатерине II на площади Островского</i></p> <p>Skwer z pomnikiem Katarzyny II na pl. Ostrowskiego</p>	<p><i>Каткин сад</i></p> <p>Ogródek Kat’ki</p>	<p>Od zdrobnienia imienia Katarzyny II (Jekatieriny) – Kat’ka.</p>
<p><i>Городская психиатрическая больница им. И. И. Скворцова-Степанова</i></p> <p>Miejski szpital psychiatryczny im. I. Skworcowa-Stiepanowa</p>	<p><i>Скворечник; Скворцы</i></p> <p>Skworecznik; Skworcy</p>	<p>Od nazwiska patrona szpitala Iwan Skworcowa-Stiepanowa.</p>
<p><i>Современные высотки на пл. А. Собчака («Финансист» и торгово-фондовая биржа)</i></p> <p>Współczesne bloki na pl. A. Sobczaka („Finansista” i Giełda papierów wartościowych)</p>	<p><i>Зубы Собчака</i></p> <p>Zęby Sobczaka</p>	<p>Budynki na tym placu mają specyficzny kształt; skojarzenie z „Zębami Stalina”, wyrażeniem określającym wieżowce zbudowane w czasach stalinowskich.</p>
<p><i>Институт физиологии им. И.П. Павлова</i></p> <p>Instytut fizjologii im. I. Pawłowa</p>	<p><i>Собачник</i></p> <p>Sobacznik (Piesecznik)</p>	<p>Nazwa związana z najbardziej znanym eksperymentem Iwana Pawłowa „Odruch Pawłowa/Pies Pawłowa”.</p>

Nazwa oficjalna lub określenie opisowe	Nazwa nieoficjalna	Wyjaśnienie pochodzenia nazwy nieoficjalnej
<b>Użycie, najczęściej ironiczne, nowego określenia</b>		
<p><i>Санкт-Петербург</i></p> <p>Sankt Petersburg</p>	<p><i>Город, выстроенный на костях</i></p> <p>Miasto zbudowane na kościach</p>	<p>Legenda głosi, że przy budowie miasta zginęły tysiące ludzi, którzy zostali pochowani pod domami i ulicami miasta.</p>
	<p><i>Город смерти</i></p> <p>Miasto śmierci</p>	<p>Tak mówiono o Leningradzie podczas jego blokady i po niej.</p>
	<p><i>Город трех революций</i></p> <p>Miasto trzech rewolucji</p>	<p>Nawiązanie do rewolucji z 1905 roku, lutowej oraz październikowej z 1917 roku.</p>
	<p><i>Криминальная столица</i></p> <p>Kryminalna stolica</p>	<p>W latach 90. XX wieku znacznie wzrosła przestępczość; miasto było miejscem wielu głośnych zabójstw na zlecenie, również politycznych.</p>
	<p><i>Ленинградский Петербург; Ленинбург</i></p> <p>Leningradzki Petersburg, Leninburg</p>	<p>W okresie transformacji; jeszcze nie Petersburg, a już nie Leningrad.</p>
	<p><i>Северная жемчужина; Северная Венеция; Северная столица;</i></p> <p>Perła Północy; Wenecja Północy; Północna stolica</p>	<p>Nazwy związane są z położeniem geograficznym i urodą architektoniczną miasta.</p>
<p><i>Ул. Дыбенко, Крыленко, Антонова-Овсенко</i></p> <p>Ul. Dybenko, Krylenko i Antonowa-Owsiejenko</p>	<p><i>Поселок трёх хохлов</i></p> <p>Osiedle trzech chachłów</p>	<p>Nazwiska patronów tych trzech ulic kończą się na typowy dla ukraińskich nazwisk sufiks <i>-enko</i>. <i>Chachol</i> to obraźliwe określenie Ukraińców.</p>
<p><i>Невский проспект</i></p> <p>Newski prospekt</p>	<p><i>Невский брод; Бродвей; Бродик; Бродвей-центр;</i></p> <p>Newski Brod; Broadway; Brodik; Brodway-centr;</p>	<p>Skojarzenie z nowojorskim Broadwayem.</p>
	<p><i>Туристерия</i></p> <p>Turisterija</p>	<p>To najbardziej turystyczne i zatłoczone rejony Petersburga.</p>

Nazwa oficjalna lub określenie opisowe	Nazwa nieoficjalna	Wyjaśnienie pochodzenia nazwy nieoficjalnej
<p><i>Река Нева</i></p> <p>Rzeka Newa</p>	<p><i>Нева Петровна;</i> <i>Главный проспект;</i> <i>Нева-красавица</i></p> <p>Newa Petrowna; Główny prospekt; Newa-krasawica</p>	<p>Nazwy wskazują na emocjonalny stosunek petersburżan do rzeki Newy.</p>
<p><i>Станция метро «Адмиралтейская»</i></p> <p>Stacja metra „Admiralciejskaja”</p>	<p><i>Призрак</i></p> <p>Duch/Zjawa</p>	<p>Stacja przez kilka lat była zamknięta, więc składy metra przejeżdżały przez nią bez zatrzymywania się.</p>
<p><i>Станция метро «Московская»</i></p> <p>Stacja metra „Moskiewska”</p>	<p><i>Столичная</i></p> <p>Stolicznaja</p>	<p>Skojarzenie: Moskwa = stolica. Niektórym mieszkańcom może również kojarzyć się z marką popularnej wódki – „Stolichnaya”.</p>
<p><i>Храм Воскресения Христова</i></p> <p>Sobór Zmartwychwstania Pańskiego</p>	<p><i>Спас-на-крови;</i> <i>Храм-на-крови</i></p> <p>Spas-na-krowi; Chram-na-krowi (Cerkiew na krwi)</p>	<p>Sobór zbudowany w miejscu zabójstwa cara Aleksandra II.</p>
<b>Wygląd obiektu, nazwa powiązana z wydarzeniem historycznym</b>		
<p><i>Крейсер «Аврора»</i></p> <p>Krażownik „Aurora”</p>	<p><i>Утюг социализма;</i> <i>Красный утюг</i></p> <p>Żelazko socjalizmu; Czerwone żelazko</p>	<p>Symbol rewolucji październikowej. Kształt statku przypomina żelazko.</p>
<p><i>Памятник В.И. Ленину на Московском пр.</i></p> <p>Pomnik Lenina na Moskiewskim prospekcie</p>	<p><i>Ленин, танцующий лезгинку;</i> <i>Балерина</i></p> <p>Lenin, tańczący lezginkę; Balerina</p> <p><i>Под рукой</i></p> <p>Pod ręką</p>	<p>Poza, w jakiej przedstawiony został Lenin, przywodzi na myśl tancerza.</p> <p>Miejsce spotkań; postać Lenina ma wysoko wzniesioną rękę.</p>
<p><i>Памятник Петру I</i></p> <p>Pomnik Piotra I</p>	<p><i>Медный всадник;</i> <i>Медный вершник</i></p> <p>Jeździec miedziany</p>	<p>Pomnik nazywany jest tak od chwili napisania przez Puszkina poematu „Jeździec miedziany”.</p>

Nazwa oficjalna lub określenie opisowe	Nazwa nieoficjalna	Wyjaśnienie pochodzenia nazwy nieoficjalnej
Здание Газпрома «Лакhta Центр»  Budynek Gazpromu „Łachta Centr”	Кукурузина, Газо-скрѣб, Башня Саурона  Kukuruzina (Kolba kukurydzy); Gazo-skriob; Wieża Saurona	Strzelisty wieżowiec, najwyższy w Europie (87 pięter, z iglicą 462 m wysokości), jest uważany za pretensjonalny oraz za obce ciało w tkance miasta.
<b>Zamiana nazwy oficjalnej słowem fonetycznie bliskim, lecz o odmiennym znaczeniu</b>		
Санкт-Петербург  Sankt Petersburg	Сам Петербург  Sam Petersburg	Nazwa wskazująca na odrębność Petersburga od reszty Rosji i dumę jego mieszkańców.
Гостинный двор  Gostinyj dwor (dom towarowy)	Гостинный вор  Gostinyj wor	Zamiana słowa <i>dwor</i> (dwór) słowem <i>wor</i> (złodziej).
Императорская Академия художеств  Akademia Sztuk Pięknych	Академия убожеств  Akademia ubożestw	Zamiana słowa <i>chudożestw</i> (sztuk) na słowo <i>ubożestw</i> (biedy), w nawiązaniu do problemów materialnych absolwentów ASP.
Обводный канал  Obwodnyj Kanał	Обвонный канал  Obwonnyj kanał	Słowo <i>обводный</i> (okreźny) zastąpiono słowem <i>вонный</i> (śmierzący), z uwagi na zapach stojącej w kanale wody.
<b>Przekształcenie słowa lub jego skrócenie; często z dodaniem formantu sufiksального lub prefiksального</b>		
Александрo-Невская лавра  Ławra Aleksandra Newskiego	Алексашка; Александров храм  Aleksaszka; Chram Aleksandra	Od imienia Aleksandra Newskiego; formant sufiksalny <i>-ka</i> .
Казанская площадь  Plac Kazański	Казань; Казанка  Kazań, Kazanka	Od określenia <i>kazański</i> ; formant zerowy oraz formant sufiksalny <i>-ka</i> .
Купчино  Kupczino	Купчингаген; Нью-Купчино; Рио-де-Купчино; Купчинград; Купчага; Купчара, Чукчино  Kupczenhaga; Nowe Kupczino; Rio-de-Kupczino; Kupczingrad; Kupczaga; Kupczara; Czuczino	Dodanie formantów sufiksalnych i prefiksalnych <i>-grad</i> , <i>-haga</i> , <i>Rio-</i> itp.; ironiczne nawiązanie do Nowego Jorku, Rio-de-Janeiro i Kopenhagi oraz inne przekształcenia nazwy. Kupczino – nazwa cieszącej się złą sławą, „sypialni” Petersburga.

Nazwa oficjalna lub określenie opisowe	Nazwa nieoficjalna	Wyjaśnienie pochodzenia nazwy nieoficjalnej
<i>Петропавловская крепость</i> Twierdza Pietropawłowska	<i>Петропавловка</i> Pietropawłowka	Toponim-rzeczownik, utworzony na bazie przymiotnika; formant sufiksalny <i>-ka</i> .
<i>Обводный канал</i> Obwodnyj kanał	<i>Обводка</i> Obwodka	Toponim-rzeczownik, utworzony na bazie przymiotnika; formant sufiksalny <i>-ka</i> .
<i>Станция метро «Василеостровская»</i> Stacja metra „Wasileostrowskaja”	<i>Васька</i> Waśka	Toponim-rzeczownik, utworzony na bazie przymiotnika; formant sufiksalny <i>-ka</i> .
<i>Станция метро «Технологический институт»</i> Stacja metra „Technologiczeskij Institut”	<i>Техноложка;</i> <i>Технолажа</i> Technolożka; Technolaża	Toponim-rzeczownik, utworzony na bazie przymiotnika; formant sufiksalny <i>-ka</i> .
<i>Александринский театр</i> Teatr Aleksandryjski	<i>Александринка</i> Aleksandrinka	Od imienia patrona teatru – Aleksandra Puszkina (oficjalna nazwa to Rosyjski Państwowy Akademicki Teatr Dramatyczny im. A. Puszkina); formant sufiksalny <i>-ka</i> .
<i>Балтийский железнодорожный вокзал,</i> <i>Станция метро «Балтийская»</i> Dworzec Bałtycki, stacja metra „Bałtjiskaja”	<i>Болты; Балтика</i> Bołty; Bałtika	Derywacja dodatnia nazwy <i>Bałtycki/Bałtycka</i> z formantem sufiksальnym <i>-ka</i> oraz zastąpienie liczby pojedynczej liczbą mnogą.
<i>Гражданский проспект</i> Grażdanskij prospekt	<i>Гражданка</i> Grażdanka	Toponim-rzeczownik, utworzony na bazie przymiotnika; formant sufiksalny <i>-ka</i> .
<i>канал Грибоедова</i> Kanał Gribojedowa	<i>Грибанал</i> Gribanal	Kompozycja elementów dwóch członów nazwy oficjalnej: <b><i>grib(ojedowa)</i></b> i ( <b><i>ka</i></b> ) <b><i>nał</i></b> oraz interfiks <i>-a-</i> .
<i>Исаакиевский собор</i> Sobór Isaakijewski	<i>Исакий</i> Isakij	Skrót nazwy oficjalnej.
<i>Станция метро «Крестовский остров»</i> Stacja metra „Krestowski ostrow”	<i>Кресты</i> Kresty	Toponim-rzeczownik, utworzony na bazie przymiotnika; formant sufiksalny <i>-ty</i> oraz zastąpienie liczby pojedynczej liczbą mnogą.



Nazwa oficjalna lub określenie opisowe	Nazwa nieoficjalna	Wyjaśnienie pochodzenia nazwy nieoficjalnej
<p><i>Финляндский вокзал</i></p> <p>Dworzec Fiński</p>	<p><i>Финбан; Финиш; Финик</i></p> <p>Finban; Finisz; Finik</p>	<p>Toponim-rzeczownik, utworzony na bazie przymiotnika; formant sufiksalny <i>-ban</i> (w kryminalnym żargonie, oznaczającym dworzec lub drogę), <i>-isz</i> oraz <i>-ik</i>.</p>
<p><i>Лиговский проспект</i></p> <p>Ligowski prospekt</p>	<p><i>Лиговка</i></p> <p>Ligowka</p>	<p>Toponim-rzeczownik, utworzony na bazie przymiotnika, formant sufiksalny <i>-ka</i>.</p>
<p><i>Мариинский театр</i></p> <p>Teatr Maryjski</p>	<p><i>Мариинка</i></p> <p>Marinka</p>	<p>Toponim-rzeczownik, utworzony na bazie przymiotnika; formant sufiksalny <i>-ka</i>.</p>
<p><i>Петроградская сторона (Петроградский и Аптекарский острова)</i></p> <p>Pietrogradskaja storona (dzielnica miasta; wyspa Pietrogradskaja i Aptekarskaja)</p>	<p><i>Петроградка</i></p> <p>Pietrogradka</p>	<p>Toponim-rzeczownik, utworzony na bazie przymiotnika; formant sufiksalny <i>-ka</i>.</p>
<p><i>Таврический сад</i></p> <p>Tawriczeskij Ogród</p>	<p><i>Таврик; Таврига; Таврия</i></p> <p>Tawrik; Tawriga; Tawrija</p>	<p>Toponim-rzeczownik, utworzony na bazie przymiotnika; formanty sufiksalne: <i>-ik</i>, <i>-ga</i>, <i>-ja</i>.</p>
<p><i>Наличная улица</i></p> <p>Nalicznaja ulica</p>	<p><i>Безнал, Наличка</i></p> <p>Beznal; Naliczka</p>	<p>Toponim-rzeczownik, utworzony na bazie przymiotnika; formant sufiksalny <i>-ka</i> oraz formant prefiksalny <i>bez-</i>.</p>
<p><i>Станция метро «Гостиный двор»</i></p> <p>Stacja metra „Gostinyj dwor”</p>	<p><i>Гостинка</i></p> <p>Gostinka</p>	<p>Toponim-rzeczownik, utworzony na bazie przymiotnika; formant sufiksalny <i>-ka</i>.</p>
<p><i>Станция метро «Ломоносовская»</i></p> <p>Stacja metra „Łomonosowskaja”</p>	<p><i>Ломо, Ломы</i></p> <p>Łomo; Łomy</p>	<p>Skrót nazwy oficjalnej oraz zmiana liczby pojedynczej na liczbę mnogą.</p>
<p><i>Станция метро «Маяковская»</i></p> <p>Stacja metra „Majakowskaja”</p>	<p><i>Маяк</i></p> <p>Majak</p>	<p>Skrót nazwy oficjalnej; <i>маяк</i> oznacza „latarnię morską”.</p>

Nazwa oficjalna lub określenie opisowe	Nazwa nieoficjalna	Wyjaśnienie pochodzenia nazwy nieoficjalnej
<p><i>Станция метро «Проспект Просвещения» и сам Проспект Просвещения</i></p> <p>Stacja metra „Prospekt Proswieszczeniija” oraz sam prospekt</p>	<p><i>Просвет</i></p> <p>Proswiet</p>	<p>Skrót nazwy oficjalnej; <i>просвет</i> oznacza „przebłysk”, „prześwit”.</p>
<p><i>Станция метро «Пушкинская»</i></p> <p>Stacja metra „Puszkinskaja”</p>	<p><i>Пушка</i></p> <p>Puszka</p>	<p>Derywacja ujemna; <i>пушка</i> oznacza „armatę”.</p>
<p><i>Станция метро «Старая Деревня»</i></p> <p>Stacja metra „Staraja Dieriewnija”</p>	<p><i>Старуха</i></p> <p>Starucha</p>	<p>Toponim-rzeczownik, utworzony na bazie przymiotnika; formant sufiksalny <i>-ucha</i>; nadanie toponimowi nowego znaczenia.</p>
<b>Abrewiacja lub de-abrewiacja nazwy oficjalnej</b>		
<p><i>Гражданка</i></p> <p>Grażdanka (rejon Sankt Petersburga)</p>	<p><i>ГДР; Говенный Демократический Район; Гражданка Дальше Ручья; Гораздо Дальше Ручья; Гражданская Демократическая Республика</i></p> <p>GDR; Gówniany Demokratyczny Rejon; Graždanka Dalej od Rzeczeki, Graždanskaja Demokratyczna Respublika</p>	<p>(<i>ГДР – Германская Демократическая Республика – NRD</i>) Abrewiacja określenia „Grażdanka” do GDR, następnie, nadająca nowy sens de-abrewiacja. Nazwy wskazujące na oddalenie dzielnicy od centrum.</p>
<p><i>Парк ЦПКиО (Центральный парк культуры и отдыха им. С.М. Кирова)</i></p> <p>Park SPKiO (Centralny park kultury i odpoczynku im. S. Kirowa)</p>	<p><i>Цыпочка</i></p> <p>Cypoczka (Łańcuszek)</p>	<p>De-abrewiacja skrótu nazwy oficjalnej i utworzenie nazwy nieoficjalnej brzmiącej podobnie do samego skrótu.</p>
<p><i>Памятник Александру Невскому на площади Александра Невского</i></p> <p>Pomnik Aleksandra Newskiego na pl. Aleksandra Newskiego</p>	<p><i>Бред Сивой Кобылы</i></p> <p>Bried Siwoj Kobyły (Brednie Siwej Kobyły)</p>	<p>De-abrewiacja inskrypcji na postumencie – BSK (Baltijskaja stroitel' naja kompanija).</p>

Materiał zawarty w tabeli zaczerpnięto z następujących źródeł: Naum Sindałowski, *Gorodskije imiena wczera i siegodnia. Sud'by pietierburgskoj toponimiki w gorodskom folklorze* (Nazwy miejskie wczoraj i dziś. Losy petersburskiej toponimiki w miejskim folklorze, 2014a), Naum Sindałowski, *Słowar' Pietierburżca. Leksikon siewiernoj stolicy. Istorijskaja i sowriemiennost'* (Słownik petersburżanina. Leksykon północnej stolicy. Historia i współczesność, 2014b), Władimir Waldin i Aleksiej Jerofiejew, *Nieformalnaja karta Pitiera* (2012).

## Bibliografia

- Achmietowa, Marija. 2010. *Zamietki o nieoficyjalnoj russkoj urbanonimii*. „Woprosy onomastiki” 9: 53–68
- Asanow, Aleksiej. 2014. *Urbanonimija goroda Tambowaw lingwokognitiwnom aspiektie*. Tambow: Tambowskij gosudarstwiennoj uniwersitet imieni G.R. Dierżawina.
- Galcowa, Anna. 2008. *Lingwokulturologiczeskijpotiencyał, pietierburgskich mikro- i makrotoponimow*. „Mir russkogo słowa” 4: 57–59.
- Golikowa, Tatjana. 2014. *Oficyalnyje vs.nieoficyalnyje godonimy Moskwy: modieli transonimizacyi*. „Naucznyj dialog” 33: 24–36.
- Gołomidowa, Marina. 1995. *Urbanonimy w kontiektie kultury sowriemiennogo goroda*. „Jeżegodnik Nauczno-issledowatielskogo instituta russkoj kultury. 1994” b.n.: 76–86.
- Gorbaczewicz, Kiriłł, i Jewgienij Chabło. 1985. *Poczemu tak nazwany? O proischożdienii nazwanij ulic, płuszczadiej, ostrowow, riek i Mostow Leningrada*. Leningrad: Lenizdat.
- Handke, Kwiryna. 1994. *Nazwy miejskie jako znaki i symbole kulturowe*. W *Nazewnictwo miejskie Warszawy jako element społecznej przestrzeni miejskiej*, pod redakcją Marii Witrzens-Olickiej, 10–16. Warszawa: Związek Dzielnic-Gmin Warszawy, Urząd Miasta Stołecznego Warszawy.
- Łotman, Jurij. 1993. *Izbrannyje statji*. Talin: Aleksandra.
- Nieformalnaja karta Pitiera: Slezja socyalizma, portwieszok i porugiwanija*. 2018. Dostęp. 23.12.2018. <https://regnum.ru/news/1577415.html>.
- Nikitin, Siergiej. 2001. *Koncepcyja sowietskogo toponima (po archiwnym matieriałam pierwych let sowietskoi wlasti – 1918–1926 gg)*. *Toponimia i oronimia*, pod redakcją Aleksandry Cieślukowej i Barbary Czopek-Kapciuch, 66–69. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Razumow, Roman. 2012. *Sowriemiennaja koncepcyja urbanonima w Rossii*. „Jarosławskij pedagogiczeskij wiestnik” 2: 46–51.
- Sindałowski, Naum. 2000. *Mifologija Pietierburga: Oczerki*. Sankt-Petersburgg: Norint.
- Sindałowski, Naum. 2014a. *Gorodskije imiena wczera i siegodnia. Sud'by pietierburgskoj toponimikiw gorodskom folklorie*. Sankt-Petersburg: Centrpoligraf.
- Sindałowski, Naum. 2014b. *Słowar' Pietierburżca. Leksikon siewiernoj stolicy. Istorija i sowriemiennost'*. Sankt-Petersburg: Centrpoligraf.

- Sokołow, Andriej. 2018. *Nieformalnaja karta Pitiera – szutocznyj szarż na ulicy SPb*. 2018. Dostęp 23.12.2018. <https://topspb.tv/news/news11610/>.
- Somina, Rimma. 1960. *Leningrad w nazwanijach ulic*. Leningrad: Obszczestwo po rasprostranieniju politiczeskich i naucznych znanij RSFSR.
- Toponimiczeskaja komissija*. 2018. Dostęp 23.12.2018. <https://spbculture.ru/ru/toponyms/toponimicheskaya-komissiya/>.
- Wałdin, Władimir, i Aleksiej Jerofiejew. 2012. *Nieformalnaja karta Pitiera*. Sankt-Petersburg: Diskus Miedia.
- Wasiljewa, Tatjana. 2011. *Sposoby obrazowanija nieoficyalnych urbanonimow: mietafori-czeskije i mietonimiczeskije naimienowanija*. „Izwestija wuzow. Sierija Gumanitar-nyje nauki” 4: 266–269.



# ***Frazeologiczny obraz świata w aspekcie lingwistyki antropologicznej (na przykładzie funkcjonowania związków frazeologicznych we współczesnym języku rosyjskim)***

**Elwira Stefańska**

**Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie**

## **Abstract**

According to the demands of anthropological linguistics, the changes taking place in every language, especially in its lexical-phraseological system, allow for an observation of how specific areas of knowledge, culture and activity of native speakers of a given language develop as well as the development of self-awareness of a particular personality and the entire language community. Phrasemes play a crucial role in this respect. From the perspective of research on neo-philology, anthropological linguistics, intercultural communication theory, phraseologies (idioms) are perceived as special verbal signs that are characterized by multifunctionality, pictoriality, specific reflection of the linguistic (phraseological) image of the world. The semantic structure of phraseological compounds contains cultural elements. Due to the above-mentioned specific features and the properties of phraseological compounds, they are widely used in contemporary media and various forms of communication activity of language users, deepening and enriching the content of their statements. They were ascribed by contemporary linguists to so-called *pragmas* and *lingvoculture*. This study serves to confirm the above-mentioned theses. Based on the analysis of the subject literature, specific examples (on the material of the Russian and Polish language), theoretical conclusions of the article are to characterize the phraseological phrases of the contemporary Russian language

as specific communicative units, socially and culturally marked as well as an analysis of examples of their use in contemporary discourse from the perspective of communication theory and anthropological linguistics.

**Keywords:** anthropological linguistics, linguistic image of the world, phraseological relationships, semantic structure of phraseological units, media discourse

### Abstrakt

Zgodnie z postulatami lingwistyki antropologicznej zmiany zachodzące w każdym języku, przede wszystkim w jego systemie leksykalno-frazeologicznym, pozwalają zarówno na obserwację tego, w jaki sposób rozwijają się konkretne dziedziny wiedzy, kultury oraz działalności rodzimych użytkowników danego języka, jak również obserwowanie rozwoju samoświadomości konkretnej jednostki i całej społeczności językowej. We wskazanym aspekcie szczególną funkcję pełnią związki frazeologiczne. Z perspektywy badań neofilologii, lingwistyki antropologicznej i teorii komunikacji międzykulturowej związki frazeologiczne (idiomy) są szczególnymi znakami werbalnymi, które cechują wielofunkcyjność, obrazowość, a także specyficzne odzwierciedlenie *językowego (frazologicznego) obrazu świata*. Struktura semantyczna związków frazeologicznych zawiera elementy kulturologiczne. Związki frazeologiczne ze względu na wyżej wymienione cechy oraz swoje właściwości znajdują szerokie zastosowanie we współczesnych mediach i rozmaitych formach działalności komunikacyjnej użytkowników języka, pogłębiając i wzbogacając treść ich wypowiedzi. Współcześni lingwiści (J. Bałło, G. Balykowa, Ł. Bujanowa, J. Kowalenko, N. Kowalowa i inni) zaliczają je do tak zwanych *pragmemów* i *lingwokulturomów*. Niniejsze opracowanie służy potwierdzeniu wyżej wymienionych tez. W oparciu o literaturę przedmiotową, przytoczone w opracowaniu przykłady (na materiale języka rosyjskiego i polskiego) oraz przesłanki o charakterze teoretycznym celem artykułu jest scharakteryzowanie związków frazeologicznych współczesnego języka rosyjskiego jako specyficznych jednostek komunikatywnych, nacechowanych społecznie i kulturowo, jak również analiza przykładów ich zastosowania we współczesnym dyskursie medialnym z perspektywy teorii komunikacji i lingwistyki antropologicznej.

**Słowa kluczowe:** lingwistyka antropologiczna, językowy obraz świata, związki frazeologiczne, struktura semantyczna jednostek frazeologicznych, dyskurs medialny



## 1. Miejsce lingwistyki antropologicznej wśród dyscyplin humanistycznych

Lingwistyka antropologiczna to doktryna interdyscyplinarna, której celem jest wieloaspektowa charakterystyka oraz analiza zjawisk językowych. Autorzy antropologicznej teorii języka (J. Aitchison, K. Bühler, A. Gehlen, S. Griniew, G.H. Mead, J.F. Nosowicz, H. Picht, P. Thomas i inni) podkreślają jej szczególną rolę oraz znaczące miejsce wśród pozostałych nauk filologicznych. Dyscyplina ta stale się rozwija, dzięki czemu pozwala na charakterystykę oraz analizę języka jako systemu werbalnego w oparciu o specyfikę kultury, zachowania społeczne oraz działalność ludzką (czynniki etniczne, społeczne, kulturowe, kognitywne, psychologiczne) (Griniewicz, Nosowicz 2014). Badania antropolingwistyczne powinny opierać się przede wszystkim na „trzech zasadniczych filarach, a są nimi: język, kultura i komunikacja” (Griniewicz, Nosowicz 2014, 19).

J. Porajski-Pomsta wnioskuje, że z perspektywy teorii komunikacji i kognitywizmu w językoznawstwie „badania języka to badanie ogólnych procesów poznawczych. Język ludzki jest właściwością ludzkiego umysłu i jako taki jest rozpatrywany w szerokim kontekście psychologicznym, socjologicznym i kulturowym: jest obrazem naszego świata, a więc kontekstem, w jakim należy go widzieć, jest świat” (2002, 61). W związku z powyższym, przedmiotem badań językoznawstwa antropologicznego jest ewolucja kultury i myślenia człowieka, postrzegania przez niego otaczającej rzeczywistości, tj. działalności kognitywnej, pod kątem odzwierciedlenia owych zjawisk w języku, a przede wszystkim w jednostkach nominatywnych – leksykalnych i frazeologicznych.

Zgodnie z prawem relatywizmu językowego Sapira-Whorfa podział na języki mniej lub więcej doskonałe jest bezpodstawny, ponieważ każdy język jest odzwierciedleniem światopoglądu kształtowanego w ramach konkretnej społeczności językowej (Sapir 1921; Whorf 1982). Różnorodność języków jest uwarunkowana różnorodnością kultur i sposobów postrzegania świata, natomiast wspólne (uniwersalne) cechy występujące w różnych językach mogą świadczyć „o wspólnocie myślenia ludzi różnych kultur” (Griniewicz, Nosowicz 2014, 22). W ramach lingwistyki antropologicznej istotna jest analiza ewolucji języka oraz myślenia człowieka zarówno w filogenezie, jak i w ontogenezie (Grinew-Griniewicz i in. 2008).

Interdyscyplinarny charakter lingwistyki antropologicznej polega na tym, że zajmuje ona określone miejsce wśród dyscyplin pokrewnych, do których zalicza się epistemologię, logikę, semiotykę, biologię, antropologię, archeologię, teorię sztucznej inteligencji, psychologię wieku (psychologię rozwojową), psychologię edukacyjną, psychologię

poznawczą (kognitywną), etnolingwistykę, lingwistykę kognitywną, kulturologię itp. (Griniew-Griniewicz i in. 2008, 11). W związku z powyższym nie podlega zakwestionowaniu stwierdzenie, że lingwistyka antropologiczna to dyscyplina humanistyczna, ponieważ przymiotnik *humanistyczny* definiuje się jako: „1. odnoszący się do nauk mających za przedmiot badań człowieka jako istotę społeczną. 2. wynikający z przekonania, że człowiek jest najwyższą wartością” (PWN 2018, b. p.)

W XXI wieku ukształtowały się następujące kierunki (module) badań lingwistycznych: „język – kultura – komunikacja – dyskurs – działalność człowieka”, które również należą do obszaru badań priorytetowych lingwistyki antropologicznej.

Z perspektywy badań antropolingwistycznych ważne miejsce wśród jednostek językowych nacechowanych kulturowo i społecznie zajmują związki frazeologiczne, które występują w charakterze przedmiotu badań niniejszego studium.

## **2. Związki frazeologiczne jako jednostki nominatywne. Specyfika ich struktury semantycznej**

Związki frazeologiczne można rozumieć jako nominatywne jednostki językowe, które służą do pośredniego określania pojęć i nazewnictwa obiektów czy zjawisk otaczającego świata przez pryzmat różnorodnych doświadczeń człowieka jako uczestnika określonej kultury i członka społeczności językowej. Zawierają one porównania, skojarzenia czy analogie związane z postrzeżeniami człowieka dotyczącymi obserwowanych zjawisk i pojęć. System leksykalny przeważającej większości języków zawiera szeroki zakres wspomnianych jednostek: na przykład, rosyjskie *кот заплакал, на воре шапка горит, работать снытя рыкава*; angielskie *build castles in the sky, cut someone down to size, be gobsmacked*; polskie *nudne jak flaki z olejem, znaleźć się między młotem a kowadłem, bułka z masłem*; niemieckie *mit Ach und Krach, ins Garn gehen, wie Gott in Frankreich leben*; francuskie *à bon chat, bon rat, avoir part à quelque chose, etre en feu*; hiszpańskie *A buenas horas, mangas verdes, Cantar las cuarenta, Cargar con el muerto (a otro)*. Struktura semantyczna związków frazeologicznych nie zawiera (z nielicznymi wyjątkami) tak zwanych „naukowych”, precyzyjnych elementów semantycznych (semów), za pomocą których można interpretować i określać semantykę większości konkretnych pojęć. Struktura semantyczna związków frazeologicznych najczęściej wiąże się z ocenianiem, scharakteryzowaniem lub określaniem (wartościowaniem) osób (*птица высокого полёта, мастер на все руки, тонкая натура, верста коломенская, от горшка*

два вершка), zjawisk (чёрт ногу сломит, конец света, ни зги не видно), czynności (lub braku czynności) (намылить голову, валять дурака, витать в облаках, считать ворон, лежать на печи), ilości (хоть пруд пруди, вагон и маленькая тележка, кот заплакал), jakości (тютелька в тютельку, комар носа не подточит) itp. Za pomocą przedstawionych powyżej jednostek „często dokonuje się wartościowania” (Stypa 2007–2008, 226).

W literaturze przedmiotowej wyróżnia się zróżnicowane stopnie łączliwości oraz zespolenia wyrazów stanowiących elementy związków frazeologicznych: związki luźne (деловое общение, небеска блузка); związki łączliwe (wymiennoczłonowe) (злой как волк (собака, шакал itp.); stałe związki frazeologiczne – idiomy (бить баклуши, śmietanka towarzyska, trzymać język za zębami itp.). Komponenty stałych związków frazeologicznych „tracą swoje znaczenie na rzecz całości, która ma charakter przenośny” (Bereda i in. 1993, 222). Mimo że zróżnicowanie stopnia łączliwości oraz zespolenia wyrazów jako elementów związków frazeologicznych wydaje się jak najbardziej uzasadnione, jednak w praktyce nie zawsze można precyzyjnie określić w/w stopień w każdym konkretnym przypadku i jednoznacznie zaliczyć ten czy inny związek wyrazów do określonej grupy. Niemniej wychodząc z założenia, że wspomniane zróżnicowanie ma poważne i uzasadnione usprawiedliwienie, przedmiotem badań niniejszego opracowania są przede wszystkim stałe związki frazeologiczne.

Semantyka przeważającej większości związków frazeologicznych (w przeciwieństwie do większości wyrazów) ma przejrzystą formę wewnętrzną. Forma wewnętrzna w kontekście niniejszego badania to pośredni motywowany związek pomiędzy denotatywnymi (początkowymi, dosłownymi) znaczeniami wyrazów-komponentów a nowym, przenośnym, z elementami konotacji, znaczeniem stałego związku wyrazowego powstałego w wyniku częściowej lub całkowitej semantycznej dezaktualizacji wyrazów. A zatem na znaczenie związku frazeologicznego składają się „charakterystyki komponentów tego połączenia” (Pajdzińska 1982, 67). Forma wewnętrzna związku frazeologicznego tworzona i kształtowana jest w oparciu o specyfikę postrzegania przez człowieka związków pomiędzy różnymi przedmiotami lub zjawiskami otaczającego go świata, czyli jego działalności kognitywnej. Z tego względu omawiane jednostki językowe nadal przyciągają szczególną uwagę badaczy. Wciąż aktualnym pozostaje problem zarówno określenia ich miejsca w języku, jak również pochodzenia oraz funkcjonowania w ramach różnorodnych dyskursów. Nie tracą na ważności badania nad związkami frazeologicznymi z perspektywy lingwistyki kognitywnej, psychologii, kulturologii i lingwistyki antropologicznej.

### 3. Związki frazeologiczne w ujęciu funkcjonalnym

Współcześni badacze podejmują liczne próby wieloaspektowych badań nad związkami frazeologicznymi, również w ujęciu funkcjonalnym. Cechą wyróżniającą związki frazeologiczne jest ich wielofunkcyjność. Autorzy monografii *Frazeologizm rosyjski jako narzędzie mentalno-kognitywnej konceptualizacji językowej w przestrzeni wartości moralnych osobowości*<sup>1</sup>, Ł. Bujanowa i J. Kowalenko, wymieniają następujące funkcje związków frazeologicznych: nominatywna, komunikacyjna, pragmatyczna, emocjonalna, estetyczna, stylistyczna, emotiogeniczna, metajęzykowa, funkcja „charakteryzującej predykcji” (2013, 10). Charakterystyka oraz analiza związków frazeologicznych w ujęciu funkcjonalnym wydają się bardziej sprecyzowane za pomocą następującego stwierdzenia: „Ze względu na ekspresywny charakter frazeologizmy zaliczane są do „idealnych” pragmemów, tj. odznaczają się one pragmatyczną siłą oddziaływania na adresata”<sup>2</sup> (Bujanowa i in. 2013, 16).

Badania nad związkami frazeologicznymi w ujęciu funkcjonalnym pozwalają na ujawnienie ścisłego związku procesów nominacji i komunikacji (Kowalowa 1990, 47).

### 4. Związki frazeologiczne a językowy obraz świata

Autorzy omówionej monografii *Frazeologizm rosyjski jako narzędzie mentalno-kognitywnej konceptualizacji językowej w przestrzeni wartości moralnych osobowości* (Bujanowa i in. 2013) wskazują na unikalną cechę frazeologizmów polegającą na umiejętności odzwierciedlenia *językowego obrazu świata* i *eksplicacji osobowości językowej*. Współcześnie w warunkach rozwoju kontaktów międzynarodowych i komunikacji międzykulturowej badania nad semantyką związków frazeologicznych oraz specyfiki ich zastosowania w kontekstach stale się uaktualniają (Sidorienko 2005). Związki frazeologiczne są elementami kultury konkretnej społeczności językowej i „pełnią rolę nośnika stereotypów i symboli” (Stypa 2007–2008, 227). Związki frazeologiczne można zatem określić jako *lingwokulturomy* (Worobjow 1997). Od pewnego czasu we współczesnej lingwistyce funkcjonuje i zyskuje coraz większe zastosowanie „pojemny” i trafnie dopasowany do określanego przez niego pojęcia termin *frazeologiczny obraz świata* (Bujanowa,

---

<sup>1</sup> Przekład Elwira Stefańska.

<sup>2</sup> Przekład Elwira Stefańska.

Kowalenko 2013), O możliwości odzwierciedlenia *językowego obrazu świata* poprzez zastosowanie związków frazeologicznych pisze także S. Tier-Minasowa, według której frazeologizmy, przysłowia, powiedzenia w wyraźny sposób obrazują styl życia, położenie i warunki geograficzne, historię oraz tradycje konkretnej społeczności, narodu, grupy etnicznej (Tier-Minasowa 2000).

Wiedza na temat specyfiki związków frazeologicznych języka rosyjskiego pozwala na głębsze zrozumienie tradycji, mentalności, kultury oraz sposobu zachowania jego użytkowników rodzimych (*лежат на печи, души не чают, на всякий пожарный, авось пронесёт, дрожат над каждой копейкой, душа нараспашку, душа в душу, широкая натура, вешать лапшу на уши, во всю ивановскую, бить баклуши, отдать последнюю рубашку, дутый авторитет, валять петрушку* i inne.).

W kontekście komunikacji międzykulturowej interesującym przykładem nieporozumienia wynikającego z błędnej interpretacji znaczenia związku frazeologicznego jest epizod jednego z odcinków rosyjskiego serialu „Как я стал руским” („Jak zostałem Rosjaninem”)<sup>3</sup>, w którym przedstawiony został dialog pomiędzy młodą Rosjanką a wynajmującym pokój w mieszkaniu jej brata młodemu dziennikarzem amerykańskim. Amerykanin pyta dziewczynę: „Зачем вы держите дома пакеты в пакете?”<sup>4</sup>. Dziewczyna odpowiada: „На всякий пожарный”<sup>5</sup>. Amerykanin jest zaskoczony: „Я тем более не понимаю, как при пожаре могут понадобиться пакеты в пакете”<sup>6</sup>. Związek frazeologiczny *на всякий пожарный* zawiera komponent wyrazowy *пожарный* – „1. Противопожарowy, pożarniczy; – **ая команда** jednostka straży pożarnej; straż pożarna *разг.*; strażak” (Chwatow i in. 2008, 1378). Wspomniany epizod jest przykładem zetknięcia się oraz konfrontacji dwóch odmiennych kultur, dwóch obszarów mentalnych i – w konsekwencji – konfliktu i niepowodzenia również w procesie komunikacji werbalnej. Reprezentant kultury amerykańskiej odebrał znaczenie związku frazeologicznego języka rosyjskiego *на всякий пожарный* („na всякий случай”, „когда-нибудь пригодится”) w odniesieniu denotatywnym, dosłownie. W konsekwencji jako jeden z uczestników

---

<sup>3</sup> „Как я стал русским” („Jak zostałem Rosjaninem”; 2015). Rosyjski serial komediowy. Reżyser Konstantin Statskij. Główną rolę zagrał polski aktor Mateusz Damięcki.

<sup>4</sup> „По co в доме держите рекламówki в рекламówce?”. „На wszelки wypадек”. Przekład Elwira Stefańska.

<sup>5</sup> „На wszelки wypадек”.

<sup>6</sup> „Тым bardziej не розуміем, чэму маю служыць падчас пагару рекламówki в рекламówце”. Przekład Elwira Stefańska.

komunikacji międzyjęzykowej i międzykulturowej nieadekwatnie odebrał całą wypowiedź oraz powstała sytuację.

Z perspektywy socjolingwistyki oraz lingwistyki antropologicznej, jak również w kontekście historycznym i etnograficznym, bogatym materiałem badawczym są rosyjskie związki frazeologiczne reprezentujące nazwy oraz określenia rosyjskich rzemiosł, narzędzi rzemieślniczych, zawodów czy artykułów gospodarstwa domowego: *без сучка и задоринки, бить баклуши, одной глины горшки, одного сукна епанча, из одного теста, высокой пробы, на одну колодку, в подметки не годится, верёвки вить, лопти плести, как калач испечь, как лапоть сплести, ни шьёт, ни порет, ни куёт, ни мелет* i inne (Bałkowska 1990). Zainteresowanie takimi związkami frazeologicznymi można wzbudzić za pomocą metody lingwistyczno-kulturowej, jak również zastosowania badań nad czynnikami pozajęzykowymi<sup>7</sup> (Bałło 1990, 10–11).

Związki frazeologiczne służą również opisaniu i charakterystyce konkretnych wydarzeń społecznych, politycznych czy kulturowych w życiu danej społeczności językowej. Tak na przykład polskie związki frazeologiczne *startować w wyborach, oddać głos, liczyć głosy, liczyć na głosy, walka o głosy, decydująca tura, kampania wyborcza, hasło wyborcze, obowiązek obywatelski, kredyt zaufania, sondaż exit poll, kiełbasa wyborcza, obiecywać gruszki na wierzbie* itp. odzwierciedlają jeden z aspektów życia, tj. związany z przeprowadzaniem wyborów i funkcjonowaniem społeczności. Takie jednostki są zazwyczaj wykorzystywane w dyskursie politycznym (dyskursie kampanii wyborczej) tworząc pole semantyczne (koncept) *Wybory*. Są wyznacznikami demokratycznych wyborów i zarazem – zachowania startujących w wyborach kandydatów. W hasłach wyborczych często występują również związki frazeologiczne, na przykład: „Lepiej w niedzielę *oddać* swój *głos* niż w poniedziałek zaniemówić”.

Wszystkie wyżej wymienione cechy charakterystyczne związków frazeologicznych oraz przykłady ich zastosowania w aktach komunikacyjnych pozwalają na określenie ich jako specyficznych funkcjonalnych i komunikacyjnych jednostek językowych.

---

<sup>7</sup> Przekład Elwira Stefańska.

## 5. Badania nad użyciem związków frazeologicznych w dyskursie medialnym z perspektywy pragmalingwistyki

Związki frazeologiczne posiadają ogromny potencjał pragmalingwistyczny, stylistyczny i ekspresyjny, co pozwala na zdefiniowanie ich jako *pragmemów* często stosowanych w różnych dziedzinach współczesnych działań komunikacyjnych, czyli tak zwanych *dyskursach*. *Dyskurs* to „jedna ze sfer komunikacji, z właściwym dla niej sposobem zastosowania środków językowych, akt komunikacyjny w połączeniu z czynnikami pozajęzykowymi, które go warunkują” (Bołdyriew 2009, 52). We współczesnym świecie miejsce oraz rola środków masowego przekazu (mass-mediów), których efektywność oddziaływania na masowego adresata jest bardzo wysoka, stają się niezwykle ważne. W związku z powyższym z perspektywy neofilologii, teorii komunikacji i pragmalingwistyki współcześni badacze coraz częściej stosują koncepcję *dyskursu medialnego*. *Dyskurs medialny* „jest wyodrębniony na podstawie udziału środków masowego przekazu w aktach komunikowania” (Kawka 2012, 36). Dyskurs medialny to „ukierunkowana tematycznie, uwarunkowana przez czynniki społeczne i kulturowe werbalna i kognitywna działalność prowadzona w obszarze medialnym” (Kozemiakin 2010, 14). Dyskurs medialny realizuje się i funkcjonuje dla celów komunikacyjnych za pomocą środków masowego przekazu (telewizja, radio, prasa, Internet). W kontekście dyskursu medialnego zasadniczą jest aktywna rola komunikanta (uczestnika komunikacji) występującego w charakterze nadawcy wypowiedzi (komunikatu zawierającego istotną z perspektywy interesów społecznych informację), jak również masowego adresata (odbiorcy, interpretatora). Autorzy tekstów medialnych często stosują w tych tekstach związki frazeologiczne ze względu na ich wielki potencjał stylistyczny, wielofunkcyjność, umiejętność elastycznej interakcji z kontekstem wypowiedzi, umiejętność odzwierciedlania *językowego obrazu świata*, zawarte w ich strukturze semantycznej kulturowy i antropologiczny komponenty, zdolność do okazjonalnych przemian i przekształceń (modyfikacji) semantycznych i formalnych, a także szerokie możliwości implikacyjne. Użycie związków frazeologicznych w tekstach medialnych sprzyja aktywizacji danej działalności komunikacyjnej i zwiększeniu efektywności oddziaływania środków masowego przekazu na odbiorców.

Związki frazeologiczne są często stosowane w tekstach publicystycznych (w większości wypadków celowo zmodyfikowane przez autorów), między innymi w nagłówkach artykułów prasowych o aktualnej tematyce, informujących o bieżących wydarzeniach życia społecznego. W tym kontekście Andrzej Markowski pisze:

Z obserwacji i badań językoznawców wynika bowiem, że świadome przekształcenie, celowe modyfikowanie związków frazeologicznych jest częstym zabiegiem, wykorzystywanym w felietonach, a także w tytułach prasowych. Użycie związków celowo zmodyfikowanych odświeża i wzbogaca język felietonu czy artykułu, pozwala autorowi na zabawę słowami (a przez to popisanie się swoją sprawnością językową i intelektualną), a odbiorcę zmusza – poprzez zaskoczenie nową formą frazeologizmów – do zwrócenia uwagi na tekst, co np. w wypadku tytułu prasowego pełni funkcję pozyskiwania odbiorcy. (2009, 249)

Przykładem takiego zabiegu jest tytuł jednego z artykułów prasowych rosyjskiej gazety „Izwestia” – „Террористы дышат на Ладена”. Artykuł zawiera informację o terrorystach i saudyjskim przywódcy Al-Kaidy, Bin Ladenie, z tym, że w jego nagłówku w charakterze kluczowej jednostki werbalnej występuje związek frazeologiczny *дышат на ладан*<sup>8</sup> („być w stanie śmierci, konać”). Wyraz *ладан* jako jeden z komponentów tego związku frazeologicznego formalnie podobny jest do antroponimu *Laden*. Dzięki użyciu tego związku frazeologicznego w przedstawionym powyżej kontekście tytuł artykułu, jak również sam artykuł, zyskują na walorach informacyjnych i stylistycznych. Następny artykuł prasowy informujący o śmierci terrorysty został zatytułowany w sposób analogiczny: „Как бен Ладен перестал дышать на ладан” (*Elektronnaja* 2011, b.p.)

Ponadto jeden z odcinków reality show „Пусть говорят”<sup>9</sup> nadawanego w Rosji przez kanał telewizyjny *OPT (ORT)* nazywa się „Конец света”<sup>10</sup> i naświetla następującą sytuację: w domu, w którym mieszka samotna matka wraz ze swoimi dziećmi, z powodu zadłużenia zostaje wyłączony dostęp do prądu, w związku z czym rodzina musi na co dzień korzystać ze świeczek. Pewnego feralnego dnia matka zostawia dzieci same w domu, zapominając o zapalonej świeczce, na skutek czego wybucha pożar i dzieci umierają. W kontekście opisanej sytuacji zaktualizowano następujące znaczenie związku wyrazowego *конец света*: „отсутствие в доме электроэнергии, света”<sup>11</sup>. Kontekst jednocześnie nawiązuje do pozostałych elementów semantyki danego związku frazeologicznego: „угроза краха человеческой цивилизации, жизни на Земле”<sup>12</sup>, „КОНЕЦ

<sup>8</sup> Ладан (ros.) – „kadzidło”.

<sup>9</sup> „Niech mówią”. Przekład Elwira Stefańska.

<sup>10</sup> „Koniec świata”. Przekład Elwira Stefańska.

<sup>11</sup> „Brak światła elektrycznego w domu”. Przekład Elwira Stefańska.

<sup>12</sup> „Zagrożenie dla cywilizacji ludzkiej, życia na Ziemi”. Przekład Elwira Stefańska.



СВЕТА (прост.) – 1) полный крах; нечто, что невозможно пережить; 2) (экспрес.) что-либо из ряда вон выходящее, необычное”<sup>13</sup> (*Frazeologičeskij* 2005, 250). Użycie związku frazeologicznego *конец света* w przedstawionym powyżej kontekście, nawiązujące jednocześnie do wszystkich elementów jego struktury semantycznej i nadające tej jednostce zabarwienie pejoratywne (w związku z negatywną oceną zachowania matki, skutkującej tragedią), sprzyja zwiększeniu efektywności oddziaływania na masowego odbiorcę. W podobnych przypadkach rola adresata (odbiorcy) prezentowanego materiału medialnego staje się aktywna i znacząca. Odbiorca może występować w charakterze interpretatora odebranej przez niego informacji.

W tym kontekście warto odwołać się do następującego stwierdzenia M. Aleksiejko:

Zaobserwowano nasilenie tendencji pragmatycznych w kontekście nominacji komunikacyjnej, w szczególności w ramach specyficznych, funkcjonalnie zaawansowanych sferach użycia komunikacyjnie znaczących jednostek językowych. Do wspomnianych tendencji zalicza się wykorzystywanie dla celów komunikacyjnych związków frazeologicznych w charakterze nagłówków w środkach masowego przekazu. Element pragmatyczny zawarty w semantyce związku frazeologicznego staje się również kluczowym elementem nominacji i środkiem dla osiągnięcia jej celów. Stosowane przez autorów techniki dyskursywnej (kontekstowej – Elwira Stefańska) modyfikacje jednostek językowych sprzyjają zaktualizowaniu komponentu emocjonalnego jednostek nominatywnych (1997, 20; przykład Elwira Stefańska)

Istnieje również tendencja do użycia jednostek nominatywnych w kontekście kompresji językowej, między innymi kompresji semantycznej w implicytnych wypowiedziach. Jednym z przykładów kompresji semantycznej jest użycie związku frazeologicznego *тараканы в голове* w następującym tekście: „Купила мелок от тараканов! Теперь в голове тихо и спокойно... Сидят, рисуют”<sup>14</sup> (*Odnoklassniki* 2018, b.p.). Aby zrozumieć ogólny sens powyższej wypowiedzi, należy wiedzieć, co oznacza związek frazeologiczny *тараканы в голове*: „чуждачества, странности, особенности нестандартного

---

<sup>13</sup> „1. (potocznie) całkowita klęska, coś, co nie jest do przeżycia; 2) (eksp.) coś nadzwyczajnego, nie do uwierzenia”. Przekład Elwira Stefańska.

<sup>14</sup> „A Kupiłam kredę przeciwko insektom (karaluchom). Teraz w głowie jest cisza i spokój. Siedzą i malują”. Przekład Elwira Stefańska.

поведения”<sup>15</sup>. W ramach powyżej wypowiedzi znaczenie to występuje w sposób impli-  
cytny, ukryty, znajduje się „w cieniu”; lecz tylko fraza *Теперь в голове тихо и спокойно*  
nawiązuje do niego pośrednio. Oddziaływanie emocjonalne (a mianowicie – komiczne)  
polega na powstaniu dwuznaczności i impli-  
cytności wypowiedzi połączonych z kontek-  
stową dwuznacznością (kalamburem) związku frazeologicznego *тараканы в голове*.

Podsumowując, ze względu na wielki potencjał pragmatyngwistyczny i stylistyczny  
związków frazeologicznych te jednostki językowe dość często (w sposób modyfikowany)  
występują w tekstach medialnych, co powoduje zwiększenie efektywności oddziaływania  
komunikatu na masowego odbiorcę.

## **6. Tworzenie nowych związków frazeologicznych w kontekście aktualizacji językowego obrazu świata (frazeologicznego obrazu świata)**

W XXI wieku tworzenie nowych związków frazeologicznych w języku rosyjskim wiąże  
się przede wszystkim z aktualizowaniem *językowego obrazu świata* użytkowników  
danego języka. Należy przede wszystkim wymienić następujące czynniki pozajęzykowe  
sprzyjające temu procesowi: konfrontacja państw, narodów, struktur i grup społecznych;  
rozwój i rozpowszechnianie technologicznych środków komunikacji; dążenie do znajdo-  
wania się w określonej niszy społecznej i finansowej we współczesnym społeczeństwie  
itp. W społeczności językowej określenie tych procesów za pomocą środków językowych,  
między innymi nowych związków frazeologicznych, staje się konieczne. Poniżej przed-  
stawiono niektóre przykłady neologizmów wśród rosyjskich związków frazeologicznych:  
*офисный планктон, корпоративная вечеринка, силовая поддержка, размазать по  
стенке, гнать волну, гнать пургу, сложить лапки домиком, раскопать досье, под-  
писываться под байдю, вляпаться по самое не хочу, люди с прибабахом, скинуть  
адрес, пойти в отказку, в одной лодке, пробить телефоны, обойтись по чесноку,  
за державу обидно, поющие трусы, брать тайм-аут, в одном флаконе, послать  
по факсу, кидаться на бампер, быть в топе (на топе), чёрный риелтор, чёрный  
пиар, в режиме онлайн, в режиме офлайн, вежливые люди, кредитные продукт,  
отделить мух от котлет, дорожная карта, социальный лифт, золотой парашют,  
хромая утка, креативный класс, креатив пошёл.*

<sup>15</sup> „Ekscentryczność, nietuzinkowość, nietypowe zachowanie”. Przekład Elwira Stefańska.

Przełom XX i XXI wieku to epoka politycznych, państwowych, społecznych wstrząsów i przemian oraz rewolucji globalnych i lokalnych, które spowodowały pojawienie się w wielu językach, w tym rosyjskim, związków frazeologicznych zawierających komponent *революция*: *Цветные революции*; *Бархатная революция* w Czechach i Słowacji; *Бульдозерная революция* w Jugosławii; *Революция роз* w Gruzji; *Оранжевая революция* na Ukrainie; *Тюльпанная революция* w Kirgistanie; *попытка („próba”) цветной революции* w Uzbekistanie; *Революция кедров* w Libanie; *попытка Васильковой революции* na Białorusi; *Дынная революция* — druga rewolucja w Kirgistanie. Przemiany w Rosji w latach 90. XX wieku, które doprowadziły do rozpadu Związku Radzieckiego i wiążą się z prezydenturą Borysa Jelcyna, nieoficjalnie określa się mianem *колбасной революции*. Utworzenie nowego związku frazeologicznego *вежливые люди* bezpośrednio związane jest z konkretnym wydarzeniem historycznym z 2014 roku, a mianowicie włączeniem Krymu do Rosji. *Вежливые люди* to przedstawiciele specjalnych sił operacyjnych, które były odpowiedzialne za bezpieczeństwo podczas przeprowadzenia referendum na Krymie. Mimo że związek wyrazowy *вежливые люди* istnieje w języku rosyjskim od niedawna i w słownikach frazeologicznych brakuje jeszcze jego opisu, frekwencja użycia tej jednostki w rosyjskim dyskursie medialnym jest bardzo wysoka. Co więcej, *вежливым людям* dedykowano piosenki i wiersze, a także wzniesiono pomnik ku ich czci.

Podsumowując, *językowy obraz świata* ciągle się zmienia i jest stale aktualizowany, między innymi dzięki tworzeniu się w języku rosyjskim nowych jednostek nominatywnych, wśród których znaczące miejsce zajmują związki frazeologiczne.

## Konkluzje

Z perspektywy badań antropolingwistycznych ważne miejsce wśród jednostek językowych nacechowanych kulturowo i społecznie zajmują związki frazeologiczne. Związki frazeologiczne to nominatywne jednostki językowe, które służą do pośredniego określania pojęć oraz nazewnictwa obiektów i zjawisk otaczającego świata przez pryzmat różnorodnych doświadczeń człowieka jako uczestnika określonej kultury i członka społeczności językowej. Określenie ich miejsca w języku, jak również pochodzenia oraz funkcjonowania w ramach różnorodnych dyskursów pozostaje wciąż aktualny problemem. Cechą wyróżniającą związki frazeologiczne jest przede wszystkim wielofunkcyjność. Od pewnego czasu we współczesnej lingwistyce funkcjonuje i zyskuje

coraz większe zastosowanie „pojemny” i trafnie dopasowany do określanego przez niego pojęcia termin *frazologiczny obraz świata*. Tworzenie nowych związków frazeologicznych w języku rosyjskim w XXI wieku wiąże się przede wszystkim z zaktualizowaniem *językowego obrazu świata (frazologicznego obrazu świata)* użytkowników danego języka. Wiedza na temat specyfiki związków frazeologicznych języka rosyjskiego pozwala na głębsze zrozumienie tradycji, mentalności, kultury, a także sposobu zachowania jego użytkowników rodzimych. Autorzy tekstów medialnych często używają związków frazeologicznych ze względu na ich potencjał stylistyczny oraz pragmalingwistyczny, wielofunkcyjność, umiejętność elastycznej interakcji z kontekstem wypowiedzi, umiejętność odzwierciedlania *językowego obrazu świata*, zawarte w ich strukturze semantycznej kulturowy i antropologiczny komponenty, zdolność do okazjonalnych przemian i przekształceń (modyfikacji) semantycznych i formalnych oraz szerokie możliwości implikacyjne.

## Bibliografia

- Aleksiejenko, Michaił. 1997. *Leksiko-frazeologiczeskaja ewolucyjna russkogo jazykaposledniego diesiatiletija*. W *Innowacje w językach wschodniosłowiańskich*, pod redakcją Bazylego Tichoniuka, 13–20. Zielona Góra: Biblioteka WLSiFW.
- Bałło, Jakub. 1990. *Otbor russkoj frazeologii dla frankojazycznych studentow*. W *Leksikologija i frazeologija: Nowyj wzglad*, pod redakcją Jeleny Dibrowej, 9–17. Moskwa: Moskowskij gosudarstwiennoj zaocznyj piedadogiczeskij institut.
- Bałykowa, Galina. 1990. *Frazeologiczeskije jedinicy russkogo jazyka, swiazannyje sriemiośłami (socyolingwistyczeskij aspekt)*. W *Leksikologija i frazeologija: Nowyj wzglad*, pod redakcją Jeleny Dibrowej, 8–10. Moskwa: Moskowskij gosudarstwiennoj zaocznyj piedadogiczeskij institut.
- Bereda, Tomasz, Maria Dolacka, Halina Marszałek, Jerzy Podracki, Anna Strzałkowska i Malgorzata Wodiczko. 1993. *Oj, ta frazeologia*. W *Polszczyzna płata nam figle: poradnik językowy dla każdego*, pod redakcją Jerzego Podrackiego, 222–239. Warszawa: Medium.
- Bołdyriew, Witalij. 2009. *Wwiedienije w teoriju mieżkulturnoj kommunikacyi. Kurs lekcyj*. Moskwa: Russkij jazyk Kursy.
- Bujanowa, Ludmiła, i Jekaterina Kowalenko. 2013. *Russkij frazeologizm kak mientalno-kognitiwnoje sriedstwojazykowej konceptualizacyi sfery moralnych kaciestw licznosti: monografia*. Moskwa: Ministerstwo Edukacji i Nauki Federacji Rosyjskiej, Kubański Uniwersytet Państwowy.
- Chwatow, Sergiusz, Mikołaj Timoszuk, Edward Szędzielnor, i Barbara Walczak-Sroczyńska. 2008. *Wielki słownik polsko-rosyjski, rosyjsko-polski, 300 000 haseł i wyrażeń, Obszerny suplement poświęcony Rosji oraz Unii Europejskiej po polsku i po rosyjsku*. Warszawa: Wydawnictwo REA.
- Elektronnaja gazieta*. 2011. *Kak bin Laden pieriestal dyszat' na ładan*. Data dostępu 20.10.2018. <https://wek.ru/kak-ben-laden-perestal-dyshat-na-ladan>.
- Frazeologiceskij słowar' russkogo jazyka*. 2005. Sankt-Petersburg: Poligrafuslugi.
- Grinew-Griniewicz, Siergie, Elwira Sorokina, i Tatiana Skopiuk. 2008. *Osnowy antropolingwistyki. Uczebnoje posobije*. Moskwa: Centrom Wydawnicze „Akademia”.
- Griniewicz, Siergie, i Jan Nosowicz. 2014. *Antropolingwistyka czy językoznawstwo antropologiczne? W Edukacja dla przyszłości. Tom 10*, pod redakcją Jana Franciszka Nosowicza, 15–26. Białystok: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku.
- Kawka, Maciej. 2012. *Sześć dyskursów o języku*. Skopje: Menora.

- Kowalowa, Natalia. 1990. *Frazeologičeskaja jedinica i komunikatiwnaja strategija tieksta*. W *Leksykologia i frazeologia: Nowe spojrzanie*, pod redakcją Jeleny Dibrowej, 45–48. Moskwa: Moskiewski Państwowy Zaoczny Instytut Pedagogiczny.
- Kožemiakin, Jewgienij. 2010. *Massowaja kommunikacija i miediadiskurs: k mietodologii issledowanija*. „Wiadomości naukowe Biełgorodzkiego Uniwersytetu Państwowego” 73: 11–21.
- Markowski, Andrzej. 2009. *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Odnoklassniki. Razwlekatielnaja socyjalnaja siet' – obszczenije s druzjami, foto i widieo, filmy i sierały*. 20.10.2018. <https://ok.ru/>.
- Pajdzińska, Anna. 1982. *Szeregi wariantów a mechanizmy łączliwości frazeologicznej. W Stałość i zmienność związków frazeologicznych*, pod redakcją Andrzeja Lewickiego, 55–67. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Porajski-Pomsta, Józef. 2002. *Komunikacja językowa*. W *Nauka o języku dla polonistów*, pod redakcją Stanisława Dubisza, 19–66. Warszawa: Książka i wiedza.
- Sapir, Edward. 1921. *Language. An Introduction to the Study of Speech*. Yale: Yale University Press.
- Sidorienko, K. 2005. *Russkaja frazeologija i wyrazitelnost' riecz*. W *Russkij jazyk i kultura riecz*, pod redakcją Walentyny Czerniak, 85–93. Moskwa: Wysszaja szkoła.
- Słownik języka polskiego PWN*. 20.10.2018. <https://sjp.pwn.pl/sjp/humanistyczny;2560878.html>.
- Stypa, Hanna. 2007–2008. *O (nie)przetłumaczalności związków frazeologicznych – polskie ekwiwalenty zerowe frazeologizmów zoonomicznych w języku niemieckim*. „Rocznik przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu” 3: 225–237.
- Tier-Minasowa, Swietłana. 2000. *Jazyk i mieżkulturnaja kommunikacija*. Moskwa: Slovo.
- Whorf, Benjamin Lee. 1982. *Język – myśl – rzeczywistość*. Warszawa: PWN.
- Worobjow, Władimir. 1997. *Lingwokulturologija: Teorija i mietody*. Moskwa: Nauka.

# **Primus inter pares – jak rozwijać i wykorzystywać potencjał ucznia zdolnego na zajęciach językowych**

**Eliza Chabros**

**Katolicki Uniwersytet Lubelski**

## **Abstract**

The article attempts to determine how to support the development of the potential of a gifted student with the simultaneous harmonious development of the entire group, bringing together people with different educational potential. Working with a student with special language skills in group classes is connected with the necessity of internal differentiation of the teaching process. The article presents a couple of practical tips on how to adapt the teaching content, methods, teaching materials, media and applied forms to meet the special needs of a student who is able to achieve the intended level of language competence faster and / or the higher level than other students as a result of differentiating the teaching process. Part of these considerations is devoted to the relationship between the student's abilities and autonomy, and the effectiveness of foreign-language activities. The second part of the article, already indicated in the title, focuses on the ways of using extraordinary linguistic abilities of the student while working in group classes. The conditions of effective and conflict-free work in a group with diversified potential, ways of organizing work in classes and effective working methods are discussed in greater detail.

**Keywords:** able student, autonomous student, heterogeneity, individualization, group classes

**Abstrakt**

Artykuł podejmuje próbę ustalenia, jak wspierać rozwój potencjału ucznia zdolnego przy jednoczesnym harmonijnym rozwoju całej grupy, skupiającej osoby o różnym potencjale edukacyjnym. Praca z uczniem ze szczególnymi uzdolnieniami językowymi na zajęciach grupowych wiąże się z koniecznością wewnętrznego różnicowania procesu nauczania. W artykule przedstawiono wiele praktycznych wskazówek, jak poprzez elastyczne dopasowanie treści nauczania, metod, materiałów dydaktycznych, mediów i stosowanych form pracy wyjść naprzeciw specjalnym potrzebom ucznia zdolnego, aby mógł on w efekcie różnicowania procesu nauczania osiągnąć zamierzony poziom kompetencji językowej szybciej i/lub na wyższym poziomie niż pozostali uczniowie. Część rozważań poświęcona została relacji między zdolnościami a autonomią ucznia i efektywnością działań obcojęzycznych. Druga część artykułu, sygnalizowana już w tytule, skupia się na sposobach wykorzystania ponadprzeciętnych zdolności językowych ucznia podczas pracy na zajęciach grupowych. Szerzej omówione zostały przy tym warunki skutecznej i bezkonfliktowej pracy w grupie o zróżnicowanym potencjale, sposoby organizacji pracy na zajęciach oraz efektywne metody pracy.

**Słowa kluczowe:** uczeń zdolny, uczeń autonomiczny, heterogeniczność, indywidualizacja, zajęcia grupowe

Zajęcia z grupą złożoną z samych wybitnie uzdolnionych językowo uczniów, zmotywowanych do nauki i chętnie współpracujących ze sobą, są niewątpliwie marzeniem każdego nauczyciela. Praktyka daleka jest jednak od tego wyidealizowanego obrazu. Uczniowie o ponadprzeciętnych zdolnościach językowych nie stanowią bowiem z reguły większości, a ich zdolności nie przekładają się w sposób automatyczny na motywację do nauki i chęć interakcji z pozostałymi uczniami. Same zdolności nie są również gwarantem sukcesu w nauce. Warto zatem zadać pytanie, jak zarządzać potencjałem zdolnych uczniów (UZ), aby przekuć go w sukces każdego ucznia w klasie – nie tylko tego najzdolniejszego.

Zjawiskiem, z którym przychodzi mierzyć się na co dzień nauczycielom w ich praktyce zawodowej, jest heterogeniczność, czyli zróżnicowanie społeczności uczniowskiej. Heterogeniczność w szkole publicznej może mieć różne wymiary, od etnicznego i religijnego począwszy, poprzez wymiar kulturowy, aż po różnorodność zainteresowań



uczniów<sup>1</sup>. Dla kursu językowego odbywającego się w szkole językowej typowym przejawem heterogeniczności (występującym najczęściej w korelacji z jednym bądź kilkoma z wyżej wymienionych wymiarów) bywa zróżnicowany wiek kursantów, co z kolei ma wpływ na bardzo odmienną motywację i oczekiwania uczniów z poszczególnych kategorii wiekowych, a także ich naturalne predyspozycje oraz deficyty determinujące opanowanie języka obcego. Jeszcze innym przejawem heterogeniczności, występującym bez względu na typ szkoły, jest zróżnicowanie uczniów pod względem ich potencjału edukacyjnego, co będzie właściwym tematem dalszych rozważań w oparciu o obserwacje autorki poczynione podczas pracy na stanowisku lektorki języka niemieckiego w prywatnej szkole językowej.

Praca z UZ na zajęciach grupowych, podobnie jak ma to miejsce w wypadku innych aspektów heterogeniczności, wiąże się z koniecznością wewnętrznego różnicowania procesu nauczania, tj. elastycznego dopasowywania metod, treści, materiałów, form pracy, mediów, a także zakresu udzielanego uczniowi wsparcia do zróżnicowanego potencjału uczeniowego i umiejętności poszczególnych uczniów. Założeniem wewnętrznego różnicowania jest zapewnienie każdemu uczniowi warunków do rozwoju na odpowiednim dla niego poziomie i we właściwym dla niego tempie, co wiąże się z tym, że podczas zajęć różni uczniowie mogą pracować jednocześnie z różnymi materiałami, wykonując zupełnie inne aktywności.

Wprawdzie dyskusja na temat heterogeniczności, jej wymiarów i konsekwencji dla procesów uczenia się i nauczania już się toczy, jednak nauczyciel/lektor rozpoczynający pracę z niehomogeniczną w tak wielu wymiarach grupą musi w dużym stopniu zaufać własnej intuicji, ponieważ nie wspierają go wystarczające rozwiązania ze strony systemu edukacji dorosłych. W wielu szkołach językowych grupy kursantów tworzone są zazwyczaj wyłącznie na podstawie poziomu kompetencji językowej oraz wieku, przy czym kryterium wiekowe rozumiane jest bardzo szeroko. Zwykle stosuje się w tym względzie bardzo uproszczony podział na grupy dziecięce, grupy młodzieżowe (szczególnie maturalne) i grupy dorosłych, ignorując fakt, że zwłaszcza ostatnią z wymienionych grup cechuje bardzo duża niejednorodność. Skupia ona bowiem w praktyce kilka podgrup wiekowych (młodych dorosłych, dorosłych, seniorów), z których każdą charakteryzuje swoista niehomogeniczność. Ze względu na znaczne różnice osobnicze nie sposób zrównać ze sobą predyspozycji intelektualnych, motywatorów, zainteresowań

---

<sup>1</sup> Na inne aspekty heterogeniczności w środowisku szkolnym zwracają uwagę Vock i Gronostaj (2017).

czy możliwości psychofizycznych przedstawicieli poszczególnych grup, podobnie jak niemożliwym jest zakładać homogeniczność w obrębie przykładowo grupy złożonej z samych tylko dorosłych<sup>2</sup>.

Codziennym wyzwaniem dla lektora jest zatem organizacja pracy w grupie o niejednolitej strukturze, wybór odpowiednich technik nauczania wspierających uczniów o różnych potrzebach, dobór podręczników i znalezienie, czy też, co w praktyce najczęściej ma miejsce, samodzielne przygotowanie materiałów dydaktycznych dostosowanych do możliwości poszczególnych członków grupy. Oczywistym jest, że działania te wiążą się z ogromnym wkładem pracy, koniecznością poświęcenia dodatkowego czasu na przygotowanie zajęć oraz dużymi umiejętnościami organizacyjnymi. Skoordynowanie działań dydaktycznych na zajęciach w heterogenicznej grupie tak, aby były one efektywne i prowadziły do osiągnięcia założonego celu dydaktycznego, bywa bowiem prawdziwą ekwilibrystką. Niepowodzenie tych działań może skutkować niezadowolaniem tych kursantów, do których potrzeb i oczekiwań nie udało się dotrzeć lektorowi, a ostatecznie również ich rezygnacją z kursu. Mała efektywność podejmowanych działań jest także demotywująca dla samego lektora (por. Jaroszevska 2013,81).

## **I. Diagnoza: w grupie jest uczeń ze szczególnymi uzdolnieniami językowymi**

Zdolności wraz z odpowiednimi cechami osobowości, takimi jak ambicja czy wytrwałość, oraz korzystnym oddziaływaniem środowiskowym determinują możliwość „osiągnięci[a] przez daną osobę ważnych celów i sukcesów życiowych”, dlatego tak ważne jest stworzenie warunków sprzyjających ich rozwojowi (Sękowski i Bilyakowska 2011, 22). Pod pojęciem zdolności językowych rozumie się z reguły rodzaj zdolności specjalnych, związanych z kompetencją językową i komunikacyjną, do których należą kolejno zdolności fonologiczne, zdolności związane ze słownikiem umysłowym i zdolności syntaktyczne (Sękowski i Bilyakowska 2011, 22).

Lektor w szkole językowej, mimo że pracuje z reguły z osobami dorosłymi ukształtowanymi już intelektualnie, o relatywnie ustabilizowanym potencjale edukacyjnym, nie może i nie powinien (podobnie zresztą jak nauczyciel kształcący dzieci i młodzież

---

<sup>2</sup> Niedostatki podziału grupowego w oparciu o kryterium wiekowe krytykuje m.in. Jaroszevska (2013, 82).

w systemie publicznym) przechodzić obojętnie wobec osoby o większym niż przeciętny potencjale uczeniowym. Jego zadaniem jest możliwie wczesne rozpoznanie większego potencjału edukacyjnego, efektywne pobudzanie go poprzez celowe działania i wsparcie UZ w dążeniu do osiągnięcia założonego przez niego celu. Aby zaś osiągnięcie celu stało się realne, trzeba poznać zarówno ten cel, motywatory UZ, jak i poziom jego motywacji, będąc gotowym na wzmacnianie tego poziomu. Wysoki poziom motywacji jest bowiem warunkiem koniecznym wybitnych osiągnięć (Sękowski i Bilyakowska 2011, 20).

Praca z UZ zdecydowanie różni się od pracy z pozostałymi uczniami w grupie i to zarówno pod względem ilościowym (realizacja większej ilości materiału, większa intensywność pracy, szybsze tempo pracy), jak też jakościowym (trudniejszy materiał, bardziej złożone zagadnienia, teksty autentyczne, oryginalne). Większy potencjał intelektualny oznacza, że możliwym dla UZ staje się osiągnięcie zamierzonej kompetencji językowej

- **szybciej** niż ma to miejsce przypadku uczniów o mniejszym potencjale, dzięki czemu UZ może na przykład opanować więcej języków obcych lub/ i
- **na wyższym poziomie**, co umożliwi osiągnięcie kompetencji zbliżonej rodzimemu użytkownikowi języka lub opanowanie języka branżowego, a nie jedynie ogólnego.

## II. Indywidualna praca z uczniem zdolnym

Zasadniczo najbardziej twórcza i rozwijająca dla ponadprzeciętnie uzdolnionego ucznia powinna być praca indywidualna, w trakcie której może on całkowicie przejąć dowodzenie nad planowaniem i wykonaniem zadania, a w końcu także samodzielnie zaprezentować rezultaty swojej pracy innym uczestnikom kursu. Chodzi przy tym zarówno o samodzielną pracę podczas zajęć, jak też pracę w domu. Planując i przygotowując dla UZ konkretne zadania, należy zwrócić uwagę na kilka poniżej omówionych kwestii, przy czym koniecznie trzeba podkreślić, że jest to katalog zasad stworzony z myślą o każdym uczniu, bez wyjątku. Jednakże w kształceniu UZ reguły te powinny być traktowane priorytetowo i bardzo konsekwentnie uwzględniane w procesie dydaktycznym.

## **Rola dialogu w pracy z UZ**

Od momentu postawienia diagnozy, że wśród uczniów jest uczeń o ponadprzeciętnych zdolnościach językowych, nauczyciel powinien w celu zoptymalizowania efektów nauczania rozpocząć z nim dialog. Regularny kontakt z UZ pomoże wspólnie wypracować plan indywidualnego rozwoju, wyznaczając indywidualny cel i tempo pracy, a w razie potrzeby również zweryfikować założenia pierwotnego planu. Dla UZ rozmowa z nauczycielem będzie możliwością systematycznej kontroli osiągnięć oraz współdecydowania o kierunku własnego rozwoju. Zainteresowanie nauczyciela postęпами uczniów, czego przejawem jest właśnie dialog, zawsze przynosi wymierne efekty w postaci większej motywacji i wiary we własne umiejętności, bez względu na to, czy mamy do czynienia z UZ, czy z uczniem o mniejszym potencjale (por. Zielińska 2011).

## **Indywidualizacja procesu nauczania**

Podczas jednego z pierwszych kontaktów powinno się przeprowadzić z UZ wywiad na temat jego zainteresowań i talentów pozajęzykowych, ponieważ doskonaląc znajomość języka warto odnosić się właśnie do świata UZ, tj. sfer życiowych mających realny wpływ na jego życie osobiste i zawodowe. Celem wywiadu powinno być ponadto zdobycie informacji na temat preferowanego stylu uczenia się, motywacji, sprawdzonych strategii nauki języków oraz słabych i mocnych stron, jeśli chodzi o komunikację w języku obcym w mniemaniu samego UZ. Ustalenia zdobyte w trakcie wywiadu powinny stać się punktem wyjścia dla indywidualizacji procesu nauczania, czyli dostosowania działań metodyczno-dydaktycznych do zdolności, potrzeb i zainteresowań UZ. Indywidualizacja objąć musi zatem nauczane treści, zakres programowy materiału, cele kształcenia oraz ewaluację postępów UZ, a także preferowane media, metody i techniki pracy. Jeśli zatem zauważymy, że nasz UZ preferuje wypowiedzi pisemne i poprzez ćwiczenie sprawności pisania porządkuje nowopoznane struktury gramatyczne i leksykalne, przez co lepiej radzi sobie potem z wypowiedziami ustnymi, to starajmy się dostarczać mu regularnie motywujących tematów.

## Zdolności językowe a kompetencja i autonomia

To, że dany uczeń jest zdolny, nie oznacza, że jest on automatycznie uczniem dobrym, osiągającym wyniki odpowiadające jego rzeczywistym uzdolnieniom. Ani uczeń zdolny, ani dobry nie jest natomiast sam przez się uczniem autonomicznym, czyli takim, który po zakończeniu formalnej nauki szkolnej będzie potrafił samodzielnie pokierować rozwojem własnych umiejętności językowych poprzez korzystanie z odpowiednich źródeł i materiałów oraz poszukiwanie okazji, które taki rozwój umożliwią (por. Koralewska 2011, 15). Ważnym jest więc, aby pracując z UZ nie pomijać żadnego z wymienionych wyżej aspektów. Niech więc nasz UZ będzie zarówno uczniem dobrym, jak i uczniem autonomicznym.

W praktyce oznacza to, że doskonaląc umiejętność komunikowania się w języku obcym, należy jednocześnie wspierać UZ w dążeniu do wypracowania odpowiednich strategii, pozwalających mu na realizację wyznaczonych wcześniej celów, takich jak np. uzyskanie bardzo dobrej oceny z certyfikatu językowego czy też efektywną komunikację w języku obcym w miejscu pracy. Wsparcie, którego należy udzielić UZ, może mieć przy tym charakter:

- merytoryczny (poprzez dopracowywanie typowych dla danego egzaminu zagadnień i wyćwiczenie konkretnych sprawności, wprowadzenie i wyćwiczenie odpowiedniego słownictwa branżowego używanego w danym zawodzie),
- psychologiczny (wyćwiczenie strategii radzenia sobie ze stresem i blokadą podczas egzaminu ustnego, umiejętne zarządzanie czasem podczas egzaminu, a w środowisku zawodowym wypracowanie technik kompensacyjnych pozwalających na inteligentne zgadywanie treści i informacji, które nie zostały zrozumiane, z kontekstu całej wypowiedzi por. Kaczorowska 2011, 106).

Wymiar, rodzaj i charakter udzielonego UZ wsparcia będzie w praktyce uzależniony od konkretnego kursanta. Mogłabym przytoczyć tutaj przykład ponadprzeciętnie uzdolnionego ucznia, którego przygotowywałam do certyfikatu na poziomie C1. Osoba ta obroniła doktorat w zakresie nauk medycznych na jednym z niemieckich uniwersytetów, znała więc doskonale język ogólny, a oprócz tego również specjalistyczny i miała wiele innych uzdolnień, np. literackich. Wydawać by się mogło, że taka osoba nie potrzebuje rocznego kursu indywidualnego (na taki się zapisała), aby bardzo dobrze zdać egzamin, świetnie radziła sobie bowiem z pisaniem wypracowań i z odpowiedzią ustną na każdy temat (bo tylko te sprawności chciała ćwiczyć na zajęciach, biorąc przygotowanie innych sprawności na siebie). Jako nauczyciel bardzo się starałam, aby ten potencjał miał jak

najlepsze możliwości rozwoju, więc celowo przygotowywałam teksty trudne, często naukowe, które były inspiracją do wypowiedzi ustnej dla mojego ucznia, ponieważ pytania egzaminacyjne wydawały mi się zbyt proste. Mój kursant zawsze chętnie wypowiadał się na przygotowane przeze mnie tematy, a jego wypowiedzi odpowiadały w moim przekonaniu poziomowi C2. Moje zdumienie było ogromne, gdy na kilka tygodni przed terminem egzaminu ustnego przygotowałam modelowy zestaw testowy, który miał uświadomić mojemu uczniowi, jak proste, w porównaniu z zagadnieniami, które omówiliśmy dotychczas, są typowe pytania egzaminacyjne. Okazało się wówczas, że symulacja egzaminu ustnego całkowicie sparaliżowała mojego ucznia i nie był on w stanie powiedzieć ani jednego zdania na zadany temat, będąc przy tym zupełnie zdruzgotanym emocjonalnie. Podobna sytuacja miała miejsce jeszcze podczas kolejnego spotkania. Wysoki profesjonalizm zawodowy i bardzo duże wymagania wobec siebie cechujące tego konkretnego ucznia sprawiły, że przerażała go perspektywa ewentualnego niepowodzenia podczas egzaminu. Wobec zaistniałego problemu moje działania musiały zostać szybko skierowane na psychiczne podbudowanie ucznia, wzmocnienie jego wiary w siebie, opracowanie konkretnych strategii pozwalających mu na przebrnięcie przez egzamin ustny i wreszcie uświadomienie mu, że nawet ewentualna porażka nie zaważy na ogólnej opinii danej osoby jako osoby o wybitnych uzdolnieniach. Działania te nabrały więc na końcowym etapie kształcenia zdecydowanie charakteru psychologicznego.

W celu kształcenia autonomicznej wobec procesu nauczania postawy, konieczne jest natomiast uświadamianie UZ, jak ważne jest, zwłaszcza w przypadku nauki języka obcego, wypracowanie nawyków autodydaktycznych, jeszcze zanim zakończy się przygodę z edukacją szkolną. Tylko świadome działania autodydaktyczne pozwolą na utrzymanie poziomu kompetencji językowej po ukończeniu kursu językowego. Należy również uczulać UZ, jak ważną rolę w rozwijaniu kompetencji językowej odgrywają wszelkie działania podejmowane samodzielnie poza ramowym programem kursu i dawać UZ impulsy do takich działań. Prowokować działania służące uczeniu się poza kursem będą bez wątpienia:

## **Atrakcyjne narzędzia i realny kontekst nauki**

Powszechny dostęp do mediów daje uczącym się ogromne możliwości doskonalenia wszystkich sprawności językowych oraz w znaczny sposób zwiększa czas i zakres ekspozycji na język obcy, również poza lekcją, co, jak zostało wcześniej wspomniane, pełni istotną funkcję w podnoszeniu poziomu kompetencji językowej. Codzienne korzystanie

z Internetu może stać się okazją do uczenia się języka w systemie nieformalnym, czyli uczenia się niezamierzonego, wynikającego raczej z potrzeby realizacji konkretnego działania. Jest to dla uczącego się szansa wykorzystania i sprawdzenia znajomości języka w sytuacjach realnych, co czyni naukę o wiele atrakcyjniejszą. Jeśli z rozmów prowadzonych z UZ wynika, że jest on przykładowo pasjonatem gier planszowych, należy zachęcić go do zapoznania się w Internecie z ofertą gier na rynku niemieckim, dodawania na forum własnych komentarzy lub zapytań o opinię na temat konkretnej gry. Osoba zainteresowana muzyką lub konkretnym artystą może po obejrzeniu filmu na YouTube dodać swoją opinię na temat utworu, całej płyty lub okładki płyty. W zależności od podjętych działań językowych uczeń będzie rozwijał kompetencje czytania ze zrozumieniem i pisania, w których wykorzysta z pewnością struktury i zwroty napotkane podczas śledzenia komentarzy innych użytkowników forum (por. Sujecka-Zajac 2016,54).

Atrakcyjnym narzędziem ułatwiającym ćwiczenie rozumienia ze słuchu są podcasty, czyli kilkuminutowe audycje internetowe przeznaczone do odtwarzania na urządzeniach przenośnych oraz pliki audio. Dzięki darmowym programom UZ może tworzyć własne podcasty poświęcone interesującej go tematyce i prezentować je pozostałym uczniom na lekcji (por. Skweres 2011).

## Wartościowe zadania

Mając na uwadze powyższe proponujemy UZ konkretne zadania do samodzielnej realizacji. Warto przy tym wybierać zadania, które z jednej strony pozostawią mu dużo swobody (pozwolą na wykorzystanie twórczych pomysłów i różnorodnych talentów), będąc jednocześnie wyzwaniem, z drugiej zaś strony będą odbierane przez UZ jako wartościowe.

UZ z talentem literackim zachęcamy zatem do pracy z tekstem oryginalnym, który może być inspiracją do bardzo różnych działań językowych zaczynając od wymyślenia i dopisania kolejnego rozdziału opowiadania, uzupełnienia opowiadania didaskaliami, dodania kolejnego bohatera i opowiedzenia historii z jego perspektywy, napisania nieistniejącego dotychczas dialogu między bohaterami bądź też stworzenia tekstu inspirowanego pobocznym wątkiem utworu<sup>3</sup>. Uczeń z talentem scenicznym nie powinien

---

<sup>3</sup> Przykłady ciekawej pracy inspirowanej tekstem oryginalnym omawia szerzej Kozieł (2011).

natomiast mieć oporu przed próbą zaprezentowania innym uczniom samodzielnie napisanego przez siebie monologu inspirowanego niemieckojęzycznym tekstem literackim. Z kolei UZ z zacięciem fotograficznym lub filmowym zaciekać może propozycja stworzenia foto-relacji lub filmu poświęconych odbywającemu się w jego okolicy wydarzeniu kulturalnemu, które opatrzy on dodatkowo komentarzem w języku niemieckim. Dodatkową motywacją dla tego typu twórczości w języku obcym będzie zgłoszenie pracy ucznia na konkurs. Warto więc trzymać rękę na pulsie, jeśli chodzi o działalność konkursową instytucji promujących nauczanie języków obcych w naszym regionie.

UZ zainteresowanych raczej naukami ścisłymi powinniśmy od początku wspierać w nauce słownictwa branżowego, oczywiście na poziomie odpowiadającym ich kompetencjom w języku ogólnym. Chodzi przede wszystkim o to, aby UZ, który, przy odpowiedniej motywacji, szybciej od pozostałych uczniów opanuje język ogólny, mógł wcześniej rozpocząć naukę języka specjalistycznego.

### III. Uczeń zdolny w grupie

Rozpoznać UZ i wspierać jego rozwój to stosunkowo proste zadanie. Dużo trudniejsze jest, mając świadomość zróżnicowanych zdolności poszczególnych uczniów, stworzenie takich warunków pracy, aby wszyscy w pełni realizowali swój potencjał, robili postępy w nauce oraz, co równie ważne, mieli świadomość czynionych postępów.

Obecność w klasie osób o różnym potencjale może prowadzić do polaryzacji grupy, jej wewnętrznego podziału. Jest to tendencja, której lektor powinien umieć przeciwdziałać, ponieważ tego typu podział tworzy klimat niesprzyjający uczeniu się i utrudnia integrację, mogąc ostatecznie doprowadzić do rozpadu grupy lub rezygnacji z nauki przez kursantów, których potrzeby zostaną pominięte<sup>4</sup>. Poza tym polityka większości szkół językowych zakłada, że grupa powinna liczyć określoną regulaminem liczbę kursantów i wszelkie zmiany powodujące zmniejszenie tej liczby są niepożądane. Rola

---

<sup>4</sup> Tworzenie się w obrębie klasy grup złożonych z kilku kursantów jest zasadniczo zjawiskiem bardzo pozytywnym. Oznacza to bowiem, że wśród uczestników kursu rodzą się przyjaźnie i znajomości, co świadczy o wewnętrznym scalaniu się grupy. Podgrupy takie skupiają zwykle osoby w podobnym wieku lub o podobnych zainteresowaniach, a ich funkcjonowanie przenosi się często poza salę lekcyjną.



lektora w utrzymaniu grupy na zamierzonym poziomie liczebności jest kluczowa, a zadanie mu stawiane niełatwe i wymagające bardzo profesjonalnych działań.

Kluczem do skutecznej, bezkonfliktowej pracy z grupą o zróżnicowanym potencjale, umożliwiającej wszystkim członkom grupy optymalny rozwój, wydają się następujące zachowania nauczyciela:

- dostrzeganie indywidualnych potrzeb każdego ucznia
- nacisk na jak najlepsze wyniki tak UZ, jak i pozostałych uczniów
- ocenianie uczniów według czynionych postępów, a nie potencjału
- prowokowanie działań wymagających od uczniów kooperacji

### Organizacja pracy na zajęciach

UZ będzie w stanie szybciej opanować dany materiał i efektywniej wykorzystywać go na lekcji niż inne osoby. Dość szybko może więc dojść do powstania „dwóch prędkości” nauczania w obrębie jednej grupy, tj. UZ pracujących szybciej i pozostałych uczniów pracujących wolniej. W głowie nauczyciela zrodzić się może wówczas myśl, że należałoby stworzyć dwie osobne grupy, z których każda odpowiadałaby innej prędkości. Realizacja takiego pomysłu jednak raczej nie jest możliwa, przede wszystkim ze względu na wspomniane wcześniej podejście szkół do zmiany liczebności grup. Innym powodem może być stanowisko samego UZ, który z jakichś wiadomych tylko sobie względów (niewykluczone, że głównie ekonomicznych) wybrał naukę w grupie, zamiast zajęć indywidualnych.

Badania wykonywane w środowisku szkoły publicznej dowodzą, że odseparowanie uczniów najzdolniejszych i stworzenie dla nich osobnego oddziału rzeczywiście skutkuje zazwyczaj polepszeniem wyników UZ. Jednak jednocześnie pogorszeniu ulegają wyniki uczniów mniej zdolnych (por. Vock, Gronostaj 2017, 7; Aleksandrovich 2013, 46). Myślę, że podobna sytuacja ma miejsce w szkole językowej, dlatego rozsądniejszym rozwiązaniem wydaje się zadbanie o efektywną koegzystencję obydwu grup i pozytywne oddziaływanie UZ na kolegów o nieco mniejszym potencjale edukacyjnym, przy jednoczesnym umiejętnym wspieraniu rozwoju tych najzdolniejszych. Uczniowie o przeciętnych uzdolnieniach językowych mający na zajęciach kontakt z UZ dostrzegają, że nie tylko jego talent, ale również ogromny wkład pracy własnej sprawia, że uczeń ten osiąga w efekcie więcej od nich. Jeśli nauczycielowi udało się wypracować w grupie ‘niepiętnującą’ i niedyskryminującą nikogo atmosferę dążenia do jak najlepszych osiągnięć, najczęściej przekłada się to na

większą motywację do pracy mniej zdolnych uczniów. Podstawowym warunkiem takiego oddziaływania UZ na pozostałych uczniów jest to, aby efekty samodzielnej pracy UZ były na bieżąco widoczne nie tylko dla nauczyciela, lecz także dla całej grupy. Tego typu korespondencja przebiegać będzie najsprawniej, jeśli od czasu do czasu umożliwimy UZ prezentację indywidualnie wykonanej pracy na forum. Najlepiej byłoby, gdyby przygotowane przez niego zadanie lub projekt treściowo wpisywały się w aktualnie omawianą tematykę, będąc jej uzupełnieniem, a przy tym zakładały aktywność całej grupy. Takie działanie wpisuje się w metodę uczenia się przez nauczanie innych (niem. Lernen durch Lehren). W praktyce może się okazać, że UZ będzie nieocenioną pomocą dla lektora. Na nim spoczywać będzie bowiem trud przygotowania odpowiedniego tekstu w taki sposób, aby stać się ekspertem, jeśli chodzi o zagadnienia leksykalne i gramatyczne, a także szerszy kontekst, w który wpisuje się dany tekst. Jeśli więc UZ zechce zaprezentować na zajęciach piosenkę jako efekt swojej indywidualnej pracy, to oprócz tego, że wcześniej znajdzie konkretny utwór, przetłumaczy go lub zapozna się z dostępnym tłumaczeniem, to ponadto powinien być gotowy do udzielenia informacji w języku docelowym o wokaliście lub zespole.

Jak już wspomniano, trzeba dążyć do stworzenia odpowiednich warunków równoczesnego rozwoju możliwości uczniów reprezentujących obydwie prędkości, tak aby każdy uczeń robił postępy w optymalnym dla niego tempie. Punktem wyjścia powinien być przy tym materiał założony programem nauczania. Jeśli UZ poradzi sobie z tym materiałem szybciej i sprawniej, trzeba podtrzymać jego koncentrację i tempo pracy proponując mu dodatkowe ćwiczenia. W zależności od poziomu zaawansowania językowego praca w dwóch prędkościach będzie wyglądała inaczej. Na poziomie podstawowym warto zacząć od tzw. wzbogacania poziomego, proponując UZ dodatkowe zadania o zbliżonym stopniu trudności, co pozwoli UZ pozostać przy zagadnieniu aktualnie omawianym przez całą grupę, a sprawi z kolei, że dane zagadnienie językowe zostanie przećwiczone dokładniej. Dopiero w drugiej kolejności można pokusić się o tzw. wzbogacanie pionowe, które zakłada wyjście poza aktualnie realizowany materiał i dotychczasowe umiejętności. Od kursanta na wyższym poziomie językowym można oczekiwać, że samodzielnie poradzi sobie z nowym materiałem (np. tekstem zawierającym nowe konstrukcje gramatyczne i materiał leksykalny). Można więc rozwijać jego zdolności językowe poprzez dodatkowe ćwiczenia również spoza aktualnie omawianej tematyki.

Konieczność wsparcia dodatkowymi materiałami oznacza dla nauczyciela dodatkową pracę już w momencie przygotowywania zajęć, a potem również podczas kontroli wykonanego zadania. Nie można bowiem oczekiwać od ucznia, że z ochotą będzie wykonywał kolejne ćwiczenia, jeśli pozostawi się go samemu sobie z zadaniem bez informacji

zwrotnej odnośnie poprawności jego wykonania. Uwaga nauczyciela podczas zajęć grupowych musi być podzielona równomiernie między uczniów reprezentujących obydwie prędkości tak, aby każda z grup mogła liczyć na wsparcie nauczyciela. Z moich obserwacji wynika, że uczniowie słabsi, którzy na zajęciach wykonywali tylko zadanie podstawowe, dopytywali po lekcji o możliwość zmierzenia się z trudniejszym zadaniem w warunkach domowych. Oczywiście jest, że szansa realizacji zadań ponadprogramowych musi być dana wszystkim uczniom bez wyjątku, co należy regularnie podkreślać.

Zdarzają się jednak przypadki, kiedy dystans pomiędzy UZ a pozostałymi kursantami staje się zbyt duży, chociażby ze względu na znaczną różnicę w tempie pracy kursantów. Dodatkowe ćwiczenia, które nauczyciel systematycznie proponuje UZ, mogą pogłębić tę różnicę. Taka sytuacja może zaistnieć przede wszystkim w grupie na poziomie podstawowym, jeśli poziom potencjału uczniów jest bardzo zróżnicowany. Należy wówczas podjąć kroki w kierunku przeniesienia UZ do grupy o większym potencjale lub na zajęcia indywidualne, gdzie będzie on mógł pracować w odpowiednim dla siebie tempie. Efektywne prowadzenie zajęć jednocześnie na dwóch różnych poziomach nauczania jest bowiem niewykonalne.

## **Współpraca w ramach grupy**

Sukces nauczania w grupie skupiającej osoby o różnym poziomie zdolności językowych zależy nie tylko od zaangażowania nauczyciela, ale w większym stopniu od samego UZ i jego postawy wobec siebie i innych osób w grupie. Brak umiejętności współpracy między kursantami o różnym potencjale może zaważyć na atmosferze pracy, a ostatecznie również na indywidualnych osiągnięciach kursantów. W ciągu piętnastu lat praktyki zawodowej w szkole językowej miałam do czynienia z UZ, których można byłoby pogrupować w sposób następujący:

Typ 1: UZ jest świadomy własnych ponadprzeciętnych zdolności. Jest on bardzo skupiony na przekazywanych przez lektora treściach, zadaje wiele, często niestandardowych, pytań. Jest przy tym bardzo kontaktowy, prezentuje postawę otwartą na drugiego człowieka, przez co chętnie podejmuje dialog z innymi kursantami, nawet z tymi najsłabszymi. Osoby reprezentujące ten typ ucznia zajmują zazwyczaj takie miejsce w sali, które zapewnia im dobry kontakt zarówno z nauczycielem, jak i z innymi uczniami.

Typ 2: UZ, świadomy swoich ponadprzeciętnych zdolności, jest bardzo skupiony na sobie i własnym rozwoju. Nie jest skłonny do podejmowania interakcji z innymi uczniami,

zwłaszcza tymi mniej zdolnymi. Chce mieć przede wszystkim kontakt z nauczycielem, który jest dla niego pośrednikiem między nim samym a nauczaniem przedmiotem. Taki typ UZ zdaje się nie dostrzegać obecności i potrzeb innych kursantów. Jest to osoba aktywna, często próbująca zdominować dyskusję traktując zajęcia grupowe jak lekcję indywidualną.

Typ 3. UZ nie jest do końca świadomy własnego talentu. Jest zmotywowany do nauki, ale z reguły brak mu odwagi i wiary we własne możliwości. Jest to typ osoby potrzebującej wsparcia w postaci pochwał i przekonywania o jej talencie. Jeśli taka osoba uwierzy we własne zdolności, jest w stanie osiągnąć bardzo wiele. Taki kursant z reguły chętnie wchodzi w interakcje z innymi osobami w grupie, bez względu na to, jaki jest ich potencjał.

Jak wynika z powyższych opisów, ewentualnych problemów należy spodziewać się przede wszystkim ze strony UZ reprezentującego typ postawy nr 2. Zasadniczo obca jest mu idea kooperatywnego uczenia się, ponieważ, mimo często dojrzałego wieku, brak mu odpowiednich kompetencji społecznych. Zadaniem nauczyciela powinno być uświadomienie uczniowi, że jest on bardzo ważnym składnikiem pewnej całości (grupy), której pozostałe składniki mają równie ważną rolę (*Primus inter pares!*). Idealnym sposobem na budowanie kompetencji społecznych uczniów i integrację jest praca projektowa. Biorąc pod uwagę zróżnicowanie uczniów pod względem reprezentowanych przez nich zdolności, warto jak najczęściej realizować projekty grupowe zakładające równoczesne zaangażowanie wielu osób o różnym potencjale tak, aby każda osoba w grupie mogła mieć wkład w ostateczny kształt projektu. W każdym zadaniu projektowym znajdują się zadania ambitniejsze, na miarę UZ, oraz zadania nieco prostsze, z którymi poradzi sobie uczeń o mniejszym potencjale. Jednak dopiero połączenie zadań cząstkowych da pełny obraz realizowanego projektu. Opracowując przykładowy projekt pt. „Smaki mojego miasta” to UZ można powierzyć przeprowadzenie i przetłumaczenie (a wcześniej wymyślenie pytań na potrzeby) wywiadu ze sławnym w regionie restauratorem lub producentem lokalnego specjału, podczas gdy odpowiedniejszym zadaniem dla osoby o mniejszym potencjale będzie opis ulubionych miejscowych lokali wraz z informacją o serwowanych w nich potrawach. Nie oznacza to jednak, że UZ musi każdorazowo być liderem projektu, nad którym pracuje grupa. Może on, w zależności od projektu, przejąć rolę moderatora lub komentatora, a zasadniczo wcielić się również w inne role, jeśli odpowiadają one jego możliwościom.

## Formy pracy

Efektywna współpraca uczniów na zajęciach językowych zakłada automatycznie częstą pracę w parach lub grupach. Tworząc pary i większe grupy, należy w pierwszej kolejności kierować się podobnym poziomem zdolności kursantów. Osoby o zbliżonym stopniu opanowania języka obcego są bowiem w stanie pręcej wejść ze sobą w interakcję i czerpać z kontaktu z inną osobą o zbliżonej kompetencji komunikacyjnej. Kontakt z taką osobą ich nie paraliżuje i nie blokuje, przez co odrobinę słabsi uczniowie mogą wiele skorzystać na pracy w parze z UZ. Również UZ nie będzie miał poczucia porażki, wynikającego z konieczności pracy z dużo słabszym uczniem, od którego niewiele jest się w stanie nauczyć. Istnieje ryzyko, że pracując z bardzo słabym uczniem, aby zminimalizować poczucie porażki, UZ zupełnie zdominuje konwersację, nie stwarzając partnerowi możliwości zabrania głosu. Trzeba jednak pamiętać o tym, aby raz stworzone grupy czy pary nie pozostały jedynymi formami pracy do końca roku. Warto zmieniać nawet te sprawdzone i dobrze funkcjonujące konstelacje, stosując inne kryteria doboru kursantów do grup (np. wspólne zainteresowania lub podobny wiek), w zależności od aktualnie omawianego zagadnienia i wykonywanego zadania. Okazjonalnie można też pokusić się o oddanie kwestii doboru kursantów w grupy lub pary losowi i obserwować, co wyniknie z połączenia UZ ze słabszym.

Podczas prezentacji wyników pracy zespołowej na forum trzeba dopilnować, aby UZ (zwłaszcza ten reprezentujący postawę nr 2) nie został „samozwańcym rzecznikiem prasowym” swojej grupy lub pary. Każdy uczeń powinien mieć szansę dokonania w języku docelowym podsumowania pracy grupowej. UZ można natomiast poprosić o dopowiedzenie pominiętych przez innego ucznia treści lub zaznaczenie ad hoc innej perspektywy. Zmierzenie się z pytaniem, na które UZ nie był przygotowany, może stać się dla niego dodatkowym wyzwaniem.

## Uwagi końcowe

Chociaż praca z UZ łączy się z dodatkowym wysiłkiem i zaangażowaniem, nauczyciel nie może przejść obok jego specjalnych potrzeb. UZ to uczeń wymagający – większej ilości ćwiczeń, ambitnych treści, zadań aktywujących jego talent, a przez to również większej uwagi ze strony nauczyciela. Praca w klasie, w której jest UZ, wymaga od nauczyciela niemal niemożliwego, bo dostrzeżenia równocześnie specjalnych potrzeb UZ i potrzeb każdego innego ucznia. Aby temu sprostać, warto tak pokierować UZ, aby jego potencjał „zagrał” na korzyść całej klasy. Obecność UZ w grupie może bowiem działać na innych uczniów motywująco, a efekty indywidualnej pracy UZ, mające wspierać i rozwijać jego zdolności, mogą i powinny być regularnie wykorzystywane w pracy grupowej, angażując innych uczniów.

## Bibliografia

- Aleksandrovich, Maria 2013. *Promocja zdolności i talentów w Polsce i Europie*. W *Uczeń zdolny jest wśród nas*, pod redakcją Marii Aleksandrovich i Bożeny Kołakowskiej, 37–52. Olsztyn: Wydawnictwo Mantis.
- Jaroszewska, Anna. 2013. *Nauczanie języków obcych seniorów w Polsce*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Kaczorowska, Elżbieta. 2011. *Klasyfikacja metod nauczania w aspekcie motywacji do nauki języków obcych*. W *Motywacja w edukacji*, pod redakcją Ewy Przygońskiej, 105–118. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Koralewska, Elżbieta. 2011. *Porozmawiajmy o... metodzie autonomii*. W *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń a nauczyciel*, pod redakcją Mirosława Pawlaka, 11–20. Poznań-Kalisz-Konin: Wydział Pedagogiczno-Artystyczny UAM w Kaliszu, UAM w Poznaniu
- Kozieł, Renata. 2011. *Koncepcja uczenia się zorientowanego na działanie i produkcję jako przyczynek do rozwijania autonomii ucznia*. W *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń a nauczyciel*, pod redakcją Mirosława Pawlaka, 35–43. Poznań-Kalisz-Konin: Wydział Pedagogiczno-Artystyczny UAM w Kaliszu, UAM w Poznaniu.
- Sękowski Andrzej E., i Olha Bilyakovska. 2011. *Zdolności człowieka jako wymiar psychologiczny*. „Języki obce w szkole” 1: 18–24.
- Skweres, Artur 2011. *Podcast jako atrakcyjne medium w propagowaniu autonomicznego uczenia się języków obcych*. W *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń a nauczyciel*, pod redakcją Mirosława Pawlaka, 337–344. Poznań-Kalisz-Konin: Wydział Pedagogiczno-Artystyczny UAM w Kaliszu, UAM w Poznaniu.
- Sujecka-Zajęc, Jolanta 2016. *Kompetentny uczeń na lekcji języka obcego*. Lublin: Wydawnictwo Werset.
- Vock, Miriam, i Anna Gronostaj. 2017. *Umgang mit Heterogenität in Schule und Unterricht*. Berlin: Friedrich-ebert-Stiftung.
- Zielińska, Urszula. 2011. *Porozmawiaj ze mną – rola dialogu w rozwijaniu strategii metakognitywnych ucznia*. W *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń a nauczyciel*, pod redakcją Mirosława Pawlaka, 207–216. Poznań-Kalisz-Konin: Wydział Pedagogiczno-Artystyczny UAM w Kaliszu, UAM w Poznaniu.





## Procedura recenzowania i przyjmowania do druku

„Language and Literary Studies of Warsaw” (**Rocznik Naukowy Lingwistycznej Szkoły Wyższej w Warszawie**) to interdyscyplinarne recenzowane pismo naukowe ukazujące się raz w roku. Zapraszamy do składania do druku artykułów dotyczących wszelkich aspektów studiów filologicznych i językoznawczych, studiów literaturoznawczych, kulturoznawczych oraz historycznych. Publikujemy artykuły w językach polskim i angielskim, ale interesują nas artykuły dotyczące np. języka i literatury np. Niemiec, Francji czy Hiszpanii. Zachęcamy również do składania do druku recenzji lub proponowania książek do zrecenzowania.

1. Złożenie artykułu w redakcji „Language and Literary Studies of Warsaw” („LLSW”) z zamiarem opublikowania jest równoznaczne z akceptacją przez autora następujących punktów:
  - w czasopiśmie publikowane są artykuły naukowe zawierające nowe, oryginalne materiały i informacje;
  - nie wypłaca się honorariów autorskich, autor otrzymuje jedynie egzemplarz opublikowanego czasopisma;
  - pełne wersje artykułów są publikowane w wersji drukowanej (pierwotnej) oraz elektronicznej na stronie: <https://lingwistyka.edu.pl/roczniki-lsw/>;
  - czasopismo jest indeksowane w bazach czasopism (np. MLA International Bibliography, ABELL);
  - wszelkie informacje oraz rysunki są zamieszczone w artykułach na odpowiedzialność autorów publikacji;
  - artykuły wieloautorskie zawierają pełne informacje na temat wkładu merytorycznego, rzeczowego, finansowego etc., poszczególnych autorów, innych podmiotów i osób trzecich, jeśli taki wkład miał miejsce;
  - w przypadku artykułów z jednym autorem złożenie artykułu jest równoznaczne ze stwierdzeniem, że składający i podpisany jest jedynym autorem całości tekstu;

- autor zgłaszający artykuł do publikacji ponosi pełną odpowiedzialność w przypadku jakichkolwiek zastrzeżeń.
- 2. Każdy artykuł przeznaczony do publikacji w „LLSW” podlega wstępnej ocenie redakcji czasopisma. Niezgodność tematyki artykułu z profilem pisma, formatem, nieakademicki charakter tekstu czy rażące błędy mogą być przyczyną odrzucenia artykułu na etapie wstępnym. Autor zostanie o takiej decyzji poinformowany bezzwłocznie.
- 3. Artykuły nieodpowiadające wymogom edycyjnym pisma nie będą rozpatrywane. Prosimy o każdorazowe zapoznanie się z aktualnymi wymogami na stronie internetowej pisma.
- 4. Artykuł po wstępnej akceptacji zostaje przekazany niezależnym recenzentom zewnętrznym dobranym zgodnie z dziedziną i tematem artykułu w ramach procedury „double blind review”. Wybór recenzentów jest poufny, a recenzenci nie otrzymują żadnych informacji na temat autorów, stąd redakcja prosi o przysyłanie artykułów w formie, która pozwala na usunięcie wszystkich danych autora.
- 5. Każda recenzja musi zawierać jednoznaczną ocenę przedłożonego artykułu i rekomendację dotyczącą jego publikacji lub odrzucenia.
- 6. Redakcja zastrzega sobie prawo powoływania recenzentów spoza opublikowanej listy zgodnie z tematem i dziedziną nadesłanych prac. Lista recenzentów ma charakter otwarty.
- 7. Nazwiska nowo powołanych recenzentów zostają następnie dodane do listy publikowanej w kolejnym numerze i na stronie internetowej pisma, gdzie znajduje się pełen wykaz recenzentów uczestniczących w procesie recenzowania od powstania rocznika.
- 8. Autor otrzymuje decyzję redakcji oraz recenzje swojego tekstu bezzwłocznie i ma prawo się do nich odnieść w formie pisemnej.
- 9. W przypadku sprzecznych recenzji, decyzję o publikacji podejmuje redakcja. Możliwe jest również skierowanie artykułu do dodatkowej recenzji zewnętrznej.
- 10. Autorzy artykułów zrecenzowanych pozytywnie proszeni są o odniesienie się do ewentualnych uwag recenzentów na piśmie oraz o wprowadzenie zasugerowanych przez recenzentów poprawek i dostarczenie do redakcji zaktualizowanej wersji publikacji tak szybko, jak to możliwe.
- 11. Zaakceptowane do publikacji artykuły są poddawane korekcie językowej i sprawdzane przez redakcję pod względem zgodności z wytycznymi formalnymi. Korekty artykułów publikowanych w języku angielskim dokonuje redaktor językowy. Autorzy

zobowiązani są skorygować wszelkie błędy i dostarczyć artykuł w ostatecznej wersji do redakcji.

12. O numerze czasopisma, w którym zostanie opublikowany artykuł, decyduje redakcja. Czasopismo ukazuje się raz w roku. Redakcja dokłada wszelkich starań, by nadsyłane artykuły ukazywały się tak szybko jak to możliwe. Terminy nadsyłania materiałów do kolejnych numerów podawane są na stronie internetowej pisma.
13. Wersję pierwotną czasopisma stanowi wersja drukowana.
14. Zjawiska „ghostwriting”, „guest authorship” są przejawem nierzetelności naukowej autorów publikacji. Wszelkie wykryte przypadki związane z tymi zjawiskami będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucji zatrudniających autorów, towarzystw naukowych, stowarzyszeń itp.).

## Uwagi techniczne dla autorów

1. Artykuł powinien zawierać od 4000 do 8000 słów (włączając cytaty tekstowe, przypisy i bibliografię).
2. Należy dołączyć do artykułu abstrakty w języku polskim oraz angielskim (150–200 słów każdy) wraz z pięcioma słowami kluczowymi.
3. Wymagane jest dostosowanie tekstu do tzw. konwencji Chicago (wersja author-date). Niedostosowanie się do tego wymogu będzie wiązało się z odrzuceniem artykułu.
4. Należy dołączyć biogram autora artykułu w języku angielskim (100–200 słów) obejmujący wykształcenie, doświadczenie, afiliacje naukowe, osiągnięcia naukowe, itp.
5. Podstawowe zasady są następujące:
  - cytowanie opatrzone odsyłaczem wg wzoru (Kowalski 2013, 37) (nazwisko rok, strona) umieszczanym w tekście artykułu po cytacie – wszelkie dalsze informacje bibliograficzne umieszczamy wyłącznie w spisie bibliografii na końcu pracy,
  - Zapis w bibliografii i odpowiednie odesłania:

Książka z jednym autorem:

Pollan, Michael. 2006. *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals*. New York: Penguin.

Cytowana w tekście w formie: (Pollan 2006, 69)

Książka z dwoma autorami:

Ward, Geoffrey C., i Ken Burns. 2007. *The War: An Intimate History, 1941–1945*. New York: Knopf.

Cytowana w tekście w formie: (Ward i Burns 2007, 52).

Artykuł w czasopiśmie naukowym:

Weinstein, Joshua I. 2009. *The Market in Plato's Republic*. „Classical Philology” 104: 439–58.

Cytowany w tekście w formie: (Weinstein 2009, 440)

Artykuł w książce:

Kelly, John D. 2010. *Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana*. W *Anthropology and Global Counterinsurgency*, pod redakcją John D. Kelly, Beatrice Jauregui, Sean T. Mitchell i Jeremy Walton, 67–83. Chicago: University of Chicago Press.

Cytowany w tekście w formie: (Kelly 2010, 77)

**Bardziej szczegółowe informacje (opcja author-date!) dostępne są na**  
**[http://www.chicagomanualofstyle.org/tools\\_citationguide.html](http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html)**

6. Krótkie cytaty (do 60 znaków) powinny być umieszczane w tekście i wydzielone cudzysłowem. Cytaty długie (powyżej 60 znaków) powinny być wydzielone jako nowy akapit z wcięciami po obu stronach, bez cudzysłówów.
7. Ilość przypisów dolnych powinna być ograniczona do minimum. Podczas cytowania źródła, używaj wyłącznie odsyłaczy w tekście a nie przypisów dolnych.
8. Kursywa (zamiast podkreślania) powinna być użyta dla tytułów prac, a cudzysłów dla tytułów czasopism.
9. Używaj znaków wymowy brytyjskiej (tj: końcówek -ize, w przypadku pisania prac po angielsku).
10. Redakcja zastrzega sobie prawo dokonywania drobnych korekt w ostatecznych wersjach artykułów.
11. Recenzje książek NIE powinny zawierać: tytułu, abstraktów, słów kluczowych, bibliografii, odniesień tekstowych.
12. Recenzje powinny być poprzedzone informacją bibliograficzną dot. recenzowanej książki w następującym porządku i konwencji:

Terry Eagleton, 2013. How to Read Literature (New Have and London: Yale University Press)
13. Wpisy nielacińskie dopuszczalne są jedynie w cytatach umieszczonych w tekście głównym. Pozycje bibliograficzne umieszczone w cytacjach wewnątrztekstowych oraz w bibliografii powinny być w całości zlatynizowane.
14. Powyższe zasady dotyczą wyłącznie artykułów w języku polskim.

**Uwaga! Jedynie artykuły dostosowane do wymaganej konwencji Chicago author-date oraz opatrzone kompletną listą wymogów publikacyjnych (konkretnie, artykuł z tytułem, abstrakty z pięcioma słowami kluczowymi po polsku i angielsku, pełna bibliografia z odnośnikami tekstowymi w konwencji Chicago author-date, oraz biogram autora) będą brane pod uwagę i zostaną wysłane do recenzentów.** Poszczególne ww. komponenty nie mogą być wysyłane jako oddzielne załączniki czy wiadomości. W innym wypadku artykuł zostanie zwrócony autorowi.

## Oświadczenie o swobodnym dostępie

Language and Literary Studies of Warsaw ukazuje się w wolnym dostępie tj. wszystkie artykuły są dostępne dla wszystkich użytkowników Internetu z chwilą publikacji. Dozwolone jest niekomercyjne korzystanie i dystrybucja w dowolnym medium pod warunkiem podania odpowiednich danych autora i czasopisma. Pismo nie pobiera żadnych opłat za publikację.

Prosimy o nadsyłanie artykułów oraz zapytań na poniższy adres:  
[llsw@lingwistyka.edu.pl](mailto:llsw@lingwistyka.edu.pl)

## Reviewing and accepting for publication

*Language and Literary Studies of Warsaw* is an interdisciplinary reviewed journal which appears once a year. The journal welcomes articles on all aspects of languages and encourages previously unpublished submissions in linguistics, applied linguistics, literature, cultural studies and related aspects of history. Papers should be written in either English or Polish, but they can deal with other languages or cultures such as German, French, or Spanish. Full length articles as well as book reviews and summaries of work in progress which address similar issues are also encouraged.

1. Submission of an article for *Language and Literary Studies of Warsaw* equals accepting the following:
  - the journal publishes scholarly articles which offer new, original materials and information;
  - the journal does not offer any royalties, the author is entitled to a free copy only;
  - full versions of all articles are available in the printed (primary) version and online on the website of the journal: <http://www.eng.lingwistyka.edu.pl/about-the-journal,16.html>;
  - the journal is included in databases of scholarly journals;
  - the authors are fully responsible for any information, illustration etc. included in their articles;
2. Each submitted article is first evaluated by the editorial board. Articles which do not fit the subject matter of the journal, do not keep academic standards or include grave errors may be subject to desk rejection in case of which the authors will be immediately notified.
3. Articles which do not follow the editorial guidelines will not be considered. Please, acquaint yourself with current Notes for Contributors on our website.
4. After the initial acceptance by the board each article goes through double blind review process. Consequently, contributors are requested to submit their work in a form which allows the removal of all data of the author.

5. Each review must include unequivocal evaluation of the submitted text and clear recommendation concerning its acceptance or rejection.
6. The editorial board selects reviewers appropriate for each contribution also not included in the currently published list of reviewers.
7. The names of new reviewers are consequently added to the list which aims at including all the reviewers in the history of the journal.
8. The contributor receives reviews as soon as they are available as retains the right to respond to them in writing.
9. In case of inconclusive reviews the editorial boards retains the right to make the final decision or seek additional review.
10. The authors of accepted articles are requested to respond to the reviewers remarks in writing and correct their articles as soon as possible.
11. The printed version is considered the primary (reference) version.
12. „Ghostwriting” and „guest authorship” are considered scholarly unreliability and as such they will be revealed including notifying appropriate authorities.



## Notes for Contributors

1. Articles should be between 4000 and 8000 words (including all in-text citations, footnotes and the “Works Cited” section).
2. Abstracts in English and Polish (150–200 words each) along with 5 keywords should be attached.
3. Attached should be author’s biodata in English (100–200 words in length) listing the author’s education, professional experience, academic affiliations and achievements, etc.

Chicago style (author-date system) (accessed from [http://www.chicagomanualofstyle.org/tools\\_citationguide.html](http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html)

should be used throughout. Major failure to comply with this requirement will result in your essay being automatically rejected.

4. Basic rules are as follows:
  - reference follows this pattern (Kowalski 2013, 37) (Name Year, Page) – any more specific bibliographic data should be included in “Works Cited” section at the end of the paper,
  - Examples of entries in Works Cited section:

Book with one author:

Pollan, Michael. 2006. *The Omnivore’s Dilemma: A Natural History of Four Meals*. New York: Penguin.

Book with two authors:

Ward, Geoffrey C., and Ken Burns. 2007. *The War: An Intimate History, 1941–1945*. New York: Knopf.

Article in a scholarly journal:

Weinstein, Joshua I. 2009. “The Market in Plato’s *Republic*.” *Classical Philology* 104: 439–58.

Chapter in a book:

Kelly, John D. 2010. “Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana.” In *Anthropology and Global Counterinsurgency*, edited by John D. Kelly, Beatrice Jauregui, and Jeremy Walton, 67–83. Chicago: University of Chicago Press.

**More detailed information is available at:**

[http://www.chicagomanualofstyle.org/tools\\_citationguide.html](http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html)

– (remember to choose Author-Date option!).

5. Short quotations (no more than sixty characters) should be run on (i.e. included within the text, separated by quotation marks) and enclosed within double quotation marks. Longer quotations (more than sixty characters) should appear as a separate block, double-spaced and additionally indented left and right. They are not to be enclosed within quotation marks.
6. The number of footnotes should be kept to a minimum. When simply citing the source, use always in-text citations. Footnotes may be used only to expand some thought or concepts that transcend the main text.
7. Italics (and not underlining) should be used for titles of larger works, and double quotation marks for titles of shorter works.
8. Use British spelling but use -ize endings (realize, organize, etc.).
9. The editors reserve the right to copyedit and proof all papers accepted for publication.
10. Book reviews should NOT contain: title, abstract, keywords, "Works Cited" section, in-text citations.
11. Book reviews should be preceded by publishing details of the book under review in the following format and order:

Terry Eagleton, 2013. *How to Read Literature* (New Haven and London: Yale University Press)
12. The use of non-Latin characters is only permitted in the main text. In-text citations and works cited entries should be Latinised in full.
13. The guidelines listed above are applicable only for the texts published in English.

**NOTE! Only articles with the complete list of required components** (specifically, titled article, abstracts with keywords in Polish and English, complete bibliography and in-text citations consistent with Chicago stylesheet, author's biodata) **will be considered for publication and recommended for review**. Authors are not allowed to submit any of the components separately. Otherwise, the articles will be returned to the authors until consistent with the requirements.

## Open Access Statement

Language and Literary Studies of Warsaw is a fully open access journal, which means that all articles are available on the internet to all users immediately upon publication. Non-commercial use and distribution in any medium is permitted, provided the author and the journal are properly credited. The journal does not charge any fees.

Papers should be submitted electronically to the following address:

[llsw@lingwistyka.edu.pl](mailto:llsw@lingwistyka.edu.pl)

Further information is also available from the above address.



## Authors' biodata

**Viktoriya Atamanchuk**, Candidate of Philological Sciences, Docent, Postdoctoral Student, Department of Ukrainian Literature History, Theory of Literature and Literary Art, Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine. She received a scholarship for young scholars from the Cabinet of Ministers in 2011–2013. She won a prize in National Research Analytics Championship of Ukraine and the Open European-Asian Research Analytics Championship in Philology and Pedagogy in 2013–2017. She completed a monograph *The Genre of Tragedy in Ukrainian Dramaturgy of 1910–1920* (2011), and two manuals in Ukrainian Literature (2011, 2017). In 2013 she was awarded a medal for outstanding contribution for the development of science and education.

**Eliza Chabros** defended her doctoral thesis in the field of German linguistics in 2007. Since 2017 she has acted as a teacher and researcher at the Institute of German Philology at the John Paul II Catholic University of Lublin. The research areas of her interest include, among others, teaching foreign languages to seniors, regression factors of language skills and motivational factors in foreign language education. Since 2005, she has been working as a German language teacher at a language school, where she teaches general and specialist language at all language levels. She is the author of teaching materials for learning German as a general and technical language.

**Justyna Dąbrowska** is a doctoral candidate at the Department of Studies in Drama and Pre-1800 English Literature at the University of Łódź, Poland. Her academic interests include modern and contemporary Irish and British drama, especially the works of Oscar Wilde, W.B. Yeats, Brian Friel, and Marina Carr, as well as visual culture studies, and disability studies. She has published articles on the plays of Oscar Wilde and Brian Friel. Presently, she is working on a dissertation that focuses on alienation and disability in Irish drama.

**Magdalena Kawęcka** completed doctoral studies at the Department of Slavic Languages at The John Paul II Catholic University of Lublin and received her PhD in linguistics in 2011 (doctoral dissertation: Nicknames in Russian and Polish in structural-semantic and pragmatic terms). She has been working as an academic at the Department of Translation and Slavonic Languages at the John Paul II Catholic University of Lublin. Her main research profile focuses on the following issues: unofficial anthroponymy in modern Russian and Polish, the onomastic system of the Polish-East Slavic border areas.

**Róża Kochanowska** holds a degree of Master of Applied Linguistics granted by the University of Warsaw (ISIC). Her scholarly interests concern Russian and Polish urban toponymy, vocabulary emerging during armed conflicts in Eastern Europe and audiovisual translation. She earned bachelor's and master's degrees at the Faculty of Applied Linguistics of the University of Warsaw.

**Maria Lojko**, PhD in linguistics, is an Assistant Professor of the Department of Foreign Languages at the Philological Faculty, Yanka Kupala State University in Grodno. Her scientific interests include terminology, cognitive linguistics, discourse analysis and professional discourse, and methodology (ESP).

**Paulina Mazurkiewicz** is an adjunct at the Department of Romance Linguistics at the Institute of Romance Philology at the John Paul II Catholic University of Lublin. Her research interests are focused on the terminology of law, with particular emphasis on the expression of the concept of marriage in the French *Code civil* and the Polish *Family and Guardianship Code*. In her works, she also focuses on the theory of terminology, which takes into account the combination of onomasiology and semasiology in linguistics, thus polemicizing with the long tradition of the language sign of Ferdinand de Saussure. Her research also concerns specialist lexicology (semantic relations of terms) in close relation to syntax (the functioning of terms in source sentences as expressions of prediction about the concept).

**Elwira Stefańska**, PhD in humanities. Her thesis was centred on phraseology and stylistics. She is a lecturer in translation and cultural studies, descriptive, functional and contrastive grammar, and foreign language teaching (Russian). Her work has been published in Polish and in Russian and she is the translator of professional, academic and commercial texts and documents. She is also language editor of the quarterly journal *Mysł ekonomiczna i polityczna*. She has promoted 69 students at the Warsaw School of Applied Linguistics.

**Paweł Wojtas** is an Assistant Professor at the University of Warsaw, Faculty of Artes Liberales and Warsaw School of Applied Linguistics. He completed his MLitt degree in English Studies at the University of Stirling, and PhD at the University of Warsaw. In 2018, he acted as a Post-Doctoral Research Fellow at the University of York. Executive editor of the scholarly journal *Language and Literary Studies of Warsaw*. Translator in literary studies and cultural criticism. He has published on 20th-century and contemporary international literature: James Joyce, E.M. Forster, Witold Gombrowicz, and J.M. Coetzee, as well as transgression in popular culture, and is currently researching literary representations of disability in the works of J.M. Coetzee. His main areas of interest are international modernist and contemporary fiction, disability theory, philosophical ethics, and narrative theory.

**Lech Zdunkiewicz** completed his BA and MA at Chapman University and the University of Wrocław respectively. Since 2008 he has been involved in various independent and studio film productions. Author of documentaries, short films, and animations. Since 2017 enrolled in the University of Wrocław's Ph.D. program, writing thesis on empathy elicitation techniques in Patricia Highsmith's work.

